

42419

T.C.
O.M.Ü.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARAP DİLİNDE HARFİ CERLER

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan: AHMET YÜKSEL
Yöneten: DOÇ. DR. HULÛSİ KILIÇ

SAMSUN-1995

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalında YÜKSEK LİSANS Tezi olarak kabul edilmiştir.

 Başkan. Prof. Dr. Rahmet Turan
 Üye. Doç. Dr. Helewi Kilel
 Üye. Doç. Dr. Uğur Yılmaz

ONAY:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine
ait olduğunu onaylarım.

08.09.1995
Prof. Dr. Ahmet Nisancı
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	
ARAP DİLİNDE KELİME	2
A) KELİMENİN TANIMI	2
B) KELİME ÇEŞİTLERİ.....	3
1- Fiil	3
2- İsim	4
3- Harf.....	4
a) Yapı Harfleri (Hurûfû'l-Mebâni)	5
b) Anlam Harfleri (Hurûfû'l-Meânî)	5
BİRİNCİ BÖLÜM	
HARFİ CERLER	
I- HARFİ CERLERİN TANIMI	8
II- HARFİ CERLERİN SINIFLANDIRILMASI	8
A) MÜTEALLAKI İTİBÂRİYLE HARFİ CERLER.....	8
1- Aslı Harfi Cerler	8
2- Zâid Harfi Cerler.....	9
3- Zâide Benzeyen Harfi Cerler	9
B) MECRURLARI İTİBÂRİYLE HARFİ CERLER	10
1- Zâhir İsimlerin ve Zamirlerin Başına Gelen Harfi Cerler	10
2- Yalnızca Zâhir İsimlerin Başına Gelen Harfi Cerler.....	10
3- Yalnızca Zamirlerin Başına Gelen Harfi Cerler	10

C) KULLANILIŞLARI İTİBÂRIYLA HARFİ CERLER	10
1- Harf ve İsim Olarak Kullanılan Harfi Cerler.....	10
2- Harf ve Fiil Olarak Kullanılan Harfi Cerler.....	10
3- Yalnızca Harf Olarak Kullanılan Harfi Cerler	10
III- HARFİ CERLERİN MÜTEALLAKLARI	11
A) MÜTEALLAKIN ÇEŞİTLERİ.....	11
B)MÜTEALLAKIN CAR-MECRUR İLE TAKDİM-TE'HİR BAKIMINDAN DURUMU.....	12
C) MÜTEALLAKIN HAZFİ.....	12
1) Müteallakın Vücûben Hazfi.....	12
2)Müteallakın Cevâzen Hazfi.....	13
3)Müteallakın Semâen Hazfi.....	13
IV- BAZI HARFİ CERLERDEN SONRA ZÂİD ل نİN. GELMESİ.....	13
V- HARFİ CERRİN MECRÛRUNUN İRÂBDAN MAHALLİ.....	15
A) ASLİ HARFİ CERRİN MECRÛRUNUN İRÂBDAN MAHALLİ	15
B) ZÂİD HARFİ CERRİN MECRÛRUNUN İRÂBDAN MAHALLİ	16
C) ZÂİDE BENZEYEN HARFİ CERRİN MECRÛRUNUN İRÂBDAN MAHALLİ	17
VI- HARFİ CERRİN HAZFİ	18
A) KURALLI (KIYASİ) OLARAK HAZFEDİLDİĞİ YERLER.....	18
B) KURALSIZ (SEMAİ) OLARAK HAZFEDİLDİĞİ YERLER.....	22
VII- HARFİ CER VE MECRÛRUNUN HAZFİ	23
VIII- HARFİ CERLERİN BİRBİRİ YERİNE KULLANILMASI	23
IX- TAZMİN	23

İKİNCİ BÖLÜM

HARFİ CERLERİN ANLAMLARI

ALFABETİK SIRALAMAYA GÖRE HARFİ CERLER VE

KULLANILDIĞI ANLAMLAR	32
I- الی (İLÂ).....	32
II- با (BÂ).....	38
III- تا (TÂ).....	49
IV- حتى (HATTÂ).....	50
V- عاشا (HÂŞÂ).....	52
VI- خلا (HALÂ).....	54
VII- رَبِّ (RUBBE).....	55
VIII- عدا (ADÂ).....	59
IX- على (ALÂ).....	60
X- عن (AN).....	70
XI- فی (Fİ).....	78
XII- الكاف (KAF).....	84
XIII- کی (KEY).....	87
XIV- اللّام (LÂM).....	89
XV- لعلّ (LEALLE).....	102
XVI- لولا (LEVLÂ).....	103
XVII- متى (METÂ).....	105
XVIII-XIX- منذ - مذ (MÜZ-MÜNZÜ).....	105
XX- من (MİN).....	108
XXI- واو (VAV).....	119
SONUÇ	121
KAYNAKLAR	125

ÖNSÖZ

Arap dilinde cümle yapısının oluşumunu sağlayan üç tür kelime mevcuttur. Bunlar isim, fiil ve harften ibarettir. Arap dilinde önemli bir yer tutan harfler, dilin mühim bir bölümünü oluştururlar. Çünkü bunların farklı anlamları, oldukça zengin kullanım alanları ve değişik hükümleri vardır. Harfler konusunda eski nahiv kaynaklarında, harflerle ilgili müstakil eserlerde, sözlüklerde, tefsir ve fıkıh usûlü ile ilgili kitaplarda önemli bilgiler mevcuttur. Ancak herkesin bu kaynaklara inmesi mümkün değildir.

Çalışma konumuzu harflerin önemli bir bölümünü oluşturan harfi cerler teşkil etmektedir. Öyleki Arap dilinde harfi cerlerin kullanılmadığı bir cümle yapısının hemen hemen imkansızlığı bu harflerin önemini göstermesi açısından yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Araştırıldığında görüleceği üzere harfi cerlerin pek çok anlamından söz edilmektedir. Bunların tesbiti ve kullanılışlarının bilinmesi hiç kuşkusuz dilin anlaşılmasında çok önemli olup ilgili konuların doğru bir şekilde anlaşılmasına imkan sağlayacaktır. Bilindiği gibi sırf harfi cerlerin anlaşılmasından kaynaklanan farklılıklar sebebiyle mezhepler arası görüş ayrılıkları bile mevcuttur.

Harflerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda harfi cerlerden bahsedilmekte ise de konuyla ilgili gerek Arapça ve gerekse Türkçemizde müstakil bir çalışma mevcut değildir. Bu düşünceden hareketle böylesi bir çalışmayı uygun bulduk. Çalışmamızda nahiv kaynaklarının ilgili bölümleri ve özellikle de harfler konusunda eser vermiş olan, Zeccâcî, Herevî, Rummânî, Mâlekî, Murâdî, İrbilî ve İbn Hişam gibi dilcilerin ilgili eserlerinden istifâde ettik. Bununla beraber bazı sözlüklere, tefsir, tefsir usûlü, fıkıh usûlü ile ilgili kaynaklara da baş

vurduk. İlgili örnekleri ise daha ziyade Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif, Arap şiiri ve Arapça deyimlerden seçmeye özen gösterdik. İlgili ayetlerin meallerini verirken her ne kadar belli bir meali esas almak istedik ise de özellikle harfi cerlerin farklı anlamlarının vurgulanması konusunda ayrıntılara değinilmediği için çoğu zaman buraları uygun bir şekilde çevirmeyi tercih ettik.

Böylece bu çalışmamızda ulaşabildiğimiz tüm kaynaklardan faydalanmak suretiyle her görüşe söz hakkı tanımaya çalıştık. Çoğu zaman cumhûrun kabul ettiği görüşleri de ifâde ettiğimiz bu çalışmamızda sözedilmesi gereken istisnâî durumlara da yer verdik.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında kelime ve çeşitleri ile ilgili kısa ve özlü bilgiler vermeye çalıştık. Birinci bölümde harfi cerlerle ilgili gramer konularını; ikinci bölümde ise alfabetik sıraya göre harfi cerlerin anlamlarını ele aldık.

Bu çalışmamız esnasında kaynak, bilgi ve teknik yönden yardımlarını esirgemeyen hocalarıma, yönlendirmeleri ve kıymetli tenkitleriyle çalışmamızın bu hale gelmesine vesile olan Sayın Hocam Doç. Dr. Hulûsi Kılıç'a teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken zevkli bir borç bilirim.

Ahmet Yüksel

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
b.	: baskı
bkz.	: bakınız
h.	: hicri
İst.	: İstanbul
Kit.	: Kitabevi
Ktb.	:Kütüphanesi
Mat.	: Matbaası
Nşr.	: Neşredenler
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar
sy.	: sayı
trc.	: tercüme
trs.	: tarihsiz
v.	: varak
vd.	:ve diğeri
vv.	: varaklar
yay.	: yayımlar

GİRİŞ

ARAP DİLİNDE KELİME

Arap dilinde hem nahiv, hem de sarf ilminin konusu kelimedir. Nahiv ilmi, kelimenin cümle içindeki yeri, görevi ve irabı konularını inceler.¹ Sarf ilmi ise kelimenin yapısını, yani istenilen bir anlamı elde etmek için onun fiil, isim ve sıfat gibi çeşitli şekillere girmesini inceler.²

Harfler mebnî oldukları için sarf ilminin inceleme alanı dışında kalırlar. Dolayısıyla tez konumuzu oluşturan harfi cerler nahiv ilminde ele alınırlar.

A) KELİMENİN TANIMI

Arap dilinin önemli iki bilim dalının da temel konusunu oluşturan kelime, sözlük anlamı bakımından "yaralamak, tesir etmek, acı vermek" gibi anlamlara gelen كَلِمَة kökünden türetilmiş bir isimdir.³

Arap dilcilerinin terminolojisinde ise kelime, yaygın olarak aşağıdaki şekilde tanımlanır..⁴ الكلمة: هي اللفظ الموضوع لمعنى مفرد

Kelime, tek bir anlam için konulan, en küçük söz birimidir.

¹ Mehmet Zihni, *el-Müntehab ve'l-Muktedad*, Marifet Yay., İst., 1981, s.6; Halil. Es'ad, *Hulasat'ş-Şuruh*, Derseadet, İst., 1305, s.12.

² M. Zihni, *el-Müntehab*, s.6; H. Esad, a.g.e., s.12.

³ Mevlüt San, *el-Mevârid*, Bahar Yay., İst., 1982, s.1324; Mu'cemü'l-Vasıt, Çağrı yay., İst., 1986, s.796.

⁴ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Amr, *el-Mufassal fi İlm'l-Luga*, Dâru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1990, s.15; İbn Akîl, Bahauddin Abdullah, *Şerhu İbn Akîl*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, 14.b, Mısır, 1964, c.1, 12; İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellü's-Seda*, Arslan Yay., İst., trs., s.11; *Evdahu'l-Mesâlik il Elfiyyeti İbn Mâllik*, 5.b, Dâru'l-Cil. Beyrut, 1979, c.1, s.15; *Şerhu'z-Şuzûr'z-Zehab fi Ma'rifeti Kelam'l-Arab*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, 9.b., Mısır, 1963., s.11.

B) KELİME ÇEŞİTLERİ

Arap dilindeki bütün kelimeler ya isim, ya fiil, ya da harftir.⁵ Tez konumuzun daha iyi anlaşılır hale gelmesi için bu üç ana grup hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

1- Fiil: Sözlük anlamı bakımından bir iş, bir oluş, bir eylem ifâde eden فعل kökünden türeyen⁶ fiil terminolojik olarak şöyle tarif edilir.

الفعل: ما دلّ على معنى فى نفسه مقترن باحد الا زمنا الثلاثة

Fiil: Üç zamandan (geçmiş, şimdiki ve gelecek) biriyle ilgili olan, kendi başına bir anlamı gösteren kelimedir.⁷ يكتب (yazdı), يقرأ (okuyor) ve انصب git örneklerinde olduğu gibi.

Fiiller aşağıdaki özellikleriyle isim ve harflerden ayrılırlar.

a). Fiillerin başına;

- Pekleştirme harfi olan قد
- Gelecek zaman belirten سوف س (tenfiz harfleri)
- Nasb ve cezm edatları gelir.

b). Fiillerin sonlarına ise;

- Merfû bitişik zamirleri,
- Müenneslik ta'sı
- Muhataba ya'sı,
- Te'kid nun'u bitişir.⁸

⁵ Sîbeveyh, Ebu Biş Amr, el-Kitâb, Mektebetü'l-Hancı, 2.b., Kahire, 1982, c.1, s.12.

⁶ Luis Ma'luף, el-Müncid, Beyrut, 1986, s.588.

⁷ Reşit, Şertunî, Mebadilü'l-Arabiyye, el-Kâsülikeyye Mat., İst., c.4, s.9; c.5, s.10.

2- İsim: "Yükseklik veya yükselmek" anlamlarına gelen سمو kökünden türetilen isim⁸, terminolojik olarak aşağıdaki gibi tanımlanır: الاسم: هو

ما دلّ على معنى في نفسه غير مقترن باحد الأزمنة الثلاثة

İsim, üç zamandan (geçmiş, şimdiki ve gelecek) biriyle ilgisi olmayıp baş başına bir anlamı gösteren kelimedir. مفتاح (anahtar), كتاب (kitap), كلية (fakülte) isimleri gibi.

İsimlerin ayırdedici özellikleri şunlardır:

a) Başlarına;

- Lâm'ı-ta'rif(Belirlilik takısı)= ال

- Harfi cer;

- Nidâ harfi alırlar:

b) Sonlarına tenvin kabul ederler:

c).İzafet terkibine girerler.¹¹

3- Harf: Sözlük bakımından "yön, taraf, bir nesnenin ucu, kenarı, sivri ve keskin kısmı" gibi anlamlar ifade eder.¹²

Terminolojik olarak harfin değişik şekillerde tarifi yapılmışsa da bunlar içerisinde en yaygın olarak bilineni şudur:

الحرف: كلمة تدلّ على معنى في غيرها فكذا

⁸ Zemahşerî, a.g.e., s.292; İbn Hişam, Evdah, c.1, ss.22-23.; Şerhu'z-Şuzûr, s.20; Şerhu Cümell'z-Zeccâcî, Alemü'l-Kütüp, Mektebetü'n-Nahzatü'l-Arabiyye, Beyrut, 1986, ss.104-105; İbn Akil, a.g.e., c.1, ss.17-18.

⁹İbnü'l-Enbârî, Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed, el-İnsâf fi Mesâil'l-Hilâf, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü't-Ticâriyye, 4.b., Mısır, 1961,c.1, s.6.

¹⁰ İbn Hişam, Şerhu'z-Şuzûr, s.14.

¹¹ İbn Akil, a.g.e., c.1, ss.12-17; İbn Hişam, Evdah, c.1, ss. 16-17

¹² Zemahşerî, a.g.e, s.337; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, el-Kamusu'l-Muhîr, Müessesetü'r-Risâle, 2.b., Beyrut, 1987, ss.1032-1033;

Harf: Sadece kendisinden başka bir kelimedeki mânâyı gösteren (yani cümle içinde diğer kelime türlerine yardımcı anlamda katkıda bulunan) kelimedir.¹³

Tarıftan de anlaşılacağı üzere harfler, kendi başına anlamı olmayıp, ancak bir fiil ve isimle beraber kullanıldığında bir anlam ifâde eden kelime çeşididirler. Bazı dil bilimciler¹⁴ harfin tarifindeki **مبنى غير ما** ifâdesinin onu isim ve fiilden ayırdığını söylerler. Çünkü isim ve fiiller tek başlarına bir anlam ifâde ederler.

İsim ve fiiller için söz konusu olan özellikler harfler için geçerli değildir.¹⁵

Harfler bir bakımdan iki gruba ayrılırlar:

a) Yapı harfleri (hurûfî'l-mebânî):

Bunlar kelimelerin yapı ve oluşumunu sağlayan alfabe harfleri olup¹⁶ yirmisekiz tanedirler.

b) Anlam harfleri (hurûfî'l-meânî):

Bunlar cümle kuruluşun-da isimler ve fiillerle kullanılarak anlamın tamamlanmasına katkıda bulunan harflerdir. (Anlam harflerinin çeşitleri için bkz. şekil 1.

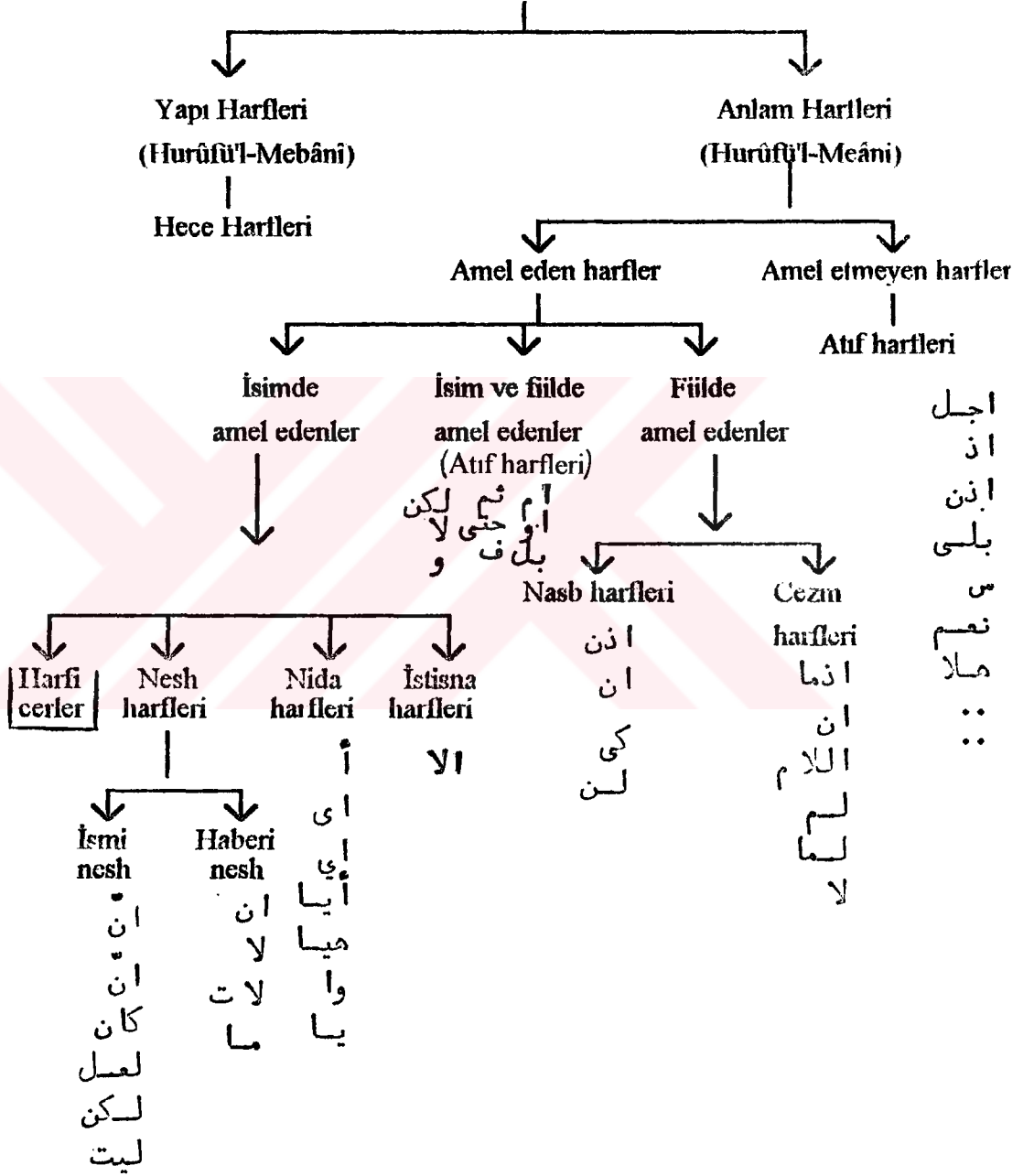
¹³Murâdî, el-Hasan b. Kasım, **el-Ceneddâni fi Hurûfî'l-Meânî**, Dâru'l-Küttübü'l-İlmîyye, Beyrut, 1992, s.21. Diğer tanımlar için bkz. Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **en-Nahvu'l-Vazih fi Kavâidi'l-Lugati'l-Arabîyye II Medârisi'l-Merhalefi'l-ûlâ**, Dairetü'l-Mearif, Kahire, 1964, c.1, s.15; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1033; R. Şertûnî, a.g.e., c.5, s.159.

¹⁴İbn Yâiş, Ali b. Yâiş en-Nahvi, **Şerhu'l-Mufassal**, Alemtü'l-Kütüb, Beyrut, trs., c.8, ss.2-3.; Muradi, a.g.e., s.21.

¹⁵İbn Akîl, a.g.e., c.1, s.19.; İbn Hişam, Evdah, c.1, 24; Şerhu's-Şuzûr, s.20.

¹⁶M. Zilni, el-Müntehab, s.37.

HARFLER

BİRİNCİ BÖLÜM

HARFİ CERLER

I- HARFİ CERLERİN TANIMI

Harfi cer: İsmi başında bulunup onun mecrur olmasına sebep olan harflerdir¹⁷ ki şunlardan ibarettir. با الكاف هـ، اللام هـ، على هـ، عن هـ، الى هـ، من هـ، و هـ، متى هـ، لولا هـ، لعل هـ، كي هـ، طاء هـ، عدا هـ، علا هـ، منذ هـ، منذ هـ، تا هـ، واو هـ، رب هـ، حتى

Bunların harfi cer diye isimlendirilmesi Basra nahiv ekolüne bağlı dilciler tarafından yapılmıştır.¹⁸ Bu harflere hurûfû'l-hafd diyenler de vardır.¹⁹

Harfi cerlerin, bağlı buldukları müteallak (fiil ya da şibih fiil)in anlamını kendilerinden sonra gelen isimlere bağladıkları için bu adı aldıklarını ileri süren Kûfeli dilciler ise harfi cerlere söz konusu sebepten dolayı hurûfû'l-izâfet²⁰, zarf ve benzeri yönüyle isme bitişmeleri sebebiyle de hurufu's-sıfat da derler.²¹

II- HARFİ CERLERİN SINIFLANDIRILMASI

Aşağıda da görüleceği gibi harf-i cerler değişik şekillerde sınıflandırılabilirler.

A) MÜTEALLAK İTİBARIYLA HARFİ CERLER

Müteallak isteyip istememe açısından harfi cerler üç kısma ayrılırlar:

1- Asli Harfi Cerler: (حروف الجر الأصلية)

Başına geldiği isimle bağlı olduğu müteallakın bağlantısını sağlayan ve cümle içinde anlama katkıda bulunan harfi cerlerdir.²² Bunlar 14 tane olup

harfleridir.²³ كي هـ، تا هـ، واو هـ، منذ هـ، منذ هـ، حتى هـ، لكا هـ، فـ، الى هـ، من هـ، با هـ

¹⁷ M. Zihni, a.g.e., s.5.

¹⁸ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, ss.67.

¹⁹ Bkz.el-Galâyiñi, Mustafâ b. Muhammed Selim, Camiu'd-Durus'l-Arabiyye, Beyrut, 1982, c.3, s.165.

²⁰ Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.5.

²¹ Zemaşerî, a.g.e., s.337.

²² İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.5; M. Zihni, el-Müşezzeb, Şâmil Mat., İst., 1980, s.76.

Asli harfi cerlerin bağı buldukları âmile harfi cerrin müteallakı denilir. Sözgelim ذهبت الى المسجد (Mescide gittim.) cümlesinde فى harfi ذهبت fiiliyle irtibatlı olup; onun anlamını ilgili isme iletmektedir. Bu harfin cümleden çıkarılması durumunda anlamın bozulacağı görülür. Cümlede anlamın tamamlanması için gerekli olduklarından bu harflere *asli harfi cerler* denilmiştir.

2- Zâid Harfi Cerler: (حروف الجر الزائدة)

Müteallak istemeyip cümlede sözü güzelleştirmek, genel anlamı pekiştirmek veya şiirde vezni düzeltmek ve secîli olmasını sağlamak amacıyla kullanılan harfi cerlerdir.²⁴ Bunlar الكاف ، فى ، اللام ، على ، عن ، من ، با . harfleridir.²⁵ Örneğin هل من خالق غير الله يرزقكم . (Allah'tan başka size rızık verecek bir yaratıcı var mı?)²⁶ âyetinde ن-harfi gibi.

3- Zâide Benzeyen Harfi Cerler: (حروف الجر المبهمة بالزائدة)

Bunlar cümlede bir anlam ifade eden fakat herhangi bir müteallak istemeyen harflerdir.²⁷ Zâide benzeyen harfi cerler beş tane olup رب ، ما ، عدا ، خلا ، رب harfleridir.²⁸ Örneğin şâirin

الارْب مولود وليس له اب وذى ولد لم يلد له ابوان

(Dikkat edin çok az çocuk vardır ki onun babası yoktur ve çocuk sahibi kimse vardır ki onu da ana baba doğurmamıştır.) beytindeki harfinin herhangi bir müteallakı yoktur. *Şebîh bi'z-zâid* harfler anlamları olması yönüyle asli harfi cerlere benzerlerken, bir müteallak istemeyişleri yönüyle de zâid harfi cerlere benzerler.

²³ M. Esad, a.g.e., s.481.

²⁴ Suyufî, Celâleddin, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs., c.1, s.219; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Fıkr, 3.b, Mısır, trs., c.2, s.450.

²⁵ A. Hasan, a.g.e., c.2, s.449; Galâyînî, a.g.e., c.3, s.197.

²⁶ Fâtr. 35/3.

²⁷ Galâyînî, a.g.e., c.3, s.197.

²⁸ A. Hasan, a.g.e., c.2, s.452.

B) MECRÛRLARI İTİBARIYLA HARFİ CERLER

Mecrûrları itibariyle harfi cerler üçe ayrılırlar:

1- Zâhir isimlerin ve zamirlerin başına gelen harfi cerler.²⁹:

Bunlar : لعلها شا عدا مخلا، في، اللام، على، عن، الى، من، با harfleridir.

2- Yalnızca zâhir isimlerin başına gelen harfi cerler: .

Bunlar : متى، كي، تا، هو، و، منذ، منذ، رب، حتى، الكاف harfleridir.³⁰

3- Yalnızca zamirlerin başına gelen³¹ harfi cerler:

Bu ise yalnızca لولا harfidir.

Bu harflerin her biri ikinci bölümde müstakil olarak ele alınacaktır.

C) KULLANILIŞLARI İTİBARIYLA HARFİ CERLER

Kullanılışları itibariyle harfi cerler üç kısma ayrılırlar:

1- Harf ve isim olarak kullanılan harfi cerler³²:

Bunlar beş tane olup şunlardır:

منذ، منذ، الكاف، على، عن

2- Harf ve fiil olarak kullanılan harfi cerler³³:

Bunlar عدا، مخلا، harfleridir. harfinin de fiil olarak kullanılışından söz edenler vardır.³⁴

3- Sadece harf olarak kullanılan harfi cerler :

²⁹ Galâyîni, a.g.e., c.3, s.165.

³⁰ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.16

³¹ R. Şertuni, a.g.e., c.5, s.329.

³² M. Zihni, el-Muktedab, s.287; H. Esad, a.g.e., s.483.

³³ M. Zihni, el-Muktedab, s.289; H. Esad, a.g.e., s.483.

³⁴ Bkz. Rumânî, Meânî'l-Hurûf, v.51; Murâdî, a.g.e., s.475

Bunlar oniki tane olup şu harflerdir:³⁵

لعل ءلولا ءكى ءتا ءواو ء رب ءحتى ءفى ءاللام ءالى ءمن ءبا

III- HARFİ CERLERİN MÜTEALLAKLARI

Müteallak cümlede mezkur olabileceği gibi bazı hallerde mahzuf da olabilir. Her iki halde de müteallak aşağıdaki şekillerden biri üzere olur:

A-MÜTEALLAKIN ÇEŞİTLERİ

1- Fiil olabilir.³⁶

Örneğin وقف على المنبر (Mimberin üzerinde durdum.) cümlesindeki وقف fiili gibi.

2- Şibih fiil (fülden türetilmiş olup fiil gibi amel eden bir kelime) olabilir.³⁷: Bunlar mastar, ismi fâil, ismi mef'ûl, ismi tafdil, sıfat-ı müşebbehe ve mubalağa sıgalarıdır. Örneğin انا كاتب بالقلم (Ben kalemle yazanım.) cümlesinde با harfinin müteallakı كاتب ismi fâilidir.

3- Fiil mânâsı ifade eden bir kelime olabilir.³⁸:

Bunlar kendisinden fiil veya fiil mânâsı anlaşılan isim ve edatlardır. İsim fiiller, nefy (olumsuzluk) edatı, ismi işâretler, nidâ harfleri ve teşbih harfleri gibi.

Örneğin اف لكسالى (Tembellerden sıkıyorum.) cümlesindeki اف kelimesi اتضجر (sıkıyorum) anlamına gelir.³⁹Yine Allah Teâlâ'nın

³⁵ Galâyîni, a.g.e., s.376; H. Esad, a.g.e., s.483.

³⁶ M. Zihni, el-Muktedab, s.289; Galâyîni, a.g.e., c.3, s.202.

³⁷ M. Zihni, el-Muktedab, s.289; Galâyîni, a.g.e., c.3, s.202.

³⁸ İbn Hişam, Şuzuru'z-Zehab, s.399; M. Zihni, el-Muktedab, s.289; Galâyîni, a.g.e., c.3, s.202.

³⁹ Af لكسالى = اتضجر

... ما انت بنعمة... (Sen Rabbinin nimetiyle cinlenmiş -deli- değilsin.)⁴⁰ âyetindeki ما edatı gibi. Buradaki ما harfi انتفى anlamındadır.

B-MÛTEALLAKIN CÂR-MECRUR İLE TAKDİM-TEHİR BAKIMINDAN DURUMU:

Aslolan câr ve mecrûrun müteallakından sonra gelmiş olmasıdır. Mânâyı bozmadıkça veya gramer ya da belâğat bakımından bir sakınca olmadıkça câr-mecrûr müteallakından önce de gelebilir. Örneğin şâirin

عن المرء لا تسأل و سل عن قرينه فكل قرين با لمقارن يقتدى

(Kişiyi sorma arkadaşını sor; çünkü her insan arkadaşıyla ölçülür.) beytindeki لا تسأل ve يقتدى fiilleri kendilerine bağlı olan harfi cer ve mecrûrundan sonra gelmişlerdir. Buna "âmilin te'hîri" denilir.⁴¹

C-MÛTEALLAKIN HAZFİ:

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere müteallak mezkûr olabileceği gibi bazan mahzûf da olabilir. Bu hazf ise ya vaciptir ya da caizdir.⁴²

1-Müteallakın Vücûben Hazfî:

Müteallak وجد (sabit oldu), حصل (hasıl oldu), كان (idi), وجب (gerekli oldu) ve استقر (yerleşti) gibi umûmî mânâlı fiil veya şibih fiillerden biri olursa bu durumda vücûben hazfedilir.⁴³ Örneğin هو في الدار (o, evdedir) cümlesindeki في harfinin müteallakının hazfî gibi. Yani هو كائن في الدار (o, evde mevcuttur) takdirindedir.

⁴⁰ Kalem, 68/2.

⁴¹ M. Zihni, el-Muktedab, s.289-91; Müşezzeb s.76.

⁴² R. Şertuni, a.g.e., c.5, s.329.

⁴³ M. Zihni, el-Muktedab, s.289-91; Müşezzeb s.76.

2-Müteallakın Cevâzen Hazfi:

Özel bir mânâ ifâde ediyorsa bu durumda hazfi caizdir.⁴⁴ Sözelimi بالله (Kimden yardım istiyorsun.) diye soran birine karşılık بالله (Allah'tan) cevâbından önce استعین fiilinin hazfi gibi.

3-Müteallakın Semâen Hazfi:

Yukarıda söylenen hazflerin dışında semâi olarak da bazı hazfler vârid olmuştur. Örneğin يا أبى وامى يا رسول الله (Anam babam sana feda olsun Ya Rasulallah!)⁴⁵ hadisinde olduğu gibi; yani . ادى بابى وامى demektir.

III- BAZI HARFİ CERLERDEN SONRA ZÂİD ل. NİN GELMESİ

Bazan عزا با ve من harfi cerlerinden sonra zâid ل. harfi gelebilir. Fakat bu durum harfi cerlerin kendilerinden sonra gelen isimleri cerretme etkisini ortadan kaldırmaz.⁴⁶ Örneğin فيما رحمة من الله لنت لهم (Allâh'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın),⁴⁷ عما قليل ليصبحن (Hatalarından dolayı boğuldular.)⁴⁸ ve... مما خطبناهم (Az sonra onlar pişman olacaklar.)⁴⁹ âyetlerinde görüldüğü gibi.

Bazan de ك. ve رب harflerinden sonra zâid ل. harfinin geldiği görülür. Bu durumda ise harfi cerlerin amelini çoğu zaman ortadan kaldırarak onların fiil ve isim cümlelerinin başında yer almalarını sağlar.⁵⁰ Örneğin Amr b. Hakîm b. Maiyye'nin

لقد علمت سمرآء ان حديثها نجيع كما ما السماء نجيع

⁴⁴Galâyîni, a.g.e., c.3, s.203.

⁴⁵Buhârî, Muhammed b. İsmail, es-Sahîh, Çağrı Yay., İst., 1992, Ezan, 89 (1/181)

⁴⁶İbnü Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, el-Hasâs, Dâru'l-Hüda, trs., c.2, s.282; Müberred Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, el-Kâmil, Dâru'l-Fikr, Kahire, trs., c.1, s.342; Seâlebî, Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed, Fıkhü'l-Luga ve Sırru'l-Arabiyye, Matbaatu'l-İstikame, Mısır, trs., s.513.

⁴⁷Âli İmrân, 3/159.

⁴⁸Nuh, 71/25.

⁴⁹Mü'minun, 23/40.

⁵⁰Müberred, el-Kâmil c.1, s.342; Rađî, Muhammed b. el-Hasan, Şerhu'l-Kaşıye, İst., h.1300, c.2, s.332.

(Semra onun sözünün akıcı olduğunu anladı, tıpkı yağmur suyunun akıcı olduğu gibi.)⁵¹ beytinde **كَمَا** lafzının isim cümlesinin başında yer alması bu türdendir.

Cüzeyme el-Ebreş'in

ربما اوفيت في علم تر فممن ثوبى شمالات

(Dağa indiğimde şimâl rüzgarları elbisemi uçuruyordu)⁵² beyti ile, Ebû Dâvûd el-İyâdi'nin

ربما الجامل المثوبل فيهم وعننا جين بيتنهن المهار

(Onların kazanılmış deve sürüleri, uzun boyunlu atları ve aralarında kısırakları vardı.)⁵³ beytinde ise **رب** 'nin **ما** 'dan dolayı amelden fiil ve isim cümlelerinin

başında bulunması da yine bu türdendir. Fakat isim cümlesinin başında yer alması azdır. Fiil cümlesinin başında yer aldığı ise genellikle mâzi fiilin başında bulunur.⁵⁴ Yüce Allâh'ın .. **ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين** (Bir zaman gelir ki nankörlük edenler keşke müslüman olsaydılar" diye arzu ederler.)⁵⁵ âyetinde ise gerçekleşeceğinin kesinliğine binaen buradaki **يود** muzâri fiilinin mâzi mertebesinde olduğu, ya da mâziye te'vîl edileceği söylenmiştir.⁵⁶

Zâid **ل** harfinin nâdiren **رب** ve **ك** harflerinin cer amelini kaldırmadığı da görülür. Örneğin, Adiy b. Rala el-Ğassâni'nin

ربما ضربة بسيف صقيل دون بصرى و طعنة نجلا • نجلا •

⁵¹ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.69.

⁵² Üşmîni, Ali b. Muhammed İsa, Şerhu'l-Üşûni (Menhecî's-salk İla Eftiyetti İbn Mâllik), Dâru'l-Fikr, trs., c.2, s.231.

⁵³ Üşmîni, a.g.e., c.2, s.230.

⁵⁴ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.71..

⁵⁵ Hicr, 15/2.

⁵⁶ Murâdî, a.g.e., s.457; İbn Yâiş, a.g.e., c.8, s.29; İbn Hişam, Muğni'l-Lehb an Kütüb'l-Eârib, Kahire, trs., c.1, s.137.

(Busra ve Ta'ne arasında bulunan boş arazide parlatılmış kılıçla nice darbe ve şiddetler gördüm.)⁵⁷ beytinde **ه** harfinin, Amr b. Berraka el-Hemdani'nin:

وننصر مولانا ونعلم انه كما الناس مجروم عليه وجارم

(Efendimize yardım ederiz, Çünkü biliriz ki o da bütün insanlar gibi mazlum ve zalimdir.)⁵⁸ beytinde ise **ك** harfinin kendilerinden sonra gelen ismi cerrettiği görülmektedir.

IV- HARFİ CERRİN MECRURUNUN İRABDAN MAHALLİ

Harfi cerrin mecruru cümle içerisinde duruma göre mahallen merfû veya mansub bir konumda bulunur. Şimdi müteallakı itibariyle harfi cerlerin mecrurlarının irab durumlarını inceleyelim.

A) ASLİ HARFİ CERRİN MECRÛRUNUN İ'RÂBDAN MAHALLİ

Asli harfi cerlerin mecrûru i'râb yönüyle genellikle aşağıdaki durumlardan biri üzere olur:⁵⁹

1- Mahallen merfû olur: Bu durum;

a) Nâibi fâil olduğu zaman: sözgelimi **يؤخذ بيد المذالم** (Mazlumun elinden tutulur) cümlesindeki **يد** kelimesi gibi.

b) Mübtedanın haberi olduğu zaman: Örneğin **العلم كالنور** (İlim aydınlık gibidir) sözündeki **النور** kelimesi gibi.

c) **ان** ve kardeşlerinin haberi olduğu zaman: Örneğin **ان الحاضرين في العمل** (Şüphesiz ki kurtuluş iyi amel işlemektedir.) cümlesindeki **عمل** kelimesinde olduğu gibi.

⁵⁷ Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbat Lisân'l-Arab*, Dâni Sadır, Beyrut, trs., c.4, s.187; Murâdî, a.g.e, 456.

⁵⁸ İbn Hişam, *Muğni'l-Lebib*, c.1, s.178; *Evdahu'l-Mesâlik*, c.3, s.67.

⁵⁹ Ğalâyînî, a.g.e, c.3, ss.204-205.

d) Cinsini nefyeden λ 'nın haberi olduğu zaman: Örneğin .

(Güzel ahlak gibi üstünlük yoktur) cümlesinde لا حسب كحسن الخلق gibi حسن kelimesi gibi

2- Mahallen Mansûb olur: Bu ise;

a) Harfi cer zarf olup mecrûru mef'ûlün fih olduğu zaman: Sözelimi سرت في الليل (Geceleyin yürüdüm) cümlesinde الليل kelimesi gibi.

b) Harfi cer sebep ifâde ettiği, mecrûru da mef'ûlün li ecli olduğu zaman : Örneğin سافرت للعلم (İlim için yolculuk ettim) cümlesindeki علم kelimesinde olduğu gibi.

c) Mecrûr isim masdar yerine kullanılan mef'ûlü mutlak olduğu zaman: جری الفرس كالريح (At rüzgar gibi koştu) cümlesindeki الريح kelimesi gibi.

d) Nâkıs fiilin haberi olduğu zaman: Sözelimi كنت في دمشق (Şam'da idim) cümlesindeki دمشق kelimesi gibi.

Bunlardan başka önceki cümleye bağlı olarak kullanılmışsa bağlı olduğu kelimenin durumuna göre i'râb edilir. Örneğin $\text{رايت عالما من اهل مصر}$ (Mısır ahalisinden bir alim gördüm) cümlesindeki اهل kelimesi gibi.

Harfi cerrin mecrûru eğer bu sayılanlardan birine dahil değilse, o durumda mef'ûlün bih gayri sarîh olarak mahallen mansûbtur.⁶⁰ Örneğin مررت بالقوم (Beyruttan Şam'a yolculuk yaptım) ve $\text{سافرت من بيروت الى دمشق}$ (Topluluğa uğradım) cümlesindeki القوم ve دمشق kelimeleri gibi.

B) ZÂİD HARFİ CERRİN MECRÛRUNUN İRÂBDAN MAHALLİ

Zâid harfi cerrin mecrûru kendisinden önce bulunan âmilin gerektirdiği şekilde cümle içindeki durumuna göre aşağıdaki i'râb hallerinden biri üzere olur.⁶¹

⁶⁰ Ğalâ'îmî, a.g.e., c.3, s.205.

⁶¹ Ğalâ'îmî, a.g.e., c.3, ss.203-204.

1- Mahallen merfû olur: Bu ise

a) Fâil olduğu zaman: Örneğin ما جاءنا من احد (Bize kimse gelmedi) cümlesinde احد kelimesi gibi.

b) Nâibi fâil olduğu zaman: Sözelimi ما قيل من شئ (Bir şey denilmedi) cümlesindeki شئ kelimesi gibii.

c) Mübteda olduğu zaman : Örneğin بحسبك الله (Allah sana yeter) sözünde حسب kelimesi gibi.

2- Mahallen mansûb olması: Bu ise

a) Mef'ûlün bih olduğu zaman: Örneğin ما رايت من احد (Kimseyi görmedim) cümlesinde احد kelimesi gibi.

b) Mef'ûlü mutlak olduğu zaman: örneğin ما سعى فلان من سعى يجمع عليه (Falanca öfkelenecek bir davranışta bulunmadı) cümlesindeki سعى kelimesi gibi.

c) أليس الله باحكم... nin haberi olduğu zaman: Örneğin أليس الله باحكم... (Allah hüküm verenlerin en iyisi değil midir?)⁶² âyetindeki احكم kelimesi gibi.

C) ZÂIDE BENZEYEN HARFİ CERRİN MECRÛRUNUN İ'RÂBDAN MAHALLİ

Zâide benzeyen harfî cerrin mecrûrunun i'râbı genellikle aşağıdaki şekillerden biri üzere olur.⁶³

1- Mahallen merfû olur: bu durum رب; harfinden sonra gelip mübtedâ olduğu zamandır. Örneğin رب غنى اليوم فقير غدا (Bugün nice zengin vardır ki yarın fakirdir) cümlesinde غني kelimesi gibi.

⁶² Tin, 95/8.

⁶³ Galâyîni, a.g.e., c.3, s.204.

رب harfinin mecrûrundan sonra kendisine dönen aid zamiri nasbeden bir müteadi ya da lâzım fiil olursa mecrûr isim yine müteaddî olarak i'râb edilir. Fiil cümlesi ise mübtedanın haberidir. **رب تلميذ مجتهد اكرمه** (Nice çalışkan öğrenciye ikram ettim) cümlesinde olduğu gibi **تلميذ** kelimesi mübteda **اكرمه** ise haberdir.

2- Mahallen Mansûb olur: Bu ise

a) Mecrûr isim **حاشا** **عدا** **خلا** harflerinden biriyle müstesna olduğu zaman: Örneğin **زرت مساجد المدينة خلا واحدا** (Birisi hariç şehrin bütün mescitlerini gezdim) cümlesinde **واحد** kelimesi gibi.

b) **رب** harfinin mecrûrundan sonra mef'ûlünü almamış bir müteaddî fiil geldiği zaman:

Bu durumda **رب** harfinin mecrûru kendisinden sonra gelen fiilin mahallen mansûb mef'ûlün bihi olarak i'râb edilir **رب رجل كريم اكرمت** (Nice cömert insana ikram ettim.) cümlesinde **رجل** kelimesi gibi.

V- HARFİ CERLERİN HAZFİ

Harfi cerlerde aslolan bu harflerin zikredilmiş olmasıdır. Bazı durumlarda ise harfi cer hazfedilebilir. Bu hazif de ya kıyâsî ya da semâî olur.

A) HARFİ CERRİN KURALLARA BAĞLI OLARAK (KIYASEN) HAZFEDİLDİĞİ YERLER:

1- Masdariye harfi olan **ان** den önceki fiille kullanılan harfi cerrin hazfi:⁶⁴ Örneğin **وعجبوا ان جاءهم منذر منهم** (Onlara kendilerinden bir uyarıcı

⁶⁴ Evdahu'l-Mesâlik, c.3, ss.73-77; Ğalâyîni, 193.

gelmesine hayret ettiler.)⁶⁵ âyetinde ان den önce با harfinin hazfedilmesinde olduğu gibi.

Ancak konuşanın neyi kastedtiği tam olarak anlaşılamayacak ve karışıklığa neden olacaksa bu hazfi yapmak doğru değildir.⁶⁶ Örneğin کتاب اقرأ ان رغبت ان cümlesinde kitap okumaya olan arzu ve istek mi, yoksa ondan nefret mi kastedildiği belirsizdir. Bunun için hazfedilen في ya da عن in söylenilmesi gerekir. (Kitap okumayı arzuladım) رغبت في ان اقرأ... (Kitap okumaktan nefret ettim) رغبت عن ان اقرأ..⁶⁷

2- ان den önce:mecrûr isim ان ve sonrasında (mamûlünden) oluşan mü evvel masdar olursa bu durumda ان den önceki harfi. cer hazfedilir.⁶⁸ Örneğin شهد الله انه لا اله الا هو (Allah kendinden başka tanrı olmadığına şahittir.)⁶⁹ âyetinde با'dan önce با harfinin hazfedilmesi gibi.

3- Muzâri fiili nasbeden كي den önce:⁷⁰ Bu durumda hazfedilen harf harfidir. Örneğin فرددناه الى امه كي تقر عينها (Böylece biz onu annesine geri verdik ki, gözü aydın olsun)⁷¹ âyetinde görüldüğü gibi.Yani ۱۰۰۰ له لكى تقر عينها demektir.

4- Yemin cümlesinde الله lafzından önce : Yemin için kullanılan با و تا با harfleri الله lafzından önce bazen hazfedilir.⁷² Örneğin الله لاجتهدن (Allah'a andolsun ki çalışacağım) sözünde olduğu gibi.

5- Soru için kullanılan كم (el istifhâmiyye) harfinin temyîzinden önce:⁷³

⁶⁵ Sad, 38/4.

⁶⁶ Ğalâyiñi, a.g.e, c.3, ss.193-194.

⁶⁷ fiilin değişik harflerle kullauımı için bkz. Ahmedî, Musa b. Muhamme Meylânî, Mu'cemü'l-Efall-Müteaddiyye bi Harflü, Dâru'l İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1986, s.130. Luis Ma'luf, a.g.e, 268.

⁶⁸ İbn Hişam Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.79,

⁶⁹ Ali İmran, 3/18.

⁷⁰ Ğalâyiñi, a.g.e, c.3, s.194.

⁷¹ Kasas, , 28/13.

⁷² İsbir, Muhammed Said , eş-Şâmil, Dâru'l-Avde, Beyrut, 1985, s. 433.

⁷³ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.79.

Sözgelimi بكم ليرة اشتريت هذا الكتاب (Bu kitabı kaç liraya satın aldın.) cümlesinde olduğu gibi من ليرة اشتريت demektir.

Ancak ك harfinin başında harfi cer bulunmazsa temyîzin mansûb olması gerekir.⁷⁴ كم ليرة (kaç lira) كم دينا (kaç dinar) gibi.

6- Daha önce aynı harfi cerri içeren bir kelimedenden sonra:⁷⁵ Bu ise değişik şekillerde meydan gelebilir. bunlar:

a) Bir sorunun cevâbında:⁷⁶ Sözgelimi ممن اخذت الكتاب (kitabı kimden aldın) sorusuna karşılık خالداً cevâbında olduğu gibi yani اخذت من خالد demektir.

b) Soru hemzesi (أ)nden sonra:⁷⁷ مسرت بخالد (Halid'e uğradım) sözüne karşılık اخذ الخداد (demirci Halid'e mi?) sorusunda olduğu gibi أ بخالد الخداد؟ demektir.

c) Şart ifâdesi ان edatından sonra:⁷⁸ Sözgelimi... انب بمن شئت ان على... (Kimi istersen götür, ister Ali'yi ister Hasan'ı) cümlesinde olduğu gibi ان بعلى وان يحسن

d) Cevap cümlesinin başında gelen .. Li harfinden sonra:⁷⁹

Örneğin اعترمت على سفر ان لم يكن بعيدا فقريب (Uzağa olmazsa da yakın bir yere yolculuğa karar verdim.) cümlesinde olduğu gibi فعلى سفر قريب demektir.

e) Teşvik için kullanılan هلا edatından sonra:⁸⁰

⁷⁴ Ğalâyîni, a.g.e, c.3, s.194; Fahr, Abdulaziz Muhammed Tavdlhu'n-Nahv, Kahire, trs., c.3, s.105.

⁷⁵ İbn Hişam, Edahu'l-Mesâlik,, c.3, s.79.

⁷⁶ Ğalâyîni, a.g.e, c.3, s.194.; Fahr, a.g.e, c.3, s.106.

⁷⁷ Ğalâyîni, a.g.e, c.3, s.194; Fahr, a.g.e, c.3, s.106.

⁷⁸ A. Hasan, a.g.e., c.2; s.494; Ğalâyîni, a.g.e, c.2, s.194.

⁷⁹ A. Hasan, a.g.e, c.2; s.494.

⁸⁰ A. Hasan, a.g.e, c.2; s.493; Ğalâyîni, a.g.e, c.3, s.195.

Örneğin **هلا بليرتين** (Bir lira bağışlayacağım) diyen birine **هلا بليرتين** (İki lira bağışlasan ya) sözünde olduğu gibi. **هلا تصدق بليرتين** demektir.

f) Atıf harfi olan **و** dan sonra:⁸¹ **مررت بالمعلم والمدير** (Öğretmene ve müdüre uğradım) sözünde olduğu gibi. **وبالمدير** demektir.

Bazan atıf harfinden sonra **لو** ya da **لا** harfi gelebilir. Bu durumda da mahzuf harfin ameli geçerlidir. Örneğin şâirin

ما لمحّب جلد أن يهجر
ولا حبيب رافة فيجبرا

(Aşğın güçlü kuvveti yok ki ondan çekinilip kaçınılsın. Sevgilinin de acıma ve merhameti yok ki gönül alsın) beytinde **لا** harfinden sonra **اللام**'in hazfedilmesi gibi.⁸² Yani **ولا حبيب رافة فيجبرا** demektir.

Nahiv alimleri **ليس** ve **ما** nin haberi üzerine yapılan atıfta harfi cerrin hazfedilmesine *el-cerr ale't-tevehhüm* (tahmin üzere cer) adımı verirler.⁸³ Bu şekilde atıfla yapılan cer, Arapların, her ne kadar telaffuz etmeseler de **ليس** nin haberinin başında **ل** harfini kastettikleri düşüncesinden hareketledir.

İbn Hişam, bu durumun bir zarûrete bağlı olmaksızın fasih Arapçada çokca görülebileceğini söyler ve buna şâirin

بدا لي أنني لست مدرك ما مضى
ولا سابق شيئا إذا كان أتيا

(Artık anladım ki geçip gideni yakalayamayacağım, gelecek olan bir şeyi de geçemeyeceğim.) beytini örnek verir.⁸⁴ Yani **ولا بسابق** demektir.

7- Bazan **واو** ve **فا** harflerinden sonra **رب** harfi cerrinin hazfi:⁸⁵

Bu konu **رب** harfi ile ilgili kısımda müstakil olarak incelenecektir.

⁸¹ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.79.

⁸² İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.79.

⁸³ İmîl Bedî, Yakub, Mevsuatu'n-Nahv ve Sarf ve'l-İ'rab, s.296.

⁸⁴ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.79.

⁸⁵ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik c.3, ss.73-77.

B) HARFİ CERRİN KURALSIZ OLARAK (SEMAEN) HAZFEDİLDİĞİ

YERLER:

Bazan herhangi bir kurala bağlı olmaksızın harfi cerrin hazfedildiği görülür. bu durumda hazfedilen harfi cerden sonra gelen isim mef'ûlün bihe benzeyişi sebebiyle mansûb olarak okunur.⁸⁶ (İyi bilin ki Semûd kavmi Rablerini inkar ettiler.)⁸⁷ âyetindeki رَّبَّهُمْ kelimesinden önce با harfinin, واختار موسى قومه أربعين رجلاً (Musa kavminden kırk kişi seçti.)⁸⁸ âyetindeki قومه keimesinden önce de من harfinin hazfedilmesinde olduğu gibi. Yine şâirin

امرتك الخير فافعل ما امرت به فقد تركتك إذا مال وذا نسب

(Sana iyilik yapmayı emrettim. Emrettiğimi yap, seni mal ve nesep sahibi olarak bıraktım.)⁸⁹ beytinde ise الخير kelimesinden önce با harfi kuralsız olarak hazfedilmiştir. Yani امرتك يا الخير demektir. Çünkü امر fiili ikinci mef'ûlünü genellikle با harfi ceriyle alır.⁹⁰ Örneğin وامر اهلك بالصلاة (Ehline namaz kılmayı emret)⁹¹ ayetinde görüldüğü gibi.

Arap dilinde harfi cerrin hazfedilerek -yukarıdaki şiirde olduğu gibi- ilgili olduğu fiilin doğrudan mef'ûlüne ulaştırılmasına "hazf ve isâl" denilir.⁹²

Harfi cerrin bu şekilde hazfedilmesinin kurala bağlı, yani kıyasî olduğunu söyleyenler var ise de nahiv alimlerinin çoğu bunun kuralsız yani semaî olduğu görüşündedirler.⁹³

⁸⁶Ğalâyîni, a.g.e, c.3, s.196. M. Zihni, Müşezzeb, 78.

⁸⁷ Hûd, 11/68.

⁸⁸ A'raf, 7/155.

⁸⁹ İsbir, a.g.e., ss. 399-400.

⁹⁰ Ahmedî, a.g.e., 10.

⁹¹ Tâhâ, 20/32. Ayrıca bkz. A'raf, 7/199; Nahl, 16/90.

⁹² Ğalâyîni, a.g.e, c.3, s.196.

⁹³ Ğalâyîni, a.g.e, c.3, s.196.

VI) HARFİ CER VE MECRÛRUNUN HAZFİ

Cümle içinde harfi cerrin mecrûruyla birlikte hazfedilmesini belirleyen bir karine olduğu ve cümlenin anlamının bozulmayacağı her yerde bu hazif mümkündür.⁹⁴ Örneğin Cenâb-ı Hakkın **وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا** (Ve öyle bir günden sakının ki o gün kimse kimsenin cezasını çekmez.)⁹⁵ âyetinde **لَا تَجْزِي** kelimesinden sonra **فِيهِ** ifâdesinin hazfedilmesi gibi.

Zerkeşi bazan ismi tafdilden sonra bu tür hazfin yapıldığını söyler.⁹⁶ Örneğin **وَ اذْكُرِ اللّٰهَ الْكَبِيْرَ** (Elbette Allah'ı anmak en büyük ibadettir.)⁹⁷ âyetinde kelimesinden sonra **مِنْ كُلِّ شَيْءٍ** (her şeyden) ifâdesinin hazfi gibi.

VIII) HARFİ CERLERİN BİRBİRİ YERİNE KULLANILMASI

Harfi cerlerin birbiri yerine kullanılmaları Kûfe ekolünü temsil eden dilcilerle bunları benimseyenler tarafından ileri sürülmektedir.⁹⁸

Basra ekolünü temsil eden dilciler ise her harfin gerçekte bir anlamı olduğunu söyleyerek harflerin birbiri yerine kullanılmalarını reddederler.⁹⁹

Harfi cerlerin müstakil olarak inceleneceği ikinci bölümde, bunların birbiri yerine kullanıldığı ileri sürülen durumlara ve konuyla ilgili farklı görüşlere ayrıca yer verilecektir.

VIII- TAZMİN

Bazı nahiv alimlerine göre her harfin yalnızca bir anlamı vardır. Bu yüzden harflerin kuralı olarak birbiri yerine kullanılmaları da mümkün

⁹⁴ A.Hasan, a.g.e., c.2, s.495.

⁹⁵ Bakara, 2/48.

⁹⁶ Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulum'l-Kur'ân*, 2.b, Kahire, 1972, c.3, ss.153-154.

⁹⁷ Ankebût, 29/45.

⁹⁸ İbnü Cinnî, a.g.e., c.2, s.36; Murâdî, a.g.e., 46.

⁹⁹ Mâlekî, Ahmed b. Abdunnur, *Rasfu'l-Mebani fi Şerhi Hurûff'l-Meânî*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1985, 248-249; İrbilî, a.g.e., 274. Ekoller hakkında geniş bilgi için bkz. Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü*, trc., Azmi Yüksel, Rahmi Er, İmaj Yay., İst., 1993, ss.74-84.

değildir.¹⁰⁰ Birbiri yerine kullanıldığı ileri sürülen harflerin durumu, söz konusu nahiv alimleri tarafından aşağıdaki şekillerden biri ile izah edilmektedir.¹⁰¹

a) Ya lafzın kabul edeceği bir şekilde te'vîl edilir. Örneğin **ولاصلبناكم في جذوع النخل** (Sizi hurma dallarına asacağım)¹⁰² âyetinde geçen **في** harfi **على** yerine kullanılmış değildir. Fakat asılan kimse bir şeyin hurma dalına asılı kalmasına benzetilerek sanki üzerinde asılı imiş gibi yorumlanır.

b) Veya söz konusu harf başka bir harfin yerine şâz olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda buna kıyas da yapılmaz.

c) Ya da cümledeki fiile mevcut harfle müteaddî olan başka bir fiilin anlamı yüklenmiştir. Buna Arap dilinde tazmîn adı verilir. Örneğin bazı dilciler Ebû Züeyb el-Hüzeli'nin

شربين بماء البحر ثم ترفعت متى لجج خضر لهن نسيج
(Bulutlar kana kana deniz suyundan içtiler. Sonra da homurtulu yemyeşil dalgalardan su alıp yükseldiler.) beytinde geçen **شرب** (içti) fiilinin **با** ile kullanılmış olmasından dolayı bu fiile **روي** (kandı) anlamını yüklemektedirler. Yine bazı nahiv alimleri Cenâb-ı Hakkın **وقد احسن بي** (şüphesiz bana iyilik etti) âyetindeki **احسن** fiilinin **با** ile kullanılmış olmasından dolayı **لطف** (merhamet etti) anlamının yüklendiğini söylerler.

¹⁰⁰ Basra ekolünü temsil eden nahiv alimlerine göre harflerin asıl anlamlarının dışında gibi görünen örneklerde harfler yine asla dönüştür, ya da onlarda asıl anlamından bir yön ve özellik vardır.

Küfe ekolünü temsil eden dilciler ise harflerin anlamlarını çoğaltarak bunların birbiri yerine kullanılmalarnı da kabul ederler.

Harfi cerler müstakil olarak incelenirken de görüleceği gibi, bunların birden fazla anlamı ifade etmeleri ve birbiri yerine kullanılmaları genellikle bu ekole mensup dilciler tarafından ileri sürülür. Geniş bilgi için bkz. Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.226; Mâlekî, a.g.e., ss. 297,298; Murâdî, a.g.e., ss. 36, 245, 248, 249, 252, 253, 389, 476; İrbilî, a.g.e., ss. 44, 45, 230, 270, 272, 274. Nahiv ekolleri için ayrıca bkz. Goldziher, a.g.e., ss.74-84.

¹⁰¹ Murâdî, a.g.e., 46; İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, c.1, s.111.

¹⁰² Tâhâ, 20/71.

Böyle olunca şiiirde geçen بـ harfinin من anlamında; âyetteki بـ harfinin de الى anlamında kullanıldığını iddia etmek mümkün değildir.

İşte bu noktada tazmîn konusu ortaya çıkmaktadır. Harflerin birbiri yerine kullanıldığı söylenen çoğu yerde bazı nahivciler harfte değil, âmilde (fiilde) gizli bir yön arayışına girmişlerdir. Bu ise onları "tazmîn"e götürmüştür. Şöyle ki, harflerin birinin diğeri yerine kullanıldığı söylenen durumlarda gerçekte o harf asıl mânâsı üzeredir. Fiil ya da fiil mânâsındaki kelime ise bu harfle geçişli olan başka bir fiil ya da kelimenin anlamını içermiştir. Çünkü fiilde mecaz, harfte mecazdan daha kolaydır.¹⁰³

Söz konusu görüşü savunanlar harfin kendi başına bir anlamı olmadığını, ancak başka bir kelimeyle kullanılarak cümlede anlamın tamamlanmasına yardımcı olduğunu hatırlatarak harflerin birbiri yerine kullanılmasının söz konusu olmadığını belirtmektedirler.

Fiilde tazmîn görüşünü savunanlar bir fiile başka bir fiilin anlamı yüklendiği takdirde geçişli (müteaddî) veya geçişsiz (lâzım) olması yönünden de bu fiilin diğerrinin hükmüne tâbi olduğunu söylerler.¹⁰⁴

Tazmînde bir fiille iki mânânın kastedildiğini söyleyenler de vardır.¹⁰⁵

İbnü Cinnî, tazmînle ilgili olarak Arapların bir fiilin benzeri bir fiil yerine kullanıldığını bildirmek için kastedilen fiille kullanılan harfi kullandıklarını söyler. Buna delil olarak Yüce Allah'ın احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نساءكم

(oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı)¹⁰⁶ âyetini örnek verir. Der ki رفثت بها (kadına yaklaştım) demeysin

¹⁰³ İ. Yaş, a.g.e., c.8, s.15; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.2, s.656; A.Hasan, a.g.e., ss. 522-552.

¹⁰⁴ Selahaddin, Za'belavi, "Tazmîn", Mecelletü Mecmei'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimeşk, 1980, c.55, sy.1, s.61.

¹⁰⁵ Selahaddin, Za'belavi, a.g.m., s.85.

¹⁰⁶ Bakara, 2/187.

dersin. Fakat âyetteki رفت fiili افضى anlamında kullanılmıştır. Çünkü افضى fiili harfiyle kullanılır. رفت fiilinin افضى fiilinin kullanıldığını harfiyle kullanıldığını göstermektedir. ¹⁰⁷

İbnü Cinnî konuyla ilgili değişik kullanımlar verir=örneğin: Cenâb-ı Hakkın ..من انصارى الى الله.. (Allah yolunda kimler bana yardımcı olacak)¹⁰⁸ ayetini من يضيف نصرته الى نصره الله (Kim yardımı Allâh'ın yardımuna katacak) şeklinde: هل لك الى ان تزكك (Arınmaya gönlün var mı?) âyetini de ادعوك الى ان (Seni arınmaya çağırıyorum) şeklinde fiillere yaklaşık anlamlar yükleyerek açıklar. Yine Farazdak'ın;

كيف ترانى قالبا مجنى قد قتل الله زيادا عنى

(Beni nasıl genelde mecnun görüyorsun. Allahbenim yerime Ziyâd'ı öldürsün.)beytindeki قتل fiilini صرف (benden savsın, uzaklaştırsın) ifâdesiyle izah eder.¹⁰⁹ Şu halde İbnü Cinnî'nin bu açıklamasına göre بدل harfinin anlamında kullanılması değil قتل fiilinin صرف anlamını içermesi söz konusudur.

Konuyla ilgili örnekler oldukça fazladır. Ancak bunların hepsini burada zikretmemiz mümkün değildir. Biz bunlardan bir kaç tanesini daha vermek istiyoruz.

Murâdî, Cenâb-ı Hakkın ومن نصرناه من القوم (ve kavimden onun öcünü almıştık) âyetindeki من harfinin de على anlamında kullanıldığını görüşünü reddederek burada tazmîn olduğunu söyler ve âyeti من القوم (ve yardımla onu kavminden koruduk) şeklinde açıklar.¹¹⁰

Yine والامر اليك (emir senindir) âyetinde الى harfinin الامر yerine kullanıldığını söyleyenleri reddederek الى harfinin asıl anlamı üzere kullanıldığını

¹⁰⁷ İbnü'l-Cinnî, a.g.e., c.2, s.308; Ayrıca bkz. İ. Yaş, a.g.e., c.8, s.15.

¹⁰⁸ Âli İmrân, 3/52.

¹⁰⁹ İbn Cinnî, a.g.e., c.2, s.310.

¹¹⁰ Murâdî, a.g.e., s.313.

belirtir. Âyeti de . والامر منته اليك . (Emir neticede sana aittir) şeklinde izah eder.

Ebû Hayyân (Sakin onlarla bir gizli buluşmaya
sözleşmeyin)¹¹¹ fiilinin (niyet
etmeyin).şeklinde واتَّبوا ما تتلوا الشياطين على ملك سليمان.
hükümdarlığı hakkında onlar şeytanların uydurdukları sözlere uydular.)¹¹²
âyetindeki تتلوا (okuyor) fiilinin de (uyduruyor) anlamını içerdiğini söyler.

Suyuti, (Allah bozanı düzeltenden ayırır.)¹¹³ والله يعلم المفسد من المصلح
âyetindeki يعلم (bilir) fiilinin يميز (ayırır) anlamını içerdiğini belirtir.¹¹⁴

Yine İbni Hişam, Kuhayf el-Ukaylî'nin:

إذا رضيت علي بنوا قشير لعمر الله اعجبني رضاها

(Kuşeyr oğulları benden hoşnut olduklarında, Allah'a yemin ederim ki onların hoşnutluğu beni memnun etti.) şuurinde عن harfinin anlamında kullanıldığını söyleyenleri reddederek bu harfin asıl anlamı üzere olduğunu, (hoşnut oldu) fiili ile عطف (acıdı, merhamet etti) anlamının kastedildiğini söyler.¹¹⁵

Örneklerde de görüldüğü gibi bir fiile anlamca yakın olan diğer bir fiilin anlamı yüklenmektedir. Ancak bu anlam yüklenirken hangi ölçülere göre hareket edilmektedir. Yani bu işlem belli başlı kurallara göre mi yapılmakta, yoksa herhangi bir kurala bağlı olmayan semâî değerlendirmelerden mi oluşmaktadır? Arap dilcilerinin deyişiyle tazmîn kıyasî midir, yoksa semâî midir?

¹¹¹ Bakara, 2/235.

¹¹² Bakara, 2/102

¹¹³ Bakara, 2/220.

¹¹⁴ Süyûtî, el-Eşbâh , c.1, s.103.

¹¹⁵ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.143; Ayrıca bkz., İbnü Cinnî, a.g.e., c.2, s.310; Selahaddin Za'belavi, a.g.m. ss.63-107.

Arap nahivcilerinin bir kısmı tazmînin kıyâsî olduğu görüşündedir. Bunun şartı ise her iki fiilin genel olarak aynı anlamda kullanılmasıdır.¹¹⁶

Tazmîni kabul edenlerin bunun için üç şart öne sürdüklerini görmekteyiz.

a- İki fiil arasında anlam yönüyle uygunluk olmalı;

b- Kargaşadan emin olunacak ve diğer fiili düşündürmeye yöneltecek bir işaret bulunmalı.

c- Arap dil zevkine uygun olmalı.

Bu şartlar Kahire Arap Dil Kurumu tarafından zikredilmektedir. Diğer yandan kurum ancak belâgat maksadıyla tazmîne başvurulmasını öngürür.¹¹⁷

Kurum üyelerinden Abbas Hasan tazmînle ilgili öne sürülen şartları eleştirerek söylenenler içinde yeni bir şey olmadığını, bilakis bunların mecazla ilgili şartlar olduğunu ifade eder. Ona göre tazmîn herhangi bir kurala bağlı olmayan semâî örneklerden hareketle oluşturulmaktadır. Öte yandan tazmînin kabul edilmesi durumunda ilgili fiillerin geçişlilik ve geçişsizliği konusunda güçlükler ortaya çıktığını da ilave etmektedir.¹¹⁸

Dr. Hasan Avvâd da tazmîni savunanların konuyla ilgili kesin delillerden yoksunluğu sebebiyle tazmînin temelsiz olduğunu söyler. Delil olarak öne sürülen örnekler ise O'na göre ya zorlama ile yapılan bir takım yakıştırmalar ya da lafızların delâleti konusu içerisinde incelenmesi gereken örneklerdir. Ayrıca konunun hakikat ve mecazla bağlantısı olduğunu da ifade eder.¹¹⁹

¹¹⁶ Avvâd, Muhammed Hasan, *Tenâvübü Hurûfî'l-Cerri fi Lugatî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1982, s.53.

¹¹⁷ Abbas Hasan, a.g.e., c.2, s.452; Avvâd, a.g.e., s.53.

¹¹⁸ Abbas Hasan, a.g.e., c.2, s.452; Avvâd, a.g.e., s.53.

¹¹⁹ Avvâd, a.g.e., s.58-81. Hasan Avvâd harflerin birbiri yerine kullanılmasının söz konusu olmadığını, bu konuda ileri sürülen örneklerin terkible ilgili olduğu görüşündedir. Ona göre her harf ancak bir anlama götürür. Bu noktada Basrakların görüşünün doğru olduğunu kabul eden Avvâd bunun aksine görülen durumlarda ise, inceleme yapıldığında harflerin asıl anlamlarına dönücü olduğunu söyler. Avvâd, a.g.e., s.81.

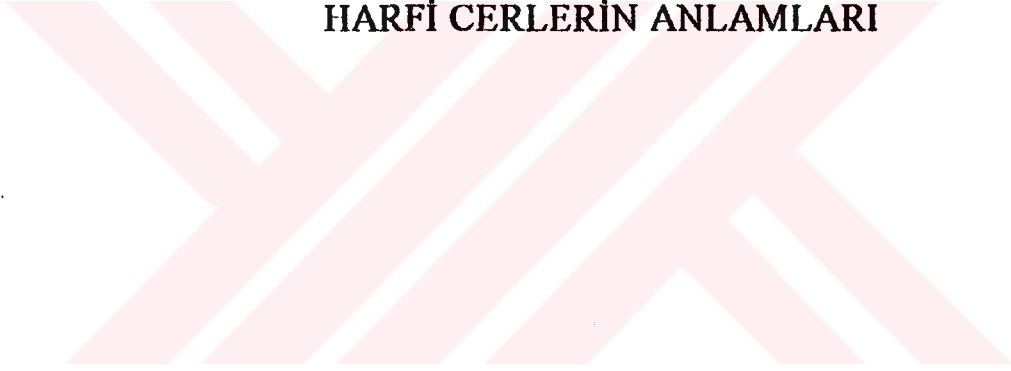
Konuyla ilgili tartışmalar oldukca fazladır. Ancak biz şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz şunu da ifâde etmemiz gerekir ki bu konu müstakil bir çalışma içersinde incelenmesi gereken bir konudur.¹²⁰

¹²⁰ Geniş bilgi için bkz. İbnü Cinnî, a.g.e., c.2, s.310; Avvâd, a.g.e., s.53, 58,65,81; Avvâd, a.g.e., c.2, ss.522-552; Selahaddin, Za'belavi, a.g.m., ss.62-107.

İKİNCİ BÖLÜM

HARFİ CERLERİN ANLAMLARI

A r a p d i l i n d e harflerle ilgili eserlerin, inceleme konusu olan harfleri sıralama yaparken takip ettikleri esasları üç ana grupta toplayabiliriz.

a- Alfabetik sıralamayı esas alanlar:

Bu tür sıralama, adından da anlaşılacağı gibi harflerin alfabetik sırası esas alınarak yapılan bir sıralamadır. Buna örnek olarak İbn Hişam'ın Muğni'l-lebîb, Mâleki'nin Rasfûl-Mebâni adlı eserini gösterebiliriz.

b- Harf sayısına göre yapılan alfabetik sıralamayı esas alanlar

Bu usulü takip edenler harfleri sayılarına göre sıralandırmışlardır. Murâdî'nin el-Ceneddânî adlı eserinde bu tür sıralamayı görmekteyiz.

c- Kullanılışları ve sayılarına göre yapılan alfabetik sıralamayı esas alanlar

Bu metod ise anlam harflerinin kullanılışlarına göre bu harflerin alfabetik sıralandırılması esasına dayanır. Bununla birlikte b maddesinde olduğu gibi burada da harfler kendini meydana getiren harf sayısı esasına göre sıralandırılmışlardır. Örneğin İrbilî'nin Cevâhîrû'l-edeb adlı eserinde olduğu gibi.

Bu çalışmamızda biz yalnızca harfi cerleri incelediğimiz için önce harflerin, alfabetik yönden sıralandırılmasını uygun gördük. Ancak, birinci bölümde olduğu gibi, konuların incelenmesi esnasında harfi cerlerin sıralaması söz konusu olduğunda ise, öteden beri söylenile geldiği gibi çok kullanılışlarına göre yapılan sıralamayı tercih ettik. Şimdi alfabetik sıralamaya göre harfi cerleri ve kullandığı anlamları inceleyelim.

ALFABETİK SIRALAMAYA GÖRE HARFİ CERLER VE KULLANILDIĞI ANLAMLAR

I- الی (İLA) HARFİ CERRİ

Sükûn üzere mebnî aslı harfi cerlerden biridir. Hem zâhir isimler, hem de zamirlerle kullanılır. Nahivciler bu harfin gerçekte "*intihâü'l-ğâye*" (hedefe varış, ğâyeye ulaşma) ifâde ettiğini beyân ederler. حتی harfi de intihâü'l-ğâye ifâde ediyorsa da bu mânâ için aslolan harf الی dir.

الی harfinin asıl anlamının yanında beraberlik ifâde ettiğini söyleyenler de vardır.

Diğer yandan Arap dilinde bazı fiillerin mef'ûllerini bu harfle aldıklarını görüyoruz. Örneğin اوحى ¹²¹ ('e vahyetti), اهتدى ¹²² ('edoğru yola girdi), تقرب ¹²³ ('e yaklaştı), سمع ¹²⁴ ('i dinledi), مال ¹²⁵ ('e meyletti) ve نظر ¹²⁶ ('e baktı) gibi.

Şimdi bu harfin asıl anlamı ve bazı nahivciler tarafından söylenen diğer anlamlarını inceleyelim:

1) *İntihâü'l-ğâye* ifade eder:

Başta Sîbeveyh¹²⁷ olmak üzere nahiv alimlerinin tamamı bu görüştedirler.¹²⁸ İbn Hişam intihâü'l-ğâyeyi zamanda ve mekanda olmak üzere

¹²¹ Ahmedî, a.g.e., s.425.

¹²² Ahmedî, a.g.e., s.408.

¹²³ Ahmedî, a.g.e., s.290.

¹²⁴ Ahmedî, a.g.e., s.162.

¹²⁵ Ahmedî, a.g.e., s.358.

¹²⁶ Ahmedî, a.g.e., s.388. Ayrıca bkz. İsmail Umeyr-A Hamid es-Seyyid, *Mu'cemü'l-Edevât ve'z-Zamâir fi'l-Kur'ân'l-Kerim* الی mad.

¹²⁷ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.231.

ikiye ayırır. Birinciye örnek olarak Allah Teâlâ'nın **واتموا الصيام الى الليل** (Sonra ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın.)¹²⁹ âyetini, ikinciye örnek olarak ise **.....أسرى بعبدته ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الأقصى** (Eksikliklerden uzaktır o Allah ki kulunu geceleyin Mescidi Haram'dan Mescid'i Aksâ'ya yürüttü.)¹³⁰ âyetiyle istişhâd eder.¹³¹

Bu harfin gerçek anlamı hakkında tartışma konusu olan mesele ise **الى** harfinden sonra gelen kısmın öncesinin hükmüne dahil olup olmadığıdır. Mâlekî bu konudaki görüşleri üç grupta mutalaa eder:¹³²

a- Dahil olur diyenler.

Örneğin **اعتريت الدقة الى طرفها** (Dâireyi müştemilâtıyla beraber satın aldım) sözünde olduğu gibi. Bu görüşü savunanlar örfte dâirenin müştemilâtıyla beraber satın alındığını, dolayısıyla **الى** dan sonrasının öncesinin hükmüne dahil olduğunu söylerler.

b- Dahil olmaz diyenler.

Bu görüş ise İbn Usfûr'a aittir.

c- Bunu şarta bağlayanlar.

Şöyleki eğer ikinci birincinin cinsinden ise dahil olur.

اعتريت الغنم الى اخرها (Koyunları sonuncusuna kadar satın aldım) sözünde

¹²⁸ Zeccâcî, Hurûfu'l-Meânî, s.69; Rummânî, a.g.e., v.54; İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, c.1, s.120; Zemahşerî, a.g.e., s.328; İrbilî, a.g.e., 342; İbnü'l-Hâcib, Cemâleddin Osman b. Ömer, el-Kaffîye, Salah Bilici Kit., İst., trs.,s.85

¹²⁹ Bakara, 2/187.

¹³⁰ İsrâ, 17/1.

¹³¹ İbn Hişam, Munillebib, c.1, s.74.

¹³² Mâlekî, a.g.e., s.167.

olduğu gibi. Cinsleri farklıysa dahil olmaz. **واتموا الصيام الى الليل** (Sonra ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın.)¹³³ âyetinde olduğu gibi.

Maleki'nin görüşü ise genel kural olarak dahil olmayacağı yönündedir. Yanlız **الى الامراء** lâyetinde ise **الى** dan sonrasının öncesinin hükmüne dahil olmasını iki sebepten dolayı güzel bulur. Bunlardan biri, sınırlamada meşakkat olması, yıkama durumunda ise bu meşakkatin ortadan kalkması; diğeri ise yıkamanın daha kapsayıcı olup tatışmayı kaldırması ve şeri bir konuda doğabilecek zimmeti gidermesidir.¹³⁴

Zerkeşi ise bu konuda mutlak bir hüküm vermenin yanlış olacağını **الى** dan sonrasının bazan öncesinin hükmüne dahil olduğunu bazan da dahil olmadığını söyler. Örneğin **الى امرأه** lâyetinde dahil olduğu görüşündedir. Zerkeşi, söz konusu âyetteki tartışmanın nedenini ise **الى** harfinin intihâü'l-ğâye yanında beraberlik anlamını da ifâde etmesine bağlar.¹³⁵ Murâdî,¹³⁶ İrbilî,¹³⁷ ve İbn Hişam¹³⁸ da bu konuda Maleki ile aynı görüştedirler. Bu konuda nahiv alimleri arasında yaygın olan görüş de bu yöndedir. Ancak karîne bulunursa o zaman dahil olur.

2) Beraberlik (مع) anlamında kullanılması:

Arap dilcisi Murâdî nahiv alimlerinin bu anlamı Arapların **الزود إلى الزود ابل** (Gruplar halindeki develerin beraber olmasından bir deve sürüsü oluşur.)

¹³³ Bakara, 2/187.

¹³⁴ Mâlekî, a.g.e., s.167.

¹³⁵ Zerkeşi, el-Burhan, s.232-233.

¹³⁶ Murâdî, a.g.e., s.385.

¹³⁷ İrbilî, a.g.e., s.342.

¹³⁸ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, ss.74-75.

¹³⁹ **لذود** fiçten ona kadar olan sayılar için kullanılır. Bununla kastedilen anlam ise az azla birleşince çok olmasıdır. Yine Arapların **التمرة إلى التمرة تمر** Tek tek hurmaların beraberliğinden bir hurma birikimi oluşur.) sözü de aynı anlamda kullanılan bir deyimdir. (İrbilî, a.g.e., s.342.)

sözünden çıkardıklarını söyler. **الى** harfinin bu anlamı ifâde etmesi için bir şeyi başka bir şeye eklemesi gerektiği şartını da Ferrâ'ya atfeder.¹³⁹

İbn Uşfûr'un bu anlamı Kûfelilere atfettiğini öğrenmekteyiz.¹⁴⁰ İbn Hişam ise Kûfelilerle birlikte Basralıların da çoğunun bu anlamı kabul ettiğini söyler.¹⁴¹

الى harfinin beraberlik anlamına delil olarak nahivcilerin hemen hepsi **من انصارى الى الله** (Allah yanında kimler bana yardımcı olacak.)¹⁴² ve **ولا تاكوا اموالهم الى اموالكم** (onların mallarını sizin mallarınıza katarak yemeyin.)¹⁴³ âyetlerini zikrederek buralarda geçen **الى** harfinin **مع** anlamında kullanıldığını belirtirler.¹⁴⁴

İbn Yâiş söz konusu olan âyetlerde harfi cerlerin müteallakı olan fiillerin başka bir fiilin anlamını içerdiğini, yani fiilde tazmîn olduğunu söyler. Ayrıca harflerin rasgele birbiri yerine kullanılmayacağını belirterek: "Eğer bu doğru olsaydı, bir harfin yerine başka herhangi bir harfi kullanmamız da doğru olurdu." demektedir.¹⁴⁵

3) Tebyîn (açıklayıcı) anlamında kullanılması:

الى harfinin bu anlamda kullanılması gramer yönüyle değil de mânâ yönüyle **الى** tan sonraki mecrûr ismin fâil olarak takdir edilmesi esasına dayanır. Bu durum sevgi, nefret veya bu anlamdaki ismi tafdil ya da taaccup belirten kalıplardan

¹³⁹ Murâdî, a.g.e., s.386. Ayrıca bkz. Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meânî'l-Kur'ân*, Alemül-Kütüb, 2.b., Beyrut, 1980, c.1, s.218.

¹⁴⁰ Murâdî, a.g.e., s.386.

¹⁴¹ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, c.1, s.75

¹⁴² Ali İmra, 3/52.

¹⁴³ Nisâ, 4/2.

¹⁴⁴ Zeccâcî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.69; Murâdî, a.g.e., s.386; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, c.1, s.75; İrbîlî, a.g.e., s.342; Radî, a.g.e., s.324.

¹⁴⁵ İbn Yâiş, a.g.e., c.8, s.18.

الموت احب الى المجاع من (Ölüm cesur insana teslim olmaktan daha sevimlidir) cümlesinde الى'nin mecrûru olan المجاع kelimesi fâil olarak düşünülecek olursa (Yiğit insan teslim olmaksansa ölmeği sever.)¹⁴⁶

Murâdî, الى harfinin tebyîn anlamında kullanılması hakkında ileri sürülen şartları İbn Mâlik'e atfederek onun... ربي السجن احب الي (Rabbim bana göre zindan daha iyidir.)¹⁴⁷ âyetindeki الى harfini bu anlamda kabul ettiğini söyler.¹⁴⁸

4) "Milk" ifade eden اللام anlamında kullanılması

Arap dilcisi Murâdî الى harfinin اللام anlamında kullanılmasıyla ilgili olarak İbn Mâlik'in والامر اليك (Emir senindir.)¹⁴⁹ âyetindeki الى harfini bu şekilde anladığını söylüyor. Diğer yandan bazı nahivcilerin âyetteki الى harfini gerçek anlamında kabul ettiklerini de belirtiyor.¹⁵⁰ İbn Hişam da konuyla ilgili olarak yukarıdaki âyeti zikrettikten sonra Maleki'nin de belirttiği gibi bazı nahivcilerin âyetteki الى harfini gerçek anlamında kabul ettiklerini naklediyor.¹⁵¹

5) في anlamında kullanılması:

الى harfi herhangi bir kurala bağlı olmaksızın bazı yerlerde bu anlamda kullanılmıştır. İbn Mâlik'in ليجمعنكم الى يوم القيامة. (Sizi elbette kıyâmet gününde toplayacaktır.)¹⁵² âyetindeki .. harfini .. şeklinde takdir ettiğini nahiv kaynaklarından öğrenmekteyiz.¹⁵³ Murâdî'ye göre bazı nahivciler

¹⁴⁶ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.75; H. Esad, a.g.e., s.486.

¹⁴⁷ Yûsuf, 12/33.

¹⁴⁸ Murâdî, a.g.e, ss.386-387.

¹⁴⁹ Neml, 27/33.

¹⁵⁰ Murâdî, a.g.e, s.387.

¹⁵¹ İbn Hişam, Munillebib, c.1, s.75.

¹⁵² En'âm, 6/12.

¹⁵³ İbn Hişam, Munillebib, c.1, s.75; Murâdî, a.g.e., s.387.

الـharfinin (Nasıl arınmada gönlün var mı?)¹⁵⁴ âyetindeki الـharfinin de فى anlamında kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Fakat Murâdî bu görüşe katılmaz. Âyeti ادعوك الى ان تزكى (Seni arınmaya çağırıyorum.) şeklinde takdir eder.¹⁵⁵

Yukarıda sözü edilen âyetlerden başka Nâbiğa'nın

فلا تتركنى بالوعيد كأننى الى الناس مطلى به القار اجر ب
(Beni tehdit altında bırakma; o zaman sanki ben insanlar içinde katranla sıvanmış bir uyuz gibiyim.) beytindeki الـharfi Zeccâcî,¹⁵⁶ Maleki,¹⁵⁷ İrbili,¹⁵⁸ İbn Hişam,¹⁵⁹ ve Halil Esad gibi çoğu nahivci tarafından الـharfinin فى anlamında kullanılmasına delil olarak gösterilmiştir.

6) عند anlamında kullanılması:

الـharfinin عند anlamında kullanıldığını söyleyenler bu görüşlerine Ebi Kebir'in ام لاسبيل الى الشباب وذكره اشبهى الى من الرحيق المسلسل (Yoksa gençliğe yol yoktur, onu anmak bana gırtlaktan aşağı rahatca giden içkiden daha lezzetlidir.) beytiyle istişhâd ederler.¹⁶⁰

7) Te'kit için zâide olarak kullanılması:

الـharfinin zâide olarak kullanılmasının Ferrâ'ya atfedildiğini görüyoruz. Murâdî ondan rivâyetle فاجعل ائدة من الناس تهوى اليهم (Artık sen de

¹⁵⁴ Nâziât, 79/18.

¹⁵⁵ Murâdî, a.g.e., s.387.

¹⁵⁶ Zeccâcî, Meânî'l-Huruf, s.79.

¹⁵⁷ Mâleki, a.g.e., s.169.

¹⁵⁸ İrbili, a.g.e., s.342.

¹⁵⁹ İbn Hişam, Munillebib, c.1, s.75.

¹⁶⁰ Zeccâcî, Hurûfu'l-Meânî, s.69; İbn Manzur, a.g.e., c.1, s.120; İbn Hişam, Muğni'l-İlebib, c.1, s.75.

insanlardan bir takım gönülleri onları sever yap.)¹⁶¹ âyetini bazı müfessirlerin **تهوى اليهم** şeklinde **واو** harfinin fethasıyla okuduklarını belirtiyor. Kendisi ise bu kıraatin Tâi'ye lügatı olduğunu doğru; okuyuşun **تهوى** şeklinde kesralı olduğunu söylüyor. Ayrıca Arap dilcilerin çoğunun **الى** harfinin zâid olarak kullanılmasını kabul etmediklerini ifâde ediyor.¹⁶²

II- بـ (BA) HARFİ CERRİ

Hem aslî hem de zâid olarak kullanılan harfi cerlerden biridir. Zâhir isimlerle kullanıldığı gibi zamirlerle birlikte de kullanılır. Aslında sâkin olan bu harf ameline uygun olması için kesrayla harekelenerek bu hal üzere mebnî olmuştur.¹⁶³ Arap dilcileri bu harfin gerçek anlamının *ilsâk* (bitiştirme-yapıştırma) olduğunu belirtirler.¹⁶⁴ Şimdi bunu ve dilcilerin ileri sürdüğü diğer anlamları inceleyelim:

1) *İlsâk* ifâde eder.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu harf gerçekte *ilsâk* anlamını ifâde etmek için kullanılır. Buna "*el-İlzâk*" adını veren Sîbeveyh **بـ** harfinin yalnız bu anlamı ifâde ettiğini söyler.¹⁶⁵ **بـ** harfinin başka anlamlar için de kullanıldığını söyleyen İrbilî bunların hepsinde asıl anlamının gizli olduğunu belirtir.¹⁶⁶ Aynı görüşü ifâde eden İbn Hişam ise *ilsâkı hakîkî* ve *mecâzî* diye ikiye ayırır:

a- Hakîkî *ilsâk*: **مدت بيد المريض** (Hastanın elini tuttum) cümlesinde olduğu gibi.

¹⁶¹ İbrâhim, 14/37.

¹⁶² Murâcî, a.g.e., ss.389-390. Ayrıca bkz. Ferrâ, a.g.e., c.2, s.78.

¹⁶³ Rummânî, Meânî'l-Hurûf, v.48; İrbilî, a.g.e., s.44.

¹⁶⁴ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.217; Zemaşerî, a.g.e., s.339; İbn Manzur, a.g.e., c.1, .196; İbn Hişam, Muğni'l-lebib, c.1, s.101; Serahsi, Muhammed b. Ahmed , Usûlü's-Serahsi, Kahraman Yay., İst., 1984, c.1, s.227.

¹⁶⁵ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.217.

¹⁶⁶ İrbilî, a.g.e., s.44.

b- Mecâzi ilsâk: **مررت بزید** (Zeyd'e uğradım) cümlesinde olduğu gibi.¹⁶⁷

İlsâk anlamının bu harfin en çok kullanılan anlamı olduğunu söyleyen Mâlekî ise diğer anlamlara gelmesinin de doğru olacağı kanaatindedir.¹⁶⁸

2) Ta'diye (geçişlilik) için kullanılması:

Buna "geçiş veya nakil .bâ'sı" da denilir.¹⁶⁹ Allah Teâlâ'nın **ذهب الله بنورهم** (Allah onların nurunu giderdi.)¹⁷⁰ âyetinde kullanıldığı gibi. Arap dilcileri ta'diye için kullanılan .bâ.'nın yine ta'diye için kullanılan hemze.(أ) ile aynı olduğunu söylerler.¹⁷¹ Bu yüzden olsa gerek yukarıdaki, âyet Yemânî kıraatinde **ذهب الله بنورهم** şeklinde de okunmuştur.¹⁷²

Süheyli ve Müberred cumhurun aksine geçişlilik için kullanılan bâ'nın hemze'den farklı olarak fâilin mef'ûlle beraberliğini gerektirdiği görüşündedirler.¹⁷³ İbn Hişam bu görüşün yanlışlığını ortaya koymak için Allah Teâlâ'nın **ولو شاء الله لذهب بسمعهم** (Allah dileseydi elbette işitmelerini alıp götürürdü.)¹⁷⁴ âyetiyle iştişhâd ederek bu âyetin söz konusu beraberliği ileri sürenlerin görüşlerini açıkca reddettiğini belirtir.¹⁷⁵

¹⁶⁷ İbn Hişam, Muğni'l-levîb, c.1, s.101.

¹⁶⁸ Mâlekî, a.g.e., ss.221-222.

¹⁶⁹ H. Esad, a.g.e., s.490.

¹⁷⁰ Bakara, 2/17.

¹⁷¹ Mâlekî, a.g.e., s.221.

¹⁷² Murâdî, a.g.e., s.38.

¹⁷³ Murâdî, a.g.e., s.38.

¹⁷⁴ Bakara, 2/20.

¹⁷⁵ İbn Hişam, Evdahul-Mesâlik, c.3, s.35.

3) İstiâne (yardım) anlamında kullanılması:

بـ harfinin bu anlamda kullanılacağı söylenenler كُتِبْتُ بِالْقَلَمِ (Kalemle yazdım) sözünü örnek verirler.¹⁷⁶ Yardım anlamını ifâde eden بـ harfi çoğunlukla alet isimlerinin başına gelir.¹⁷⁷ Ayrıca mecrûrunun fâil yapılmasının caiz olacağı da söylenilmektedir.¹⁷⁸ Örneğin yukarıda geçen كُتِبْتُ بِالْقَلَمِ cümlesi yerine كُتِبَ الْقَلَمُ (alem yazdı) denilmesi gibi.

Arap dilcisi Murâdî bismelenin başındaki بـ harfinin istiâne ifâde ettiğini söyler.¹⁷⁹ Zemahşeri¹⁸⁰ ve İbn Hişam¹⁸¹ da aynı görüştedir.

4) Ta'lîl ve sebebiyet ifade eden لَامْ anlamında kullanılması:

İbn Mâlik bu anlamda kullanılan بـ 'nın yerine اللام harfi cerrinin getirilmesinin genel olarak uygun olduğunu söyler.¹⁸² Nahiv alimlerinden bazıları buna "ta'lîl bâ'sı" derken¹⁸³ bazıları da "sebebiyet bâ'sı" adını verirler.¹⁸⁴

بـ harfinin bu anlamda kullanılmasına Allah Teâlâ'nın فَكَلَّا اخْتَلَفْنَا بِذُنُوبِهِمْ (Nitekim hepsini günahı yüzünden yakaladık)¹⁸⁵ ve فَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (Yahudilerin yaptıkları zulümler yüzünden onlara yasakladık.)¹⁸⁶ âyeti örnek olarak zikredilebilir.

¹⁷⁶ Zemahşerî, a.g.e., s.340; Mâlekî, a.g.e., s.221.

¹⁷⁷ İbn Hişam, Evdahü'l-Mesâlik, c.3, s.35.

¹⁷⁸ İrbilî, a.g.e., s.45.

¹⁷⁹ Murâdî, a.g.e., s.38.

¹⁸⁰ Zemahşerî, a.g.e., s.3340.

¹⁸¹ İbn Hişam, Munillebib, c.1, s.103.

¹⁸² Murâdî, a.g.e., s.39.

¹⁸³ Murâdî, a.g.e., s.39, İrbilî, s.45.

¹⁸⁴ Mâlekî, a.g.e., s.222, İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.103.

¹⁸⁵ Ankebût, 29/40.

¹⁸⁶ Nisâ, 4/160.

5) Beraberlik(مع) anlamında kullanılması:

Mâlekî ل harfinin bu anlamda kullanılmasına ... فرعون بجنوده (Firavun askerleriyle onların peşine düştü.)¹⁸⁷ âyetiyle istişhâd eder.¹⁸⁸ Bu anlamın özelliği ل harfinin yerine مع ifâdesini getirdiğimiz zaman cümlelerin anlamının bozulmayışıdır.¹⁸⁹

Musâhabe ifâde eden bâ'ya "bâu'l-hal"¹⁹⁰ diyenlerin yanında, "bâu'l-mûlâbese"¹⁹¹ diyenler de vardır. Ebu'l-Bekâ, mûsâhabe ifâde eden bâ'nın daha çok anlam isimleri ve onun yerine geçen isimlerle birlikte kullanıldığını söyler.¹⁹²

6) Zarfiyet(في) anlamında kullanılması:

ل harfinin zaman ve mekanda zarfiyet ifâde eden في anlamında kullanıldığı söylenilmektedir. Bu harfin zamanda zarfiyet ifâdesiyle ilgili olarak Allah Teâlâ'nın وَنَجَّيْنَاهُمْ بِسَرِّ (ve onları seher vaktinde kurtardık)¹⁹³ âyeti; mekanda zarfiyet ifâdesiyle ilgili olarak da وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ (Nitekim Allah size Bedir'de de yardım etmişti.)¹⁹⁴ âyetindeki ل harfinin bu anlamda kullanıldığı ifâde edilmektedir.¹⁹⁵

7) Ivaz (karşılık) anlamında kullanılması:

Buna "mukabele bâ'sı" da denilir.¹⁹⁶ Bunun özelliği hissi veya mânevî olarak mal ve para cinsinden isimlerle kullanılmasıdır.¹⁹⁷ وشروه بثمن بخث (Onu

187 Tâhâ, 20/78.

188 Mâlekî, a.g.e., s.222.

189 Murâdî, a.g.e., s.40.

190 Mâlekî, a.g.e., s.222.

191 Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa, el-Külliyyat Mu'cem fi'l-Mustalahâti ve'l Furûki'l-Lugaviyye, Müessesetü'r-Risâle, 3.b., Beyrut, 1993, s.227.

192 Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.228.

193 Kamer, 54/34.

194 Âli İmrân, 3/23.

195 Mâlekî, a.g.e., s.223.

196 H. Esad, a.g.e., s.491.

197 İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.36.

hak etmedikleri bir paha karşılığında sattılar)¹⁹⁸ âyetinde olduğu gibi. Bazan de bunların karşılığı olan şeylerle kullanılabilir.¹⁹⁹ ولا تشتروا بآياتي ثمنا قليلا (Benim âyetlerimi az bir paha karşılığında satmayın.)²⁰⁰ âyetinde görüldüğü gibi. وبادلناهم بجنةٍ لهم جنتين (Onların iki bahçesini iki bahçeye çevirdik.)²⁰² âyetiyle istişhâd ederken İbn Hişam da²⁰³ ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون (Yaptıklarınıza karşılık girin cennete.)²⁰⁴ âyetindeki با harfinin karşılık anlamında kullanıldığını ifâde etmektedir.

8) Bedel anlamında kullanılması:

با harfi bu durumda iki şeyden birinin diğerine tercih edilmesini ifâde eder. با harfinin bu anlamda kullanıldığı her yerde bedel kelimesinin kullanılması da mümkündür.²⁰⁵

İbn Hişam با harfinin bu anlamda kullanılmasına örnek olarak Hamasi'nin:

فليتلى بهم قوما اذا ركبوا شنوا الاثارة نرسانا وركبانا
(Keşke düşmana ata ve deveye binmiş olarak saldırıda bulunacak, onların yerine başka bir kavmim olsaydı.) sözünü örnek verir.²⁰⁶ İrbilî ise Râfi" b. Hudeyc'in

ما يسرنى انى شهدت بدرا بالمقبة (Akabe yerine Bedir'de bulunmuş olmam beni sevindirmektedir) sözündeki با harfinin bedel anlamında kullanılmasıyla istişhâd eder.²⁰⁷

¹⁹⁸ Yûsuf, 12/20.

¹⁹⁹ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.229.

²⁰⁰ Bakara, 2/41.

²⁰¹ Mâlekî, a.g.e., s.222.

²⁰² Sebe, 34/16.

²⁰³ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.104.

²⁰⁴ Nahl, 16/32.

²⁰⁵ İrbilî, a.g.e., s.46.

²⁰⁶ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.104.

9) Mücâvezet(عن) anlamında kullanılması:

Nahiv alimleri **سأل سائل بعذاب واقع**. (Bir soran incek azabı sordu.)²⁰⁸ âyetindeki **بأ** harfinin **عن** anlamında kullanıldığını açıklıyorlar.²⁰⁹ Bu anlamda kullanımın Kûfelilerin görüşü olduğunu söyleyen İrbilî **بأ** harfinin bir soru fiilinden sonra kullanılmasının da gerekli olduğunu belirtiyor. Bu sebepten Ahfeş'in **فاسئل به خيرا** (Bunu bir bilene sor.)²¹⁰ âyetini **فاسأل عنه** kelimesiyle açıkladığını belirten İrbilî **Alkame b. Fahl**'in:

فان تسألوني بالنساء فأنني بصير بادواء النساء دأبيب

(Eğer bana kadınları soruyorsanız, ben kadınların dertleri konusunda doktor olan ve onları iyi tanıyan birisiyim.) beytini de **بأ** harfinin bu anlamda kullanılmasına delil olarak zikrediyor.²¹¹

10) İsti'lâ(علي) anlamında kullanılması.

بأ harfinin isti'lâ anlamında kullanılmasına Allah Teâlâ'nın **من ان تامنه** (Ona yüklerle emanet bıraksan...)âyetiyle istişhâd edilir.²¹² Bu görüş sahipleri **هل آمنكم عليه...** (Onun için de size güveneyim öylemi?)²¹⁴ âyetindeki **من** fiilinin **علي** harfiyle kullanılmasını da bu görüşlerine delil olarak zikrediyorlar..

Yine konuyla ilgili olarak **واذا مروا بهم** (onların yanından geçtikleri zaman...)âyetindeki **مر** harfinin **عليهم** (Siz onların yanından geçip

²⁰⁷ İrbilî, a.g.e., s.46-47.

²⁰⁸ Mearic, 70/1.

²⁰⁹ İbn Manzur, a.g.e., c.1, s.197; Mâlekî, a.g.e., s.222; R. Şartûnî, a.g.e., c.4, s.208.

²¹⁰ Furkân, 25/59.

²¹¹ İrbilî, a.g.e., s.49.

²¹² Âli İmrân, 3/75.

²¹³ Murâdî, a.g.e., ss.42-43; İbn Manzur, a.g.e., c.1, s.197.

²¹⁴ Yûsuf, 12&64.

²¹⁵ Muâffifin, 83/30.

gidiyorsunuz.)²¹⁶ âyeti delil gösterilerek على anlamında kullanıldığı belirtilmektedir.

İbn Hişam bunlardan başka Raşid b. Abdi'râbbih es-Sülemi'nin:

أربّ يبول الثعلبان براسه لقد هان من بالتعليه الثعالب

(Başına tilkilerin işediği kimse rab mıdır? Doğrusu üzerine tilkilerin işediği birisi aşağılık ve düşüktür.) beytini de ل harfinin de isti'lâ anlamında kullanılmasına delil olarak zikrettiğini görüyoruz.²¹⁷

11) Ba'ziyyet ifade eden من anlamında kullanılması:

İbn Hişam'ın bildirdiğine göre bu görüş Asmai, Fârisî, Kutbi ve İbn Mâlik'e aittir. Bunlar Cenâb'ı Hakkın عبادا لله يشرب بها (Bir kaynak ki Allâh'ın kulları ondan içerler.)²¹⁸ âyetini görüşlerine delil olarak zikrediyorlar.²¹⁹

İmâm-ı Şâfiî وامسخوا بروءكم (Başlarınızı meshedin.)²²⁰ âyetindeki ل harfinin بعض anlamına kullanıldığı düşüncesinden hareketle başın bir kısmını meshetmeyi abdestin bir gereği olarak kabul etmiştir.²²¹

12) Tefdiye anlamında kullanılması.

ل harfinin bu anlamda kullanılmasına بابى انت وامى (Anam babam sana feda olsun)²²² hadisi örnek olarak verilir.²²³ Yani ا فديك بابى demektir. Bu durumda ل harfinin bağlı olduğu fiil mahzûf kabul edilir.

²¹⁶ Saffât, 37/137.

²¹⁷ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.104-105.

²¹⁸ İnsan, 76/6.

²¹⁹ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s37.

²²⁰ Mâide, 5/6.

²²¹ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s37.

²²² Buhârî, Ezan, 89 (1/181)

²²³ H. Esad, s.491.

13) İntihâû'l-ğâye (التي) anlamında kullanılması:

İbn Hişam,²²⁴ با harfinin bu anlamda kullanılmasına örnek olarak احسن بني لطف (Bana iyilik etti.)²²⁵ âyetiyle istişhâd ederken Murâdî, âyetteki احسن fiilinin anlamında kullanıldığını söyleyenlerin de bulunduğunu belirtmektedir.²²⁶

14) Yemin için kullanılması.

Yemin için kullanılan harflerin aslolanı با harfidir.²²⁷ Lafzatullah ile kullanıldığı zaman ل harfinin hazfedilmesi de mümkündür.²²⁸ اللّٰه لاكرمناك (Allah'a yemin ederim ki sana ikram edeceğim.) cümlesinde olduğu gibi. Yemin için kullanılan ل harfi aşağıdaki noktalarda diğer yemin harflerinden ayrılır:

a- Yemin fiili ve fâili diğer yemin harfleriyle birlikte hazfedilirken با ile kullanıldığında yemin fiilinin zikredilmesi de uygundur.²²⁹ Örneğin.. لا قسم بيوم القيامة (Yok Kıyâmet gününe yemin ederim ki...)²³⁰ âyetinde olduğu gibi.

b- Zahir ismin başında geldiği gibi zamirin başında da gelebilir.²³¹ بك لا فعلن (sana yemin ederim ki yapacağım) cümlesinde olduğu gibi.

15) Te'kit için zâide olarak kullanılması:

Te'kit için kullanıldığında yalnızca lafzen cerreder. Mecerûru olan isim, cümledeki konumuna göre i'râb edilir.

Te'kit için kullanıldığı yerleri şöylece sıralayabiliriz:

a) Mübtedâda:

²²⁴ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.106.

²²⁵ Yûsuf, 12/100.

²²⁶ Murâdî, s.45.

²²⁷ Süyûfî, el-Eşbâh, c.2, s.110.

²²⁸ A. Hasan, c.2, s.459.

²²⁹ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.105.

²³⁰ Kıyâme, 75/1.

²³¹ Avvâd, a.g.e., s. 459; Süyûfî, el-Eşbâh, c.2, s.110.

Mübtedânın başında zâid olarak kullanılmasının belirli bir kuralı yoktur. Ancak genel olarak حسب (yeter) kelimesinden önce ve إِذَا (izâ el-fücaiyye)'den sonra kullanıldığı görülür.²³² Örneğin بحسبك درهم (Sana bir dirhem yeter) sonra kullanıldığı görülür. ²³² Örneğin خرجت فاذا بزید (Çıktım bir de ne göreyim Zeyd) cümlelerinde görüldüğü gibi.

b) Haberde:

Bu ise aşağıdaki şekillerde olur.²³³

i- Nefy (olumsuzluk) edatıyla birlikte kullanılan كان'nin haberinden önce.

Örneğin şâirin

وان مدت الأيدي إلى الطعام لم أكن بأعجلهم إذا جمع القوم أعجل

(Eller yemeğe uzandığında ben onların en acelecisi değilim. Zira kavmin en kahramanı aceleci olanıdır.) beytinde كان'nin haberinin başında kullanıldığı gibi.²³⁴

ii- ليس'nin haberinden önce: Örneğin ليس الله بكاف عبده (Allah kuluna kâfi değil mi?)²³⁵ âyetinde olduğu gibi.

iii- ليس gibi amel eden ما (mâ el-hicâziyye)nin haberinden önce: Örneğin وما هم بمؤمنين (ve onlar inanmış değillerdir.)²³⁶ âyetinde görüldüğü gibi.

Buralarda ما harfinin zâid olarak kullanılması kıyâsîdir.²³⁷

c) Fâilde:

Bu ise aşağıdaki şekillerde olur.²³⁸

²³² İbn Hişam, Munillebib, c.1, s.109.

²³³ Avvâd, a.g.e., c.2, s.458.

²³⁴ İbn Akıl, a.g.e., c.2, s.157.

²³⁵ Zümer, 39/36.

²³⁶ Bakara, 2/8.

²³⁷ Murâdî, a.g.e., s.225.

²³⁸ Murâdî, a.g.e., ss. 48-50.

i- Genel olarak كفى (yeter, kâfi gelir) fiilinin fâilinden önce. Örneğin وكفى بالله شهيدا (Şahit olarak Allah yeter.)²³⁹ âyetinde görüldüğü gibi.

İrbilî bunu كفى fiilinin حسب (yeter) anlamında kullanılması şartına bağlar وقى (korudu) anlamında kullanıldığında ise normal fiil gibi olduğunu söyler.²⁴⁰

İbn Hişam ise Zeccâc'dan rivâyette كفى fiilinin fâilinden önce ب harfinin kullanılmasını bu fiilin اكتفى (yetindi) anlamını içermesine bağlı olduğunu söyler.²⁴¹ كفى (kafi geldi) غنى (muhtaç olmadı) ve وقى (korudu) anlamına gelen كفى fiilinin fâilinden önce ise zâid با harfinin kullanılmayacağını belirtir.²⁴² Örneğin وكفى الله المؤمنين القتال (Allah savaşta müminlere yetti),²⁴³ فسيكفيهم الله (Onlara karşı Allah sana yeter.)²⁴⁴ âyetlerinde görüldüğü gibi.

ii- İkinci taaccub fiili olan افعل fiilinin fâilinden önce: Bu durumda با harfinin kullanılması gereklidir, denilmiştir.²⁴⁵ Örneğin اجهد به (Ne kadar cahildir.) Ancak taaccüb fiiline atf yapıldığına ب harfinin mecruruyla beraber hazfi caizdir. Örneğin ابصر به واسمع (O ne güzel görendir, ne güzel işitendir.)²⁴⁶ âyetinde olduğu gibi.

²³⁹ Nisâ, 4/79.

²⁴⁰ İrbilî, a.g.e., s.50.

²⁴¹ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.106.

²⁴² İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.106-107.

²⁴³ Ahzâb, 33/25.

²⁴⁴ Bakara, 2/137.

²⁴⁵ İrbilî, a.g.e., s.54.

²⁴⁶ Kehf, 18/26.

d) Mef'ûlde:

بُ harfinin mef'ûlden önce zâid olarak kullanılmasına örnek olarak Hz. Peygamber'in كفى بالمرء إثما أن يحدث ب... (Kişiyé günah olarak işittiği her şeyi söylemesi yeter.)²⁴⁷ hadisini gösterilebilir. Yine Ka'b b. Malik'in:

فكفى بنا فثلا على غيرنا حب النبي محمد ايانا

(Hz. Peygamber'in bize olan sevgisi başkalarına karşı bir üstünlük olarak bize yeter) sözü bu türdendir.²⁴⁸

e) Mânevî te'kid lafızlarından önce:²⁴⁹

Bu lafızlar نفسه (kendisi), عينه (kendisi), جميعه (hepsi) vb. lafızlardır. Sözelimi جاء القائد بنفسه (Komutan bizzat kendisi geldi.) örneğindeki نفس kelimesinden önce görüldüğü gibi. Bazı dilciler يتربصنا نفسهن (Kendilerini gözetlerler.)²⁵⁰ âyetindeki ب harfini de bu türden kabul ederler.²⁵¹

f) İsim fiillerden عليك 'den²⁵² sonra:

Örneğin Hz. Peygamber'in صدق بالمدق عليكم بال (Doğruluğa yapışınız.)²⁵³ hadisinde kullanıldığı gibi.

g) Âmili menfi olan halin başında bulunduğu:²⁵⁴

Bu görüş İbn Mâlik'e aittir. Örneğin Kuhayf el-Ukayfi'nin:

فما رجعت بخاثة ركاب حكيم بن المسيب منتما دا

²⁴⁷ Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eşas, es-Sünen, Çağrı Yay., İst., 1992, Edeb, 80 (5/266).

²⁴⁸ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.109.

²⁴⁹ Murâdî, a. g. e., s.55; Avvâd, a. g. e., c.2, s.458.

²⁵⁰ Bakara, 2/234.

²⁵¹ Murâdî, a. g. e., s.55.

²⁵² Anlamında emir ifade eden bir isim fiildir. Fetha üzere mebnidir. Bkz. Ali el-Cârim, a. g. e., c.1, s.42.

²⁵³ Ebu Dâvûd, Edeb, 80 (5/264).

²⁵⁴ İrbilî, a. g. e., s.54; Murâdî, a. g. e., s.55.

(Hakim b. el-Müseyleb'in kervanı ulaşacağı yere ümitsiz olarak dönmedi.)
sözünde **لَا** kelimesinden önce kullanıldığı gibi.²⁵⁵

Zâid ل (mâ) ile kullanılması:

ل harfi cerrinden sonra bazan zâid **ل** harfi kullanılır ve onu amelden alıkoymaz **فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَلَهُمْ** (Allah'ın rahmeti sebebiyle sen onlara yumuşak davrandın.)²⁵⁶ âyetinde olduğu gibi.

(bâ) harfi cerrinin hafzî:

Bazan da **ل** harfi hafzedilir, mecrûru da mef'ûlün bih olarak mansûb olur. Çünkü harfi cer kaldırılmış, fiil ise doğrudan mef'ûlüne ulaşmıştır.²⁵⁷ Örneğin **إِنَّا نَكْفُرُوا رَبَّهُمْ** (İyi bilin ki Semûd kavmi Rablerini inkar ettiler.)²⁵⁸ âyetinde **رَبَّهُمْ** kelimesinin başında bir **ل** takdir edilerek **لَبَرَبَّهُمْ** şeklinde kabul edilmektedir.

III- ت (TA) HARFİ CERRİ

Arap dilcilerinin büyük çoğunluğu yemin ifâde eden **ت** harfinin sadece **لَا** lafzıyla kullanıldığı ve onu cerrettiği görüşündedir.²⁵⁹ Bunların pek çoğu **تَاللَّهِ لَا كَيْدَ لَنَا مَكْرًا** (Allah'a yemin ederim ki putlarınıza bir tuzak kuracağım.)²⁶⁰ âyetini bu konuya örnek olarak göstermektedirler.

²⁵⁵ İrbilî, a.g.e., s.54; Murâdî, a.g.e., s.55.

²⁵⁶ Âli İmrân, 3/159.

²⁵⁷ ed-Dakr, Abdulgani, Mu'cemü'l-Kavâidü'l-Arabîye, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1986, s.116.

²⁵⁸ Hüd, 11/68.

²⁵⁹ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.217; Müberred, el-Muktedab, c.4, s.157; Zemahşerî, a.g.e., s.342; İbn Manzur, a.g.e., c.1, .411; İbn Hişam, Munillebib, c.1, s.115; Şertuni, a.g.e., c.4, s.210.

²⁶⁰ Enbiyâ, 21/57.

Ancak bu harfin **رحمن** ve **رب** kelimeleriyle kullanılabileceğini söyleyenler de vardır.²⁶¹ **تا الرحمن** (Rahmân'a andolsun ki) **تربى** (Rabbine andolsun ki) ve **تربى الكعبة** (Kabenin Rabbine andolsun ki) gibi.

IV- **حتى** (HATTA) HARFİ CERRİ

Harfi cer olarak kullanılışı yanında atıf ve ibtida harfi olarak da kullanılır.²⁶² Harfi cer olarak kullanıldığı zaman "bitiş ve sonuca varış (لی harfi gibi) anlamını ifâde eder. Bununla birlikte neden ve sebep bildirir.²⁶³

Müberred'in²⁶⁴ dışında, nahiv alimlerinin hemen hepsi **حتى**'nin mecrûrunun zâhir isim olması gerektiğini söylerler.²⁶⁵ Öte yandan **حتى**dan sonra gelen ismin parçalara ayrılabilen bir isim olup en son veya sona yakın kısmının söylenilmesi de gerekli görülmüştür.²⁶⁶ Bu harfe örnek olarak Cenâbı Hakkın **سلا م هي حتى مدالع الفجر** (Esenliktir o, ta tan yeri ağırincaya kadar)²⁶⁷ âyeti mevcut nahiv kaynaklarının pek çoğu tarafından kullanılmıştır.

حتى harfinden sonra gelen ismin, kendisinden önceki kısmın hükmüne girip girmeyeceği konusunda değişik görüşler vardır. Fakat bu konudaki yaygın kanaat, **الى** harfinin aksine, **حتى** dan sonra gelen kısmın öncesinin hükmüne girdiği yönündedir.²⁶⁸ Örneğin Mervan b. Said en-Nahvi'nin

والزاد حتى نعله القاها

التي الصحيفة كي يحقّف رحله

²⁶¹ Mâlekî, a.g.e., s.247; İrbilî, a.g.e., s.118; M. Zilni, el-Müntehab, s.284.

²⁶² Mâlekî, a.g.e., s.257; İbn. Yaiş, a.g.e., c.8, s.16-20; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.122.

²⁶³ Seâlehbî, a.g.e., s.540; Murâdî, a.g.e., s.542.

²⁶⁴ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.123.

²⁶⁵ Mâlekî, a.g.e., s.261; İrbilî, s.405.

²⁶⁶ Zemahşerî, a.g.e., s.338; H. Esad, a.g.e., s.487; Murâdî, a.g.e., s.544.

²⁶⁷ Kadr, 97/5.

²⁶⁸ Mâlekî, a.g.e., s.258; Zemahşerî, a.g.e., s.338; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.124.

(Kervanının yükünü hafifletmek için sahifeyi attı. Azığını hatta papuçlarını bile attı.)²⁶⁹ beytinde olduğu gibi.

Ancak karine mevcut olduğu zaman bunun tersi de mümkündür.

Maleki **حتى** harfinden sonra mastar kullanıldığı zaman öncesinin hükmüne dahil olmayacağını söyler. Sözelimi, **سرت حتى غروب الشمس** (Güneş batıncaya kadar yürüdüm.) cümlesinde olduğu gibi.²⁷⁰

Kaynaklarda "anlam ve ameli yönüyle **الى** gibi kullanıldığı"²⁷¹ ifade edilse de bu iki harfin birbiri yerine kullanılmasının her durum için geçerli olmadığı anlaşılır. Nitekim **كتبت الى فلان** (Falancaya yazdım) yerine **كتبت حتى فلان** denilmesi, aynı şekilde **قمت اليه** (Ona gittim.) yerine **قمت تا ه** denilmesi doğru değildir. Bu durum ise **الى**'nin dilde daha umumi olmasından kaynaklanmaktadır.²⁷²

Benzeri bir durum **حتى** harfinin mansûb muzâri bir fiille kullanılması konusunda da geçerlidir. **الى** harfinin aksine **حتى** mansûb muzâri fiilin başında kullanılmış özelliğine sahiptir.²⁷³ Örneğin **حتى يقول الرسول** (Nihâyet elçi ... diyecek oldu.)²⁷⁴ ayetinde görüldüğü gibi. Ancak bu şekilde kullanılıştta **حتى** fiilinin değil, gizli bir **ن** ile mansub müevvel mastarın başında kabul edilmektedir.²⁷⁵ Bu şekilde kullanıldığı zaman bitiş, sona eriş **الى ان** anlamına ek olarak sebep,

²⁶⁹ Murâdî, a.g.e., s.547; H. Esad, a.g.e., s.487.

²⁷⁰ Mâlekî, a.g.e., s.259.

²⁷¹ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.231; Zemahşerî, a.g.e., s.338, Murâdî, a.g.e., s.542.

²⁷² Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.231.

²⁷³ Murâdî, a.g.e., s.542. İbn Mâlik'ten rivayetle onun **حتى** harfinin **ان** ve fiili mazi ile müevvel mastarın başında da kullanılacağını kabul ettiğini bildirir. İbn Mâlik'in konuyla ilgili delili **حتى عفوا وقالوا** (Çoğaldılar ve dediler ki ...) (A'raf, 95.) ayetidir.

Ebu Hayyan ise İbn Mâlik'in burada yanlış olduğunu söyler. Çünkü burada **حتى** başlangıç harfidir. Sonrasında ise gizli bir **ن** yoktur." der. (Murâdî, a.g.e., s.543.)

²⁷⁴ Bakara, 2/214.

²⁷⁵ Murâdî a.g.e., ss.542-543.

neden (كى) anlamını da ifâde eder.²⁷⁶ İbn Hişam konuyla ilgili bazı deliller zikreder. Örneğin **ولا يزالون يقاتلوكم حتى يردوكم** (Onlar yapabilseler sizi döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler.)²⁷⁷ âyeti ve **اسلم حتى تدخل الجنة** (Müslüman ol ki cennete giresin.) sözü bunlar arasındadır.²⁷⁸

Bu harfi عتى şeklinde okuyanlar da vardır. Fakat bu okuyuş şâz nevinden olup yaygın değildir.²⁷⁹

V-حاشا (HAŞA) HARFİ CERRİ:

İstisna için kullanılan حاشا'nın harf mi, yoksa fiil mi olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Başta Sîbeveyh²⁸⁰ olmak üzere nahiv alimlerinin pek çoğu حاشا'nın istisnâ ifâde eden bir harfi cer olduğu görüşündedirler. Maleki,²⁸¹ Zeccâcî,²⁸² İbn Hişam,²⁸³ Radî²⁸⁴ ve İrbilî²⁸⁵ bunlardandır. Bunlar görüşlerine delil olarak şairin

حاشا أبي ثوبان ان به

حاشا أبي ثوبان ان به

(Hâşâ Ebû Sevban kınama ve sövme konusunda pek cimridir. Kimseyi kınamaz ve kimseye sövmez.) beytindeki حاشا kelimesini delil gösterirler. Müberred ise fiil olduğunu kabul edenlerin başında yer almaktadır.²⁸⁶ İbn Yaiş²⁸⁷ ve İbn

²⁷⁶ İbn Hişam, Muğnilebib, c.1, s.125.

²⁷⁷ Bakara, 2/217.

²⁷⁸ İbn Hişam, Muğnilebib, c.1, s.125.

²⁷⁹ İrbilî, a.g.e., s.404. İrbilî bunların Huzeyl ve Sekif kabilesi olduğunu söyler. Bkz. a.y.

²⁸⁰ Sîbeveyh, a.g.e., c.2, s.349.

²⁸¹ Mâlekî, a.g.e., s.255.

²⁸² İbn Hişam, Cümeltiz-Zeccâcî, s.152.

²⁸³ İbn Hişa, Muğni'l-lebîb, c.1, s.122.

²⁸⁴ Radî, a.g.e., c.2, s.319.

²⁸⁵ İrbilî, a.g.e., s.426.

²⁸⁶ Müberred, el-Muktedab, c.4, s.391.

²⁸⁷ İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.47.

Manzûr,²⁸⁸ Müberred ve Ferrâ'nın İrbilî²⁸⁹ ise İbnü Cinni'nin حاشا'yı fiil olarak kabul ettiğini bildirirler. İbnü'l-Enbârî ise حاشا'nın Kûfelilerce fiil kabul edildiğini söylerler.²⁹⁰ حاشا harfi Ferrâ'ya göre ise fâili olmayan bir fiildir.²⁹¹ Söz konusu görüş sahiplerinin delilleri, Nâbiğa ez-Zübyânî'nin

ولا اري ناعلا في الناس يشبهه ولا احاشي من الاقوام من احد

(İnsanlar arasında ona benzeyen çalışkan ve gayretli kimseyi görmüyorum ve ben kavimler arasından birisini de ayırt etmiyorum.) beytinde geçen حاشا'nın fiil olarak kullanılmıştır. Bunlar Yûsuf suresindeki حاش لله ما هذا بشرا (Allah için, hâşâ bu insan değildir.)²⁹² âyetiyle حاش لله ما علمنا عليه من سوء (Hâşâ! Allah için doğru söylemek lâzım. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik.)²⁹³ âyetlerindeki حاشا kelimelerini fiil olarak kabul ederler.

Malekî حاشا'yı harfi cer olarak kabul etmekle beraber bu âyetlerde fiil olarak kullanıldığı görüşündedir.²⁹⁴

İbn Yaiş²⁹⁵ ve İbnü'l-Enbârî'ye²⁹⁶ göre ise âyetlerde geçen حاشا kelimesi berae ve tenzih yerine konulmuş bir harfi cer olarak kullanılmıştır.

Öte yandan حاشا'nın isim olarak kullanıldığını kabul edenler de vardır. İbn Hişam حاشا kelimesini isim, fiil ve harf olmak üzere üç grupta inceler. Zeccâcî ve Zemahşeri'nin Ubey'den gelen حاشا لله şeklindeki tenvinli okuyuşa ve İbn Mes'ûd'dan gelen حاشا لله şeklindeki izâfetli okuyuşa dayanarak حاشا kelimesini

²⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e., c.2, s.1050.

²⁸⁹ İrbilî, a.g.e., s.426.

²⁹⁰ İbnü'l-Enbârî, Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed, *et-İnsâf fi Mesâil'l-İhlâf*, el-Mektebetül-Ticâriyye, 4.b, Mısır, 1961, c.1, s.278.

²⁹¹ Mâlekî, a.g.e., s.256.

²⁹² Yûsuf, 12/31.

²⁹³ Yûsuf, 12/51.

²⁹⁴ Mâlekî, a.g.e., s.256.

²⁹⁵ İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.48.

²⁹⁶ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.1, s.289.

isim kabul ettiklerini belirtir.²⁹⁷ Zeccâcî'ye göre ise bu kelime sonrasına muzaf bir isimdir **خاشا لله** gibi. Bazan muzafun ileyhden önce **لا** harfi gelebilir **خاشا لله** şeklinde. **خاشا لله** ve **ما ذا لله** kelimelerinde olduğu gibi.²⁹⁸

خاشا kelimesi yaygın olarak kullanıldığı için **خاش** şeklinde elifi (ا) hazfedilerek de söylenmesi mümkün görülmüştür.²⁹⁹ Yûsuf suresi 31. ve 51. âyetlerinde olduğu gibi.

VI- خال (HALA) HARFİ CERRİ

خال harfleri gibi istisnâ ifâde eden bir harfi cer olarak kullanılır.³⁰⁰

Harfi cer olarak kullanılmasının yanında kendisinden sonra gelen ismi nasbeden fiil olarak da kullanılır. Bu durumda **خال** harfi camid bir fiil kabul edilir ki faili gizli bir zamirdir.³⁰¹ Ancak fiil olarak kullanılıp, kendisinden sonra gelen ismi nasbedebilmesi için **خال** şeklinde masdariyye mâ'sıyla birlikte bulunması gerekir. Örneğin Lebid b. Rabîa el-Âmirî'nin:

ألا كل شيء ما خلا الله باطل وكل نعيم لا محالة زائل

(Dikkat edin! Allah'ın dışındaki hiçbirşeyin hükmü yoktur. Bütün nimetler hiç kuşkusuz yok olucudur.) sözünde olduğu gibi.³⁰²

Sîbeveyh, **ما تاتي القوم خالا لله** (Abdullah'ın dışında kimse gelmedi) sözünü zikrederek burada geçen **خال** harfi cer olarak kullanıldığını

²⁹⁷ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, ss.121-122.

²⁹⁸ Mâlekî, a.g.e., s.256.

²⁹⁹ İbnü'l-Enbâfî, a.g.e., c.1, s.275; Mâlekî, a.g.e., s.256.

³⁰⁰ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.2, s.285.

³⁰¹ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.2, s.288.

³⁰² Zemahşerî, a.g.e., s.85; İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.2, s.289.

belirtir ve şöyle der: "Ancak **ما** ile birlikte kullanıldığında yalnızca nashedir. Çünkü **ما** isimdir. Sırası ise yalnızca fiil olabilir."³⁰³

Arap dilcilerinin pek çoğunun bu konuda Sibeveyh'i takip ettiği görülür. Ancak Ahfeş, **ما** ile birlikte kullanılması hâlinde bile **ما**nın yine harfi cer olduğu ve sonrasındaki ismi cerredeceği görüşündedir.³⁰⁴

VII- رِب (RUBBE) HARFİ CERRİ

Fetha üzere mebnî zâid harfi cerlerden biridir.³⁰⁵

Ahfeş ve Kûfeli dilciler **رب** 'yi isim olarak kabul ederler. İbn Tarave de bu görüşe katılır. Bu görüş sahipleri **رب** 'nin isim oluşuna örnek olarak Sâbit b. Kutne'nin

عَارَا عَلَيْكَ وَرَبُّ قَتْلٍ عَارَا (Eğer seni öldürülürse senin öldürülmen bir utanç değildir. Nice ölüm var ki birer utançtır.) beytini örnek olarak göstermektedirler.³⁰⁶

Kûfeliler bu harfin:

- İstifhâmiyye için kullanılan **ك** harfine benzemesi;
- Dâimâ sözün başında gelerek harflere muhalif olması;
- Yalnızca nekre-i mevsufede amel etmesi;
- Bir fiile taalluku olmaması;
- Hazfedilebilmesi gibi özelliklerini dikkate alarak **رب** 'yi isim kabul ederler.³⁰⁷

³⁰³ Sibeveyh, a.g.e., c.2, s.349.

³⁰⁴ İrbilî, a.g.e., ss.381-383.

³⁰⁵ Sibeveyh, a.g.e., c.1, s.420; İbn Yais, a.g.e., s.826; İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, s.832; İbn Menzur, a.g.e., c.3, s.1551; İrbilî, a.g.e., s.365, M. Zilni, el-Müşezzeb, s.107.

Suyuti ise رَبّ'nin hem isim, hem fiil, hem de harf olarak kullanıldığı görüşündedir.³⁰⁸

ربّ'nin mecrûrunun sıfatı olması gerektiğini söyleyenler, Müberred, İbn Serrâc, Fârisî ve müteahhhirun dilcileridir. Ahfeş, Ferrâ, Zeccâc, İbn Tâhir ve İbn Harûf ise رَبّ'nin mecrûrunun sıfata ihtiyacı olmadığı görüşündedirler. رَبّ'nin mecrûrunun sıfata ihtiyacı olmadığını Sîbeveyh'in görüşü üzere olduğunu belirten Murâdî, İbn Usfûr'un da bu görüşü seçtiğini belirtir.³⁰⁹

ربّ'nin teksir (çokluk) için kullanıldığını söyleyenler de vardır. Bu görüş ise İbn Derusteveyh ve bir grup dilciye atfedilir.³¹⁰ İrbilî ise söz konusu görüşü el-Halil ve İbn Mâlik'e atfeder.³¹¹ Bu görüşü savunanlar Hz. Peygamber'in . رَبّ كاسية في الدنيا عارية . في الآخرة . (Dünyada nice giyinmiş kimse vardır ki, onlar ahirette çıplaktırlar.)³¹² hadisiyle istişhâd ederler.

Yine bu harfin teksir ifâdesiyle ilgili olarak Ramazan ayı geçtikten sonra Arapların, رَبّ صائم لن يصومه وربّ قائم لن يقومه (Nice oruç tutanlar var ki gerçekte oruç tutmadılar; nice namaz kılanlar var ki gerçekte namaz kılmadılar) sözleri bu görüş sahipleri tarafından delil olarak kullanılmaktadır.³¹³

Bu iki görüşten farklı olarak azlık veya çokluk ifâdesinin ancak karîne ile anlaşılacağını; رَبّ'nin ise bir isbat harfi olduğunu söyleyenler vardır.³¹⁴

306 Murâdî, a.g.e., s.439; Radî, a.g.e., c.2, s.331.

307 İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, s.832; İrbilî, a.g.e., s.365.

308 Süyûtî, el-Eşbâh, c.2, s.11.

309 Murâdî, a.g.e., s.450.

310 Murâdî, a.g.e., s.440; İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s. 51.

311 İrbilî, a.g.e., s.366.

312 Buhari, Edeb, 121.

313 İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s. 51; Üşmûnî, a.g.e., c.2, s.229.

314 Murâdî, el-Ceneddani, ss.440-443

ربten sonra gelen fiilin mâzi ya da mazi hükmünde bir fiil olması gerekir. Nice kerim insana rastladım.) cümlesinde olduğu gibi. Burada رب رجل كريم لقيت denilmesi doğru değildir. Zira mâzi fiil gerçekleştiği için azlık veya çokluk ifâde ettiği bilinir. Halbuki muzâri böyle değildir.³¹⁵ Nitekim bu harf Allah Teâlâ'nın ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين (Bir zaman gelir ki nankörlük edenler "keşke müslüman olsaydılar" diye arzu ederler.)³¹⁶ âyetinde muzâri fiil ile kullanılmıştır. Murâdî, buradaki رب harfinin muzâriyi mâzi anlamına çevirdiğini beyan etmektedir.³¹⁷ İrbilî ise muzâri fiilin gerçekleşeceğinin kesinliğinden dolayı mâzi konumuna indirildiğini belirtir.³¹⁸

رب Harfinin ما İle Bitişmesi

Bazan رب harfi ما ile bitişerek isim ve fiil cümlelerinin başına gelebilir.³¹⁹ Bu durumda رب çokluk ifâde eder.³²⁰ Örneğin Cezime el-Ebreş'in ربما اوفيت في علم . ترفعن ثوبى شمالات (Dağa indiğimde şimal rüzgarları elbisemi uçuruyordu.)³²¹ beytinde رب harfinin fiil cümlesinin başına, Ebû Davud el-Iyadi'nin

ربما الجمال الموثيل فيهم . وعننا جيت بينهن المهار .
(Onların kazanılmış deve.sürüleri, uzun boyunlu atları ve aralarında kısrakları vardı.)³²² beytinde ise isim cümlesinin başına girdiğini görmekteyiz. Ancak رب harfiyle bitişen ما harfinin onun amelini kaldırıp kaldırmayacağı tartışmalıdır.

³¹⁵ Murâdî, a.g.e., s.451; İrbilî, a.g.e., s.367.

³¹⁶ Itcr, 15/2.

³¹⁷ Murâdî, a.g.e., s.456.

³¹⁸ İrbilî, a.g.e., s.367.

³¹⁹ Sîbeveyh, a.g.e., c.3, s.518.

³²⁰ İrbilî, a.g.e., s.367.

³²¹ Bağdadi, a.g.e., c.4, s.567.

³²² Bağdadi, a.g.e., s.488; İ. Yaiş, a.g.e., c.8, s.29.

Nahiv alimlerinin pek çoğu ما ile bittiği zaman رُب'nin cer amelinin kalkacağı görüşündedirler.³²³ Bazı dilciler ise Adiy b. Rala el-Ğassâni'nin

ربما ضربت بسيف صقيل . بين بصرى وطعنة نجلاء .

(Busra ve Ta'ne arasında bulunan boş arazide parlatılmış kılıçla nice darbe ve şiddetler gördüm.) beytinde رُب'nin amel ettiğini söyleyerek onun amelinin kalkmayacağını belirtirler.³²⁴

رُب harfi cerrinin nâdiren zamiri cerrettiği de görülür. Ancak bu zamir dâimâ müfred, müzckker-gaib zamirdir . تemyîzi erkeklik, dişilik veya sayı yönüyle değişmesine rağmen bu zamir değişmez. Daha önce anılan bir müteallakı da olmadığı için bu "الضمير المجهول" ez-zamir el-mechûl" de denilir.³²⁵

رُب'nin Okunuş Şekilleri:

Bu konuda Arap dili kaynaklarında değişik görüşler mevcuttur. Bu harfin dört,³²⁶ beş,³²⁷ yedi hatta onaltı, onyediyedi³²⁸ değişik şekillerde okunabileceğini söyleyenler de vardır. Fakat bu şekillerin en yaygın olanları رُب (rubbe), رُب (rube), رُب (rub) .ve رُب (rab) şekillerindeki okunuşlardır.

رُب'nin Hazfi:

Bazı harflerden sonra رُب hazfedilerek sonraki isim mecrûr okunur. Bu görüş İbn Mâlik'e aittir.³²⁹

Bu harfleri kullanmış oranlarına göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

³²³ Zemahşerî, a.g.e., s.341; Süyûtî, Celâleddin, el-Behcetü'l-Merdiyye II a Elfiyyetü İbn Mâlik, trs.c.1, s.25.

³²⁴ İrbilî, a.g.e., s.339; el-Ceneddani, s.456.

³²⁵ Murâdî, a.g.e., Ceneddani, a.g.e., s.449; İrbilî, a.g.e., s.367; İbn Hişam, Şuzuruz-Zehab, s.319.

³²⁶ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, s.833.

³²⁷ İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.29-31.

³²⁸ Murâdî, a.g.e., s.447-448.

³²⁹ Murâdî, a.g.e., s.454; İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, ss.73-77.

a) واو (vav) harfinden sonra:

Örneğin İmru'ül-Kays'ın :

وليل كموج البحر أرخى سدوله على بانواع الهموم ليبتلى

(Nice geceler var ki beni imtihan etmek için çeşitli dertlerle deniz dalgaları gibi, saçaklarını benim üzerime sarkıttı.)³³⁰ beytinde olduğu gibi ki ورب ليل takdirindedir.

b) فا (fâ) harfinden sonra:

Örneğin Malik b. Uveymir el-Huzeli'nin:

فحور قد لهوت بهن عين نواعم في المروت وفي الرباط

(İpek elbise ve çarşafar içinde nice yumuşak huriler var ki ben onlarla eğlendim.) beytinde olduğu gibi ki فرب حور takdirindedir.

Yukarıdaki durumlarda mecrûr isimlerin, başlarındaki harfler tarafından mı yoksa hazfedilen رب tarafından mı cerredildiği tartışma konusu olmuştur. Fakat nahiv alimlerinin büyük çoğunluğu bu isimleri hazfedilen رب 'nin cerrettiği kanaatindedirler.

VIII- عدا (ADA) HARFİ CERRİ

عدا istisnâ için kullanılan harfi cerler arasında sayılır. Sîbeveyh³³¹ ve Müberred,³³² عدا'yı kendisinden sonra gelen ismi nasbenden bir fiil olarak kabul ederler. Mâlekî,³³³ Murâdî,³³⁴ İbn Hişam³³⁵ ve İrbilî³³⁶ gibi dilciler isledânın hem

³³⁰ Süyûtî, el-Behcet, c.1, s.254; İbn Hişam, Evdahü'l-Mesâlik, c.3, s.75.

³³¹ Sîbeveyh, a.g.e., c.2, s.348.

³³² Müberred, el-Muktedab, c.4, s.426.

³³³ Mâlekî, a.g.e., s.428.

harfi cer hem de fiil olarak kullanıldığını; bununla birlikte fiil olarak kullanılmasının daha yaygın olduğunu belirtirler.

İrbilî عدا'nın fiil olarak kullanılmasına

يا من دحا الارض و من طحاها انزل بهم صاعقة اراها
تحرق الاحياء من لظاها عدا سليمان وعدا اباماها

(Ey yeri açıp düren, onların başına benim de göreceğim bir yıldırım indir ki o yıldırım Süleymâ ve babası hariç onların bağırsaklarını bile yaksın) beytini; harf olarak kullanılmasına da زيد القوم عدا زيد (Zeyd hariç topluluk geldi.) cümlesini örnek verir.³³⁷

عدا harfiyle ilgili olarak tartışmasız kabul edilen şey; ister fiil, isterse harf sayılsın, bu harfin istisnâ anlamını ifâde ettiğidir.

حلا harfinde olduğu gibi عدا da kendisinden önce لا harfiyle birleştiği zaman sonraki ismi nasbeden bir fiil sayılır.³³⁸ Ancak Ahfeş, Cerri, Rab'i gibi dilciler, لا ile bitişmesi durumunda da عدا'yı harfi cer kabul ederler.³³⁹ Bazı dilciler de عدا'yı mef'ûlüne muzaf olan bir mastar olarak kabul ederler. Ama bu görüş son derece zayıftır.³⁴⁰

IX على (ALA) HARFİ CERRİ

على çok kullanılan harfi cerlerden biridir. Bununla birlikte hem fiil, hem de isim olarak kullanıldığı da görülür.³⁴¹ Fakat harf olarak kullanılışı Arap

³³⁴ Murâdî, a.g.e., s.461.

³³⁵ İbn Hişam, Muğnî'l-lebîb, c.1, s.142.

³³⁶ İrbilî, a.g.e., s.381.

³³⁷ İrbilî, a.g.e., s.381.

³³⁸ İrbilî, a.g.e., s.382.

³³⁹ Sütyûfî, el-Behcet, c.1, s.221.

³⁴⁰ İrbilî, a.g.e., s.382.

³⁴¹ Ruminânî, a.g.e., v.37.

dilinde oldukça yaygındır. Nitekim nahiv alimleri de *عَلِي*'yi aslında harf olarak kabul etmektedirler.

Zâhir isimlerin yanında zamirleri de cerreden bu harf, nahiv alimlerinin hemen hepsinin belirttiğine göre "*isti'lâ*" (yükseklik, yücelik) ifâde eder.³⁴²

İsim olarak da kullanılışı gerekçe gösterilerek *عَلِي*'nin mu'reb* olduğunu söyleyenler varsa da Murâdî bu harfin mebnî** olduğunu belirtir.³⁴³

Öte yandan *عَصَرَ* (yardım etti), *عَطَفَ* (acıdı, merhamet etti), *دَلَّ* (yönetti, sevketti ulaştırdı) *عَبَّدَ* (şahit oldu) *عَضِبَ* (kızdı) gibi bazı fiillerin mef'ûlünü *عَلِي* harfiyle aldıkları görülmektedir.³⁴⁴

Bu harfin asıl anlamı ve bazı dilcilerin ifâde ettiği diğer anlamları şöylece sıralayabiliriz:

1- "*İsti'lâ*" (yükseklik, yücelik):

Bu harf gerçekte *isti'lâ* için kullanılır. Mevcut nahiv kaynakları bunu açıkca beyan etmektedir.³⁴⁵ Zemahşeri bu anlam için *وَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفَلَائِكِ* (sen ve yanında bulunanlar gemiye yerleştiği zaman)³⁴⁶ âyetini örnek verir.³⁴⁷ Malekî yüksekliği hakîkî ve mecâzî diye ikiye ayırmaktadır.³⁴⁸ Aynı gruptandırmanın her ne kadar değişik isimlerle de olsa (hissi ve hükmi) diye İrbilî tarafından da yapıldığını görmekteyiz.³⁴⁹ Maleki

³⁴² Üşmûnî, a.g.e., c.2, s.222; İbn Manzur, a.g.e., c.4, s.3091.

* Murab: Son harfinin harekesi daima aynı hal üzere kalıp, hiç değişmeyen kelimelere denir.

** Mebni: Son harfinin harekesi daima aynı hal üzere kalıp hiç değişmeyen kelimelerdir.

³⁴³ Murâdî, a.g.e., s.475., Mâlekî, a.g.e., s.433; İrbilî, a.g.e., ss.375-378.

³⁴⁴ Bkz. Mu'cemü'l-Vesîl ilgili mad.

³⁴⁵ Bkz. Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.230; Zemahşerî, a.g.e., s.342; Murâdî, a.g.e., s.470; Mâlekî, a.g.e., s.433; İbn Hişam Muğni'l-Lebib, c.1, s.143.

³⁴⁶ Mü'minûn, 23/28.

³⁴⁷ Zemahşerî, a.g.e., s.342.

³⁴⁸ Mâlekî, a.g.e., s.433.

³⁴⁹ İrbilî, a.g.e., s.375.

استوى على الجبل. (Falan dama çıktı) ve يخرج فلان على السقف için yükseklik için hakikî yükseklik için (Dağa çıktı) sözlerini; mecâzî yükseklik için 351 verir. 350 âyetini örnek verir. 351 الرحمن على العرش استوى (Rahman arşa kurulmuştur) de İrbilî ise hissi yüksekliğe كان من عليها فان (yer üzerinde bulunan her şey yok olacaktır) 352 âyetini; hükmi yükseklik için de والى على الناس حج البيت (O eve gidip hacetnesi insanlar üzerinde Allâh'ın bir hakkıdır) 353 âyeti ile فضلنا بعضهم على بعض (kimini kimine üstün kıldık) 354 âyetini delil olarak kullanır. 355

2- Beraberlik (مع) anlamında kullanılması:

Arap nahivcileri على harfinin مع anlamına örnek olarak genellikle وان ربك لذو مغفرة (Sevmekle beraber malını verdi) 356 ve واتى المال على حبه (Şüphesiz Rabbin insanlar zalim olmakla beraber yine de onlara karşı mağfîret sahibidir.) 357 âyetlerini gösterir. 358

Murâdî âyetlerdeki على harfinin مع anlamında kullanıldığı görüşünü İbn Mâlik'e atfetmettedir. 359

3- Ta'lîl ifade eden لام anlamında kullanılması:

ولتكبروا لله على (Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Alla'ı tekbir etmenizi ister.) 360 yerine على harfinin لام yerine kullanıldığını göstermek için

350 Tâhâ, 20/5.

351 Mâlekî, a.g.e., 433.

352 Rahmân, 55/26.

353 Âli İmrân, 3/97

354 Bakara, 2/253.

355 İrbilî, ss.375-376.

356 Bakara, 2/177.

357 Ra'd, 13/6.

358 Murâdî, a.g.e., s.476; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.143.Zerkeşi, a.g.e., c.4 s.284.

359 Rkz. Murâdî, a.g.e., s.476.

360 Bakara, 2/185.

âyetini delil olarak kullanır.³⁶¹ Murâdî bu âyetle birlikte **المؤمنين** (Müminler için alçak gönüllüdür.)³⁶² âyetindeki **على** harfinin **اللام** yerine kullandığını söyler.³⁶³

İbn Hişam ise bu anlam örnek olarak yukarıda sözedilen birinci âyet ile şâirin

علام تقول الرمح يثقل عاتقى اذا انا لم اطعن اذا الخيل كرت
(Neden mızrağın omuzuma ağır geldiğini söylüyorsun? Ben henüz onu saplamış değilim. Atım da daha henüz saldırıya geçmiş) beytinde geçen **على** harfinin **اللام** yerine kullanıldığını belirtir.³⁶⁴

4- Zarfiyyet.(فى) anlamında kullanılması:

Cenâh-ı Hakkın **سليمان** (Süleyman'ın) **وا تبعوا ما تقتلوا الشياطين على ملك سليمان** hükümdarlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular)³⁶⁵ âyetindeki **على** harfinin bazı nahivciler tarafından **فى** anlamında kabul edildiğini görmekteyiz.³⁶⁶

Ancak Zerkeşi, **تتلقون** (okuyor) fiilinin **تتقون** (uyduruyorlar) yerine kullanıldığını; dolayısıyla burada tazmîn olduğunu söyler. Bu görüşüne de **ولو تقول علينا..** (Eğer bazı laflar uydurup bize iftira etseydi)³⁶⁷ âyetiyle istişhâd eder.³⁶⁸ Murâdî,³⁶⁹ ve İbn Hişam³⁷⁰ da Zerkeşi ile aynı görüşü paylaşır.

³⁶¹ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.284.

³⁶² Mâid, 5/54.

³⁶³ Murâdî, a.g.e., s.477.

³⁶⁴ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.143.

³⁶⁵ Bakara, 2/102.

³⁶⁶ Murâdî, a.g.e., s.447; Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.284; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.141.

³⁶⁷ Hâkka, 69/44.

³⁶⁸ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.284.

³⁶⁹ Murâdî, a.g.e., s.477.

³⁷⁰ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.144.

Yine Cenâb-ı Hakkın *ودخل المدينة على حين* Halkının kendisinden habersiz olduğu bir sırada şehre girdi)³⁷¹ âyetinde *على* harfinin bazı dilciler tarafından *في* yerine kullanıldığı söylenmektedir.³⁷²

5- İbtidâü'l-Gâye (من) anlamında kullanılması:

Nahiv alimlerinden Zeccâci,³⁷³ İbn Hişam³⁷⁴ ve İrbilî,³⁷⁵ *إذا اکتالوا على الناس* (Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü tam yaparlar)³⁷⁶ âyetindeki *على* harfinin *من* yerine kullanıldığını belirtirler.

Murâdî'nin beyanına göre Basralı dilciler ilgili âyeti ... *ذا حکموا على الناس في الكيل* (Onlar ölçü ve tartı konusunda insanlar arasında hüküm verdikleri zaman) şeklinde izah etmektedirler.³⁷⁷ Dolayısıyla onlara göre burada harfi cerlerin birbiri yerine kullanılması değil, tazmin sözkonusudur.

6- عند anlamında kullanılması:

Zeccâci³⁷⁸ ve Zerkeşi'ye³⁷⁹ göre *ولهم على ذنب* (hem benim üzerimde onlara karşı işlediğim bir günah da var)³⁸⁰ âyetinde geçen *على* harfi *عند* anlamında kullanılmıştır.

³⁷¹ Kasas, 28/15.

³⁷² Üşmûnî, a.g.e., c.2, s.222; İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.40.

³⁷³ Zeccâci, Hurûfu'l-Meânî, s.37.

³⁷⁴ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.144.

³⁷⁵ İrbilî, s.376.

³⁷⁶ Mutiffîm, , 83/2.

³⁷⁷ Murâdî, a.g.e., s.478.

³⁷⁸ Zeccâci, Hurûfu'l-Meânî, s.37.

³⁷⁹ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.294.

³⁸⁰ Şuara, 26/14.

7- İlsâk. (با) anlamında kullanılması:

حقيق على ان لا قول nahivciler با harfinin anlamında kullanıldığını söyleyen (Gerçekten ... söylememek bana bir borçtur.)³⁸¹ âyetindeki على harfini buna örnek olarak verirler. Ayrıca Übey b. Ka'b'ın bu âyeti لا ن لا şeklinde okuyuşu da bu görüş sahiplerince bir delil olarak kullanılmaktadır.

على harfinin با anlamında kullanılışı hakkında delil olarak ileri sürülen bazı şiirlere de rastlamak mümkündür. Ne var ki bunlar herhangi bir kurala bağlı olmayan istisnâî türden örneklerdir.

8- Mücâvezet (عن .) anlamında kullanılması:

على harfinin عن anlamında kullanıldığını söyleyenler görüşlerine Kuhayf el-Ukaylî'nin

اذا رضيت على بنوا قشير
لعمركم الله اعجبني رضاها
(Kuşeyr oğulları benden memnun olursa, Andolsun ki onların memnuniyeti beni sevindirdi) beytini delil olarak kabul ederler.³⁸²

İbn Hişam da konuyla ilgili olarak aynı beyti örnek verir. Ancak beyitteki (memnun oldu) fiilinin عطف (acıdı) anlamını içermesi ihtimalini (tazmîn) de ifâde eder.³⁸³ Kısai ise رضى fiilinin zıddı olan سخط fiilinc hamledildiği görüşündedir.

³⁸¹ A'râf, /105.

³⁸² Mübberred, el-Kâmil, c.3, s.98; Mâlekî- a.g.e., s.434.

³⁸³ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.143.

9- İstidrak ve idrâb anlamında kullanılması:

Bu anlamda kullanım İbn Hişam³⁸⁴ Abbas Hasan³⁸⁵ ve H. Esad³⁸⁶ tarafından zikredilir. Kanaatımızca H. Esad da bunu İbn Hişam'dan nakletmektedir. Abbas Hasan علی harfinin bu anlamda kullanılmasının amacını "önceki sözden dolayı akla gelebilecek fer'i mânâları uzaklaştırmak, bu yönde hatıra gelebilecek şeyleri yok etmek" şeklinde açıklar. لكن de olduğu gibi. Ayrıca bu anlam için kullanılan علی harfine bir müteallakın gerekmeyeceğini de belirtir. Çünkü bu durumda kullanılan علی başlangıç harfi gibidir.³⁸⁷

İbn Hişam .. harfinin bu şekilde kullanımına فلان لا يدخل الجنة أسوء صنيعه على انه لا يياس من رحمة الله dolayı cennete giremez. Ne var ki Allâh'ın Rahmetinden de ümit kesilmez.) sözünü örnek verir. Yine bu anlamda kullanılışa örnek olarak bazı şiirleri de zikrettiğini görmekteyiz.³⁸⁸

10- İsnâd (dayanmak, güvenmek) anlamında kullanılması:

Zerkeşi³⁸⁹ ve İrbilî³⁹⁰ علی harfinin isnâd anlamını da içerdiğini söylerler. Sözkonusu anlam için kullanılan deliller ise ومن يتوكل على الله فهو حسبه وتوكل على الحي الذي لا يموت (Kim Allah'a dayanırsa o ona yeter)³⁹¹ ve (Ölmeyen diriye tevekkül et)³⁹² âyetleridir.

³⁸⁴ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.145.

³⁸⁵ H. Es'ad, a.g.e., s.505.

³⁸⁶ A. Hasan, a.g.e., c.2, s.473.

³⁸⁷ A. Hasan, a.g.e., c.2, s.473.

³⁸⁸ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.145.

³⁸⁹ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.284.

³⁹⁰ İrbilî, a.g.e., s.377.

³⁹¹ Talak, 65/3.

³⁹² Furkân, 25/58.

Fakat âyetlerde geçen isnâd anlamı kanaatimizce harften değil fiilden kaynaklanmaktadır. Ayrıca قسوكل fiili mef'ûlünü bazen عىharfiyle alan bir fiildir.³⁹³ Dolayısıyla عىharfinin bu anlamı içerdiği söylenemez.

11- Te'kid için zâid olarak kullanılması:

İbn Hişam bu konuyu iki grupta inceler:

a) Bir bedelc karşılık zâid olması:

Bu İbnü Cinni'ye göredir. Murâdî ise bunun el-Halil'in görüşü olduğunu söyler.³⁹⁴ Örneğin :

ان الكريم وابيك يعتمل ان لم يجد يوما على من يتكل

(Babama yemin olsun ki onurlu kişi güveneceği bir kimseyi bulamadığı zaman kendi işini kendisi görür.) beytinde olduğu gibi. İbn Hişam beyitte geçen اتكل fiilinin عىharfiyle müteaddî olduğunu, fakat harfi cerrin fiilden sonra değil, من ismi mevsulünden önce kullanıldığını belirtir.³⁹⁵

b) Bedelsiz zâid olması:

Bu görüş ise İbn Mâlik'e aittir.³⁹⁶ İbn Hişam buna örnek olarak Humeyd b. Sevr'in

ابى الله الا ان سرحة مالك على كل افنان المضاه تروق

(Allah Malik'in evinin bahçesini dikenli ağaç dalları üzerinde yükseltsin) beytini gösterir.

³⁹³ Ahmedî, a.g.e., s.440.

³⁹⁴ Murâdî, a.g.e., s.474.

³⁹⁵ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.144.

³⁹⁶ Murâdî, a.g.c., s.479.

İbn Hişam da bunun İbn Mâlik'in görüşü olduğunu söyler. Fakat kendisi bu görüşe katılmaz. Beyitte geçen ترفع و تعلوأ fiilinden تروق (yücelmek, yükselmek) anlamının kastedildiğini söyler.³⁹⁷

Humeyd'in şiiriyle birlikte Hz. Peygamber'in من حلف على يمين يمين فراى غيرها خيرا منها فليأقتر عن يمينه واليفعل الذى هو خير (Kim bir konuda yemin eder, sonra yemininin aksinin daha hayırlı olduğunu görürse yemininin kefareti ödese ve hayırlı olanı yapsın)³⁹⁸ hadisindeki على harfini de bedelsiz zâid olana örnek veren İrbilî حلف fiilinin harfi cersiz kullanıldığını dolayısıyla buradaki على harfinin zâid olduğunu belirtir.³⁹⁹

Öte yandan Sîbeveyh'in على harfinin zâid olarak kullanılmayacağını söylediğini⁴⁰⁰ de görüyoruz.

على Harfinin İsim Olarak Kullanılması:

Ferrâ'nın dışındaki nahiv alimlerinin hemen hepsi kendisinden önce harfi cer bulunduğuda فوق harfinin (üzerinde) anlamında isim olarak da kullanıldığını söylerler. Bunun da ötesinde bazı dilciler على harfini sadece isim olarak kabul ederler.⁴⁰¹

Bu harfin isim olarak kullanımına Arapların منهض من عليه (Onun üstünden kalktı) sözlerini örnek veren Sîbeveyh, Arap şâiri Müzâhim el-Ukaylî'nin غدت من عليه بعد ما تم خمسها تصل وعن قبيض ببيضاء مجهل

³⁹⁷ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.144.

³⁹⁸ Müslim, İbn Haccac, es-Sahîh, Çağrı Yay., İst., 1992, Eymân, 13 (3/1272)

³⁹⁹ İrbilî, a.g.e., ss.376-377.

⁴⁰⁰ Sîbeveyh, a.g.e., c.1, s.38.

⁴⁰¹ Bunlar İbn Tahir, İbn Harûf, İbn Tarâve, Zübeydi, İbn Ma'zûz ve Şelubiyî'nindir. Bunlar görüşlerinin Sîbeveyh'in mezhebi üere olduğunu da iddia ederler. Bkz. Murâdî, a.g.e., s.473.

(İki sulama dönemi arasındaki süre bittiği zaman bilinmeyen bir çölden geliyormuşcasına ses çıkararak geldi) beyti ile de bu konuya istişhatta bulunur.⁴⁰² Aynı beytin Müberred,⁴⁰³ İbn Yaîş,⁴⁰⁴ Mâlekî,⁴⁰⁵ Murâdî,⁴⁰⁶ İbn Manzûr,⁴⁰⁷ İrbilî⁴⁰⁸ gibi çoğu dilci tarafından da على harfinin isim olarak kullanılışında istişhâd edildiğini görüyoruz.

على Harfinin Fiil Olarak Kullanılması:

"Yüksek olmak, üzerine çıkmak, kibirlenmek, galebe çalmak ve gücü yetmek" gibi anlamları ifâde eder.⁴⁰⁹ Telaffuzu açısından her ne kadar harf olan على'ya benzese de yazılış ve anlam yönüyle ondan ayrılır. Herevî على'nın fiil olarak kullanılışına delil olarak إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ (Firavun yeryüzünde zorbalığa kalktı)⁴¹⁰ âyetini örnek verir.⁴¹¹ Herevî'nin delili olan bu âyet, Müberred'le birlikte Maleki⁴¹² ve Murâdî⁴¹³ tarafından da delil olarak gösterilmiştir.

402 Sibeveyh, a.g.e., c.4, s.231.

403 Müberred, el-Kâmil, c.3, s.98.

404 İbn Yaîş, a.g.e., s.38.

405 Mâlekî, a.g.e., s.433.

406 Murâdî, a.g.e., s.471.

407 İbn Manzûr, a.g.e., c.4, s.3091.

408 İrbilî, a.g.e., s.375.

409 Bkz. Mu'cemü'l-Vasit, s.625; M. Sarı, a.g.e., s.1044.

410 Kasas, 28/4.

411 Herevî, a.g.e., v.51

412 Mâlekî, a.g.e., s.433.

413 Murâdî, a.g.e., s.475.

X- عن (AN) HARFİ CERRİ

عن Harfi cerri hem zâhir isimler, hem de zamirlerle kullanılan aslî harfi cerlerden birisidir.⁴¹⁴ Nahiv alimlerinin pek çoğu bu harfin "mücâvezet" (uzaklık) ifâde ettiği görüşündedir.⁴¹⁵ Bazı durumlarda "yön, taraf ve cihet" anlamında isim olarak da kullanılır.

Arap dilinde bazı fiiller mefûlünü عن harfi cerri ile alırlar. Sözelimi Allah Teâlâ'yı tenzihe dair fiillerle (تعالى, سبحان), "sormak" anlamında kullanılan سال fiili ikinci mefûlünü dâimâ عن harfi ile alır.⁴¹⁶ Yine ihtiyacı olmamak (müstağni olmak) anlamındaki غنى fiili de عن harfi ile kullanılır.⁴¹⁷ Şimdi bu harfin ifâde ettiği gerçek anlamı ve bazı nahiv alimleri tarafından ileri sürülen diğer anlamları inceleyelim:

1- Mücâvezet: (Uzaklaşma-ayrılma) ifade eder:

Nahiv alimlerinin hemen hepsinin de ifâde ettiği gibi bu harfin asıl ve en meşhur anlamıdır.⁴¹⁸ Basra ekolüne mensup dilciler bu harfin yalnızca mücâvezet ifâde ettiğini söylerler.⁴¹⁹ Buna "müzâyele" (uzaklaşma) diyenler de vardır.⁴²⁰ Mücâvezet iki gruba ayrılır:

⁴¹⁴ İrbilî, a.g.e., 322; İbn Hişam, عن harfinin Benu Temim lügatında عن gibi mastar harfi olarak da kullanıldığını söyler. İbn Hişam, Muğnilebîb, c.1, s.149.

⁴¹⁵ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s. 226; Radî, a.g.e., 322; İrbilî, a.g.e., 323; Uralgiray, Yûsuf , İlk ve İleri Dilbilgisi, Tebliğ Yay., İst., 1986, s.377.

Mâlekî bu harfin المزاولة musavele- ifade etmek için kullanıldığını söyler ki bu da mücavezet gibi iraklık ve uzaklık demektir. Mâlekî, a.g.e., 430.

⁴¹⁶ Örneğin ... لا تسألوا عن أشياء أن تبدوا... (Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.) âyetlerinde olduğu gibi Maide 5/101.. Tenzihe dair fiillerin bu harfi kullanımı ile ilgili olarak ayrıca bkz. el-Mu'cemü'l-Müfehres II Eifâz'l-Kur'ân, ss.340, 481.

⁴¹⁷ Mu'cemü'l-Vesît, 664.

⁴¹⁸ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.226; İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.40; İrbilî, a.g.e., c.3, s.23; İbn Hişam, Muğnilebîb, c.1, s.147;

⁴¹⁹ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.226; İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.40; İrbilî, a.g.e., c.3, s.23; İbn Hişam, Muğnilebîb, c.1, s.147;

⁴²⁰ Mâlekî, a.g.e., s.430.

a) Hakikî mücâvezet:

Örneğin **سرت عن البلد** (Ülkeden ayrıldım) sözündeki **عن** harfinde olduğu gibi.

b) Mecâzî mücâvezet:

Örneğin Allah Teâlâ'nın **ومن اعرض عن ذكرى فان له معيشة ضنكا** (Kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için de dar bir geçim vardır.)⁴²¹ âyetindeki **عن** harfinde olduğu gibi.

2- Ba'd **بعده** (Sonra) anlamında kullanılması:

عن harfinin bu anlamda kullanıldığını söyleyenler daha çok **عما قليل ليصبح ناد مین** (Az sonra onlar pişman olacaklar)⁴²² âyetini buna delil gösteriyorlar. İbn Hişam bu âyetle birlikte **يعرفون الكلم** (Kelimeleri konulduktan sonra değiştiriyorlar.)⁴²³ âyetini de örnek vererek bunun **من بعد مواضعه** anlamına geldiğini söylemektedir. Bu görüşünü **الكلم من بعد مواضعه** (Konulduktan sonra kelimeleri değiştiriyorlar.)⁴²⁴ âyetiyle de delillendirmektedir.⁴²⁵

3- İsti'lâ (على) anlamında kullanılması:

Bu harfin isti'lâ ifâde ettiğini söyleyenler **ومن يبخل فانما يبخل عن نفسه** (Cimrilik eden nefesine cimrilik etmiş olur.)⁴²⁶ âyetini delil göstererek buradaki **عن** harfinin isti'lâ anlamında kullanıldığını belirtirler.⁴²⁷ İrbili ise Yüce Allâh'ın

⁴²¹ Tâhâ, 20/124.

⁴²² Mü'minîn, 23/40.

⁴²³ Mâide, 5/13.

⁴²⁴ Mâide, 5/41.

⁴²⁵ İbn Hişam, Muğni'l-İlelîb, c.1, s.148-149. Ayrıca İbn Hişam Evdalu'l-Mesâlik **طبقا عن طبقا** (ki siz mutlaka tabakadan tabakaya bineceksiniz.) (İnsikak, 84/19.) âyetini örnek vererek bunun **حالا بعد حال** anlamına geldiğini ifade eder. İbn Hişam, Evdalu'l-Mesâlik, c.3, s.49.

⁴²⁶ Muhammed, 47/38.

انى احببت حب الخير عن ذكر ربى (Ben dedi, mal sevgisini Rabbimi anmaya tercih ettim.)⁴²⁸ âyetindeki عن harfinin de isti'lâ anlamına geldiğini söylemektedir.⁴²⁹ Ayrıca Zil-İsbi' el-Advânî'nin

لا ابن عمك لا أفضلت في حسب عني ولا أنت ديانى فتخزونى
(Ne amca oğlusun hiç bir konuda benden üstün değilsin. Beni yöneten de değilsin ki beni rezil rüsvay edesin) şiiri de bu anlam için kullanılan örnekler arasındadır.⁴³⁰

4- Ta'lîl ifade eden اللام anlamında kullanılması:

عن harfinin ta'lîl anlamını ifâde ettiğini söyleyenler bu anlama örnek olarak Allah Teâlâ'nın

(İbrahim'in babası için mağfiret dilemesi sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi.)⁴³¹ âyetini delil gösteriyorlar.⁴³² Aynı şekilde وما نحن بتاركى آلہتنا
(Biz senin sözünden dolayı tanrılarımızı terkedecek değiliz.)⁴³³ عن قولك
âyetindeki عن قولك sözül de bu anlama uygun olarak لاجل قولك şeklinde kabul edilmektedir.⁴³⁴

5- Bedel (بدل) anlamında kullanılması

Mevcut nahiv kaynaklarının pek çoğu عن harfinin bu anlamı ifâde etmesi ise ilgili olarak Cenâb-ı Hakkm وا تقوا يوما لاتجزى نفس عن نفس شيئاً (Öyle

⁴²⁷ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.48; H. Es'ad, a.g.e., 502.

⁴²⁸ Sa'd., 38/32.

⁴²⁹ İrbilî, a.g.e., ss.323-324.

⁴³⁰ İrbilî, a.g.e., s.323; İbn Manzur, c.4, s.3143, Mâlekî, a.g.e., s.433.

⁴³¹ Tevhe, 9/114.

⁴³² Murâdî, a.g.e., s.247; İrbilî, a.g.e., s.324.

⁴³³ Hâd, 53/35.

⁴³⁴ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.47.

bir günden sakınınz ki o günde kimse kimsenin yerine cezasını çekmez.)
âyetini delil gösterirler.⁴³⁵

Murâdî, Arapların *عن أبيه* (Falanca babasının yerine haccetti.)
بدل *عن* ifâdelerinin (Onun yerine borcu ödedi.) *قضى عنه دينا* ve
(yerine) anlamını ifâde ettiğini söyler.⁴³⁶ Ayrıca Farazdak'ın

كيف ترانى قالبا مجنى
قد قتل الله زيادا عنى .
(Beni nasıl genelde mecnun görüyorsun, Allah benim yerime Ziyad'ı öldürsün.)
şiiriyle istişhâd etmektedir.

Hz. Peygamber'in, ölmüş olan annesinin yerine nezir orucunu tutup
tutamayacağını soran bir kadın sahâbiye söylediği *صومي عن أمك* (Annenin
yerine oruç tut.)⁴³⁷ hadisindeki *عن* harfinin de *بدل* anlamına geldiği
görülmektedir.⁴³⁸

6- İbtidâü'l-Gâye (*من*) anlamında kullanılması:

İbni Hişam; Allahı Teâlân'ın *عبادة* *عن* (Öyle
Allah'dır ki kullarından tevbe kabul eder.)⁴³⁹ ve *اولئك الذين يتقبل عنهم*
أحسن ما عملوا (onlar öyle kişilerdir ki Allah, yaptıklarının en iyisini onlardan
kabul eder.)⁴⁴⁰ âyetlerindeki *من* harflerinin anlamında kullanıldığını söyler.
Çünkü *يتقبل* ve *يقبل* fiilleri ikinci mefûllerini *من* ile ahırlar.⁴⁴¹ İbn Hişam buna
delil olarak yine Cenâb-ı Hakkın *فتقبل من أحدهما ولم يتقبل من الآخر* (Kurban

⁴³⁵ Murâdî, a.g.e., s.245; İrbilî, a.g.e., s.322.

⁴³⁶ Murâdî, a.g.e., s.245.

⁴³⁷ Duhârî, Savm, 42; Müslim, Savm, 156.

⁴³⁸ İrbilî, a.g.e., s.322.

⁴³⁹ Şura, 42/25.

⁴⁴⁰ Ahkâf, 46/16.

⁴⁴¹ Ahmedî, a.g.e., s.285.

birinden kabul edilmiş, ötekenden kabul edilmemişti.)⁴⁴² ve
 رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا (Rabbimiz bizden kabul buyur.)⁴⁴³ âyetlerini
 zikrediyor.⁴⁴⁴ İbn Manzûr Şûra 25. âyetindeki عن harfinin من şeklinde takdîr
 edilmesini, Ebû Ubeyde'ye atfeder.⁴⁴⁵ عن harfinin مع yerine kullanılmasını
 Sîbeveyh'in de kabul ettiğini görmekteyiz.⁴⁴⁶

7- İlsâk (ل) anlamında kullanılması:

Bazı nahiv alimleri عن harfinin ل anlamında kullanımına Allah Teâlâ'nın
 وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (O hevadan -arzusuyla- konuşmaz)⁴⁴⁷ âyetini örnek
 gösteriyorlar.⁴⁴⁸ Ancak âyetteki عن harfinin asıl anlamı üzere kullanıldığını
 söyleyenler de vardır. Maleki ise عن harfinin bu anlamda kullanımı ile ilgili
 yalnızca İmrûu'l-Kays'ın

تصد وتبدى عن أسيل وتتقى بناظرة من وحى وجرة مطفل

(Utancından kendisini benden çekiyor ve gülümseyerek inci dişlerini gösteriyor.
 Yavrulu vecre ahularının bakışı gibi bir bakışla çevremize bakarak korunuyordu.)

beytini örnek vermekle yetinip, buradaki عن harfinin ل anlamında kullanıldığını
 belirtir. Murâdî ise şiirin başında عن تنانع olduğunu , beytin doğru ifâdesinin

تصدّ عن أسيل وتبدى به ولا تصدّ بأسيل وتبدى عنه

⁴⁴² Mâide, 27.

⁴⁴³ Bakara, 2/127; Âli İmrân, 3/35. Ayrıca Mâide, 5/36, 27; Tevbe, 9/53;

⁴⁴⁴ İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, c.1, s.148; Evdahul-Mesâlik, c.3, s.47.

⁴⁴⁵ İbn Manzûr, a.g.e., c.4, s.3091.

⁴⁴⁶ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.227.

⁴⁴⁷ Necm, 53/3.

⁴⁴⁸ Murâdî, a.g.e., s.249.

İbn Hişâm ayetteki عن lafzının hakiki anlamı üzere kullandığı görüşündedir. Ayeti وَمَا يَصْدُرُ قَوْلُهُ (Sözleri arzu ve isteğinden ortaya çıkmaz) şeklinde izah etmektedir. İbn Hişâm, Munillebîb, c.1, s.149.

şeklinde olduğunu söyler.⁴⁴⁹

8- Zarfiyyet. (فى) anlamında kullanılması:

عن harfinin فى anlamında kullanıldığını söyleyenler bu görüşlerini el-A'sa'nın

وَأَسْ سِرَاةَ الْقَوْمِ حَيْثُ لَقَيْتَهُمْ وَلَا تَكْ عَنْ حَمْلِ الرِّيَاةِ وَأَنْبِيَا

(Rastladığında kavmin şerefliilerini teselli et, onlarla anlaş. Diyet olarak ödenmek için toplanan şeyleri taşımakta ihmalkarlık yapma) şiiriyle delillendirirler.⁴⁵⁰ İbn Hişam da aynı şiiri örnek vererek وفى (gevşeklik etti) fiilinin mef'ûlünü فى harfiyle aldığını, dolayısıyla buradaki عن harfinin فى anlamında kullanıldığını belirtir. Bu görüşünü ise ولا تنيا فى ذكرى (İkiniz Beni anmakta gevşeklik etmeyin.)⁴⁵¹ âyetiyle delillendirir.⁴⁵²

9- İstiâne (yardım) anlamında kullanılması:

İbn Mâlik Arapların رميت عن القوس (Yay ile attım.) sözünü bu anlama örnek olarak kullanır.⁴⁵³ عن harfinin "yardım" anlamında kullanıldığını söyleyen diğer nahivciler de İbn Mâlik'in belirttiği رميت عن القوس sözünü bu anlam için örnek olarak kullanırlar.⁴⁵⁴

449 Mâlekî, a.g.e., s.432.

450 İrbilî, a.g.e., s.324; Ebu'l Beka, a.g.e., s.635.

451 Tâhâ, 20/42.

452 İbn Hişam, Muğni'l-İlebbî, c.1, s.148.

453 İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.49.

454 İrbilî, a.g.e., s.325; A. Hasan, a.g.e., c.2, s.474.

10- Te'kid için zâid olarak kullanılması:

عن harfinin zâid olarak kullanıldığını söyleyenler İbn Cinni'den naklen bunun daha önce hazfedilen bir عن harfi yerine yani, ivaz (karşılık) olarak kullanıldığını belirtirler. Bu kullanım için verilen örnek ise Zeyd İbn Razi'nin:

أتجزع أن نفس أتاها حمامها فهلا التي عن بين جنبيك تدفع
(Nefse ecelinin gelmiş olmasından dolayı sabırsız oluyor musun? İki cenbin arasında olan şeyi haydi gidersen) beytidir. Beyitteki عن harfi aslında عن فهلا التي şeklinde kullanılması gerektiği halde عن burada hazfedilip التي ismi mevsulünden sonra kullanılmıştır.⁴⁵⁵

Murâdî'nin bildirdiğine göre Sîbeveyh عن harfinin zâid olarak kullanılamayacağı görüşündedir.⁴⁵⁶

عن (An) harfinin isim olarak kullanılması:

Bu harfin başına من harfi geldiği zaman yön, taraf ve cihet anlamında isim olarak da kullanılır.⁴⁵⁷ Örneğin جئتك من عن يمينك (Sana sağ taraftan geldim.) sözünde geçen عن harfinde olduğu gibi.

عن Aşağıdaki durumlarda da isim olarak kullanılır:

a) Başına على harfi geldiği zaman. Örneğin كاتر ب. فواع

فلقد أراني للرماح دريئة من عن يميني تارة وأمامي
(Bir kez sağımdan bir kez solumdan gelen oklar için kendimi hedef görüyorum.) beytinde geçen عن harfinde olduğu gibi.

⁴⁵⁵ Murâdî, a.g.e., s.248; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, s.149.

⁴⁵⁶ el-Muardi, a.g.e., s.248.

⁴⁵⁷ İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.40; Muradi, a.g.e., 242-246; İrbilî, a.g.e., 322.

b) *عن* harfinin mecrûru ile müteallakının fâili aynı olduğu zaman. İbn Hişam bu görüşün Ahfeşe'e ait olduğunu söyler. Bu tür kullanıma delil olarak da İmrü'l-İl -Kays'ın

ودع عنك نهبا صيح في حجراته ولكن حديث ما حديث الرواحل

(Esas sohbet kervanlar sohbetidir. Odalarında hayrınları yolculuk sohbetidir, ganimeti bırak.) beytini örnek verir.⁴⁵⁹

أن (En) yerine nashedici olarak kullanılması:

İbn Hişam,⁴⁶⁰ Maleki,⁴⁶¹ Halil Esad,⁴⁶² gibi bazı nahiv alimleri *عن* harfinin cer harfi olarak kullanılışı yanında nash harfi olarak da kullanıldığını belirterek bunu ayrı bir bölümde inceliyorlar.⁴⁶³ Gerek bunların gerekse diğer kaynakların da belirttiği üzere bu kullanım yalnızca Beni Temim lughatına ait bir kullanımdır.⁴⁶⁴ Çünkü onlar hemze (أ)yi ayn (ع) gibi telaffuz ettiklerinden أن lafzını عن şeklinde okumaktadırlar. Dolayısıyla bunun konumuz olan عن ile bir ilgisi yoktur.

⁴⁵⁹İbn Hişam, Muğni'l-Lebib, c.1, ss.149-150;

⁴⁶⁰ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.149.

⁴⁶¹ Mâleki, Rasfî'l-Mebâni, s.432.

⁴⁶² H. Es'ad, a.g.e., s.503.

⁴⁶³ عن تفعل (Şöyle yapman hoşuma gitti) yerinde *عن تفعل* ifadesinde olduğu gibi.

⁴⁶⁴ Murâdî, a.g.e., s.249.

XI- فـى (Fî) HARFİ CERRİ

Sükûn üzere mebnî olan bir harftir. Hem zâhir isimlerle, hem de zamirlerle birlikte kullanılır. Sîbeveyh bu harfin yalnız الوعاء (kaplama, içinde olma) anlamı için kullandığını söyler.⁴⁶⁵ Müberred,⁴⁶⁶ Rummânî,⁴⁶⁷ Zeccâcî⁴⁶⁸ ve Radî⁴⁶⁹ gibi nahiv alimleri ise bu anlamın yanında istilâ anlamında da kullandığını belirtirler. Malekî⁴⁷⁰ ve Murâdî⁴⁷¹ فـى harfinin ifâde ettiği değişik anlamları sıraladıktan sonra "araştırıldığında bu anlamların tümünün asıl anlama dönücü" olduğunu ifâde ederler. Son devir Osmanlı alimlerinden Birgivi ise İzhâr adlı eserinde فـى harfinin "zarfiyyet" (içinde) anlamını ifâde ettiğini zikretmekle yetinmiştir.⁴⁷² Şimdi bu harfin ifâde ettiği anlamları inceleyelim.

1) Zarfiyyet için kullanılır:

فـى harfinin asıl anlamının zarfiyyet olduğu konusunda Arap dilcilerinin hepsi müttefiktirler.⁴⁷³ Örneğin غلبت الروم في ارض الروم (Rumlar, bölgeye en yakın yerde yenildi.)⁴⁷⁴ âyetindeki .. harfinde olduğu gibi. Sîbeveyh⁴⁷⁵ bu anlam الوعاء kelimesiyle ifâde ederken diğer dilciler bu anlam için لظرفية kelimesini kullanırlar. hem mekan, hem de zaman için kullanılan bu anlamı bazı nahiv alimleri hakikî ve mecâzî olmak üzere ikiye ayırmışlardır.⁴⁷⁶ Örneğin (واذكروا الله في أيام...)⁴⁷⁷ Sayılı günlerde Allah'ı anın.) âyetinde geçen فـى harfi

465 Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.226.

466 Müberred, el-Kâmil, c.3, s.97.

467 Rummânî, a.g.e., v. 47.

468 Zeccâcî, Meânî'l-Huruf, ss.27-28

469 Radî, a.g.e., c.2, s.324.

470 Mâlekî, a.g.e., s.451.

471 Murâdî, a.g.e., ss.252-253.

472 Birgivi, Muhammed, İzhâr, Sağlam kit., İst, 1984, s. 71

473 Zcmahşerî, a.g.e., s..339; Radî, a.g.e., c.2, s.327; İrbilî, a.g.e., s.327.

474 Rûm, 30/2-3.

475 Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.226.

476 İbn Hişâm, Muğnî'l-Jebîb, c.1, s.168.

477 Bakara, 2/203.

hakîki zarfiyyet; ولكم في القصاص حياة (Kısasta sizin için hayat vardır.)⁴⁷⁸ âyetindeki في harfi ise mecâzi zarfiyyet için kullanılmıştır.

2) Musâhabe (مع) anlamında kullanılması:

İbn Manzûr, İbnü'l-Arabî'den naklen في harfinin bu anlamını İbn Sikkî'te atfeder.⁴⁷⁹ Nahiv alimleri söz konusu anlama örnek olarak ادخلوا في امم قد (Sizden önce geçen topluluklarla beraber girin.)⁴⁸⁰ âyetini delil olarak kullanıyorlar.⁴⁸¹ Zerkeşi⁴⁸² ve Suyuti,⁴⁸³ في harfinin bu anlamda kullanımı için Yüce Allâh'ın حق عليهم القول فسي امم (Topluluklarla beraber azap kendilerine gerekli oldu.)⁴⁸⁴ âyetini örnek vererek buradaki في harfinin مع anlamında kullanıldığını söylerler.

3) İsti'lâ (على) anlamında kullanılması.

Müherred⁴⁸⁵ ve Zeccâci,⁴⁸⁶ في harfinin bu anlam için de kullanılacağı görüşündedirler. Müberred (Sizi hurma dallarına asacağım.)⁴⁸⁷ âyetiyle şâirin

هم صلبوا العبدى في جذع نخلة فلا عطت شيبان الا بأجدعا

(Onlar Abdi'yi hurma ağacına astılar; Şeybanoğulları tıksırmadı bile. Ancak burnu kulağı kesilince karşı koydular.) beytini bu görüşüne delil olarak zikreder.⁴⁸⁸

⁴⁷⁸ Bakara, 2/179.

⁴⁷⁹ İbn Manzûr, a.g.e., c.5, s.3505.

⁴⁸⁰ A'rafı 7/38.

⁴⁸¹ Mâlekî, a.g.e., s.453, Üsmûni, a.g.e., c.2, s.219.

⁴⁸² Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.302.

⁴⁸³ Süyûtî, Celâleddin, Mu'taraku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1969, c.3, s.171.

⁴⁸⁴ Ahkâf, 46/18.

⁴⁸⁵ Müberred, el-Kâmil, ss.97-98

⁴⁸⁶ Zeccâci, Hurûfu'l-Meânî, s.27.

⁴⁸⁷ Tâhâ, 20/71.

⁴⁸⁸ Müberred, el-Kâmil, ss.97-98.

Diğer nahiv alimlerinin pek çoğunun في harfinin isti'lâ anlamında kullanılmasıyla ilgili olarak yukarıdaki örnekleri kullandıkları görülmüştür.

4) Ta'lîl irade eden لال anlamında kullanılması:

Allah Teâlâ'nın لمتننى فيه. (İşte siz beni bunun için kınamıştınız.),⁴⁸⁹ لمتننى فيه. (İçine daldığımız yaygara yüzünden size mutlaka bir azap dokunurdu.)⁴⁹⁰ âyetleriyle; Hz. Peygamber'in ان امرأة دخلت النار في هرة... (Bir kadın, ölünceye kadar hapsettiği bir kedi yüzünden cehenneme girdi.)⁴⁹¹ hadisi في harfinin ta'lîl anlamında kullanımına şahit olarak zikredilir.⁴⁹²

5) Mukâyese veya muvâzene (karşılaştırma) anlamında kullanılması:

Mukâyese yapılan iki şey arasında başma geldiği kelimenin öncekine oranla çokluk, üstünlük ve yüceliğini ifade etmek için kullanılır.⁴⁹³ Örneğin فمامتاع الحياة الدنيا في الآخرة (Ama dünya hayatının geçimini ahirete göre pek azdır.)⁴⁹⁴ ve وما الحياة الدنيا في الآخرة (Oysa ahirete göre dünya hayatı bir geçimden ibarettir.)⁴⁹⁵ âyetlerindeki في harflerinde olduğu gibi.

6) لال anlamında kullanılması.

Murâdî⁴⁹⁶ ve İbn Hişam,⁴⁹⁷ Allah Teâlâ'nın يذركم فيه (Sizi onunla üretip çoğaltıyor.)⁴⁹⁸ âyetindeki في harfini لال anlamında kabul ederler. İbn Manzûr

⁴⁸⁹ Yûsuf, 12/32.

⁴⁹⁰ Nûr, 24/11. Ayrıca bkz. Enfal, 8/68.

⁴⁹¹ Müslim, Birr, 133.

⁴⁹² Bkz. İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.168; H. Esad, a.g.e., s.489.

⁴⁹³ Murâdî, a.g.e., s.251.

⁴⁹⁴ Tevbe, 9/38.

⁴⁹⁵ Ra'd, 13/26.

⁴⁹⁶ Murâdî, a.g.e., s.21.

⁴⁹⁷ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.169.

âyetin bu şekilde takdîrini Ferrâ'ya atfediyor.⁴⁹⁹ Ferrâ'nın bu âyetle birlikte
 ..فردوا..أيديهم في أفواههم.⁵⁰⁰ (Ellerini onların ağızlarına uzattılar.) âyetinde
 geçen في harfinin de ب anlamında kullanıldığını söylediğini görüyoruz.⁵⁰¹

İbn Mâlik ise Zeyd b. Hayr'in

ويركب يوم الروع منا فوارس بصيرون في طعن الأباهر والكلبي

(Düşet gününde bizden suvariler ata binerler; düşmanın sırtında ve atın
 karnında vurulacak yerlerini de iyi bilirler.) beytiyle istişhâd ederek ب fiilinin
 ب harfiyle müteaddî olduğunu dolayısıyla beyitte في طعن kelimesinin
 بطعن şeklinde takdîrinin doğru olacağını söyler.⁵⁰²

7) İntihâü'l-ğâye (الي) anlamında kullanılması:

Allah Teâlâ'nın فردوا أيديهم في أفواههم (Ellerini onların ağızlarına
 uzattılar.)⁵⁰³ âyetindeki في harfinin الي anlamında olduğunu söyleyen Mâlekî,
 رد، انا رادوه اليك (Biz onu tekrar sana geri vereceğiz.)⁵⁰⁴ âyetiyle delillendirir. Fakat burada ب harfinin
 hakîkî anlamının düşünülebileceğini de ifâde eder.⁵⁰⁵

8) من anlamında kullanılması:

Murâdî ve İrbîlî, İmriü'l-Kays'ın

وهل يعمن من كان احدث عهده وايمين شهرا في ثلاثة أحوال

⁴⁹⁹ Şûrâ, 42/11

⁴⁹⁹ İbn Manzûr, a.g.e., c.5, s.3505.

⁵⁰⁰ İbrâhim, 14/9.

⁵⁰¹ Ferrâ, a.g.e., c.2, s.70.

⁵⁰² İbn Hişâm, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.39.

⁵⁰³ İbrâhim, 14/9.

⁵⁰⁴ Kasas, 28/7.

⁵⁰⁵ Mâlekî, a.g.e., s.454.

(Yeni doğmuş otuz aylık birisi, üç dönemden birinde süt arzusu duyar mı?)
beytinde geçen **فى** harfinin **من** anlamında kullanıldığını ifâde ederler.⁵⁰⁶

9) **عند** anlamında kullanılması:

Zerkeşi **عن** harfinin **عند** anlamında kullanılmasıyla ilgili olarak yüce Allâh'ın
ولبثت فينا من عمرك سنين (Ömründe nice yıllar yanımızda kaldın.)⁵⁰⁷ âyetiyle
istişhâd ederek buradaki **فى** harfinin **عند** anlamında kullanıldığını söylemektedir.⁵⁰⁸

Ebu'l-Bekâ ise **وجدها تضرب في عين حمئة** (Onu kara balçıklı bir
gözc yanında batar buldu.)⁵⁰⁹ âyetinde geçen **فى** harfinin **عند** anlamında
kullanıldığını belirtiyor.⁵¹⁰

10) **نحو** anlamında kullanılması:

فى harfinin **نحو** anlamında kullanılması Zeccâcî tarafından ileri sürülmektedir.
Söz konusu kullanıma Allah Teâlâ'nın **وجهك فى السماء** (Biz senin yüzünü
semaya doğru döndürdüğünü görüyoruz.)⁵¹¹ âyetini örnek veren Zeccâcî,
âyetteki **فى** harfinin **نحو** anlamında kullanıldığını söylemektedir.⁵¹²

11) Te'kit için zâid olarak kullanılması:

Bunu iki gruba ayırabiliriz:

a- Bir hedele karşı zâid olarak kullanılması:⁵¹³

⁵⁰⁶ Murâdî, a.g.e., s.252; İrbilî, a.g.e., s.230.

⁵⁰⁷ Şuara, 26/18.

⁵⁰⁸ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.303.

⁵⁰⁹ Kchf, 18/86.

⁵¹⁰ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.679.

⁵¹¹ Bakara, 2/144.

⁵¹² Zeccâcî, Hurûfu'l-Meânî, s.82.

⁵¹³ İbn Hîşâm, Muğni'l-İcîb, c.1, s.170.

Bu görüş İbn Mâlik'e aittir. Örneğin ضربت فيمن رغبته (Sevdiğin kimseyi dövdüm.) sözündeki في harfinde olduğu gibi. Yani ضربت من رغبته فيه demektir. İbn Mâlik bunu şâirin

ولا يوثأتيك فيما تاب من حدث
الآن أخو ثقة فانظر بمن تثق

(Başına herhangi bir olay geldiğinde sana kimse bakmaz. Ancak güvenilir kimse bakar. Kime güvendiğine dikkat et.) beytine kıyasen mümkün görür. Fakat bu görüş İbn Hişam'a göre tatışmalıdır.

b- Bedelsiz zâid olarak kullanılması:

Fârisî في harfinin zarûret hâlinde zâid olarak kullanılacağı görüşündedir.

Örneğin şâirin

أنا أبو سعد إذا الليل دجا
يغال في سواده يرندجا
(Ben Ebû Sa'd'ım, gece kararınca , onun karanlığında siyahlık düşünülür.)
beytinde olduğu gibi.⁵¹⁴

Murâdî⁵¹⁵ ve İrbilî⁵¹⁶ ise وقال اركبوا فيها (Haydi binin gemiye, dedi)⁵¹⁷ âyetinde kullanılan في harfinin bu türden olduğunu söylerler.

Abbas Hasan في harfinin zâide olarak kullanılmasının semâî olduğu görüşündedir.⁵¹⁸

⁵¹⁴ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.170; Murâdî, s.253.

⁵¹⁵ Murâdî, a.g.e., s.253.

⁵¹⁶ İrbilî, a.g.e., s.230.

⁵¹⁷ Hîd, 11/41.

⁵¹⁸ A. Hasan, c.2, s.470.

XII- الكاف (KÂF) HARFİ CERRİ

الكاف hem harf hem de isim olarak kullanılan harfi cerlerden biridir.⁵¹⁹ Aslı olarak kullanılışı yanında te'kit amacıyla zâid olarak da kullanılır.⁵²⁰ Bazen de kendisine zâid لbitişerek onu cer amelinden alıkoyar. Böylece fiil cümlesinin de başına gelmesi mümkün olur.⁵²¹ Harf olarak kullanıldığı zaman aşağıdaki anlamları ifâde eder.

1) *Teşbih* (benzetme): ifade eder.

Asıl anlamı itibariyle teşbih ifâde eder.⁵²² Örneğin أرضها كالأرض والسماء (Onun genişliği gök ve yerin genişliği gibidir)⁵²³ âyetinde olduğu gibi. İrbili, teşbihi ikiye ayırır:

a- *İlakî teşbih*: Bu nicelik ve nitelik yönüyle birbirine eşit olan demektir.

Örneğin هذا الدرهم كهدا الدرهم (Bu dirhem diğer dirhemler gibidir.) sözündeki teşbih gibi.

b- *Mecâzî teşbih*: Örneğin زيد كالأسد (Zeyd aslan gibidir.)

sözünde olduğu gibi.

2) *Ta'lîl ifade eden (ل) anlamında kullanılması:*

Bu görüş Ahfeş'e aittir. İbn Burhan da bunu kabul eder. Ebbû Hayyân,⁵²⁴ Sîbeveyh'e atfen onun كما انه لا يعلم فتجاوز الله عنه (Bilmediği için Allah onu bağışladı) sözünü nakleder ve bunu . انه لا يعلم فتجاوز الله عنه ifâdesiyle izah eder. İbn Mâlik الكاف harfinin ta'lîl ifâdesinin oldukça fazla

⁵¹⁹ İbn Cini, Sırrı's-Sınaa, c.1, s.282.

⁵²⁰ Mâlekî, a.g.e., s.272.

⁵²¹ Uralgiray, a.g.e., c.2, s.279.

⁵²² Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.217.

⁵²³ Hadid, 57/21.

⁵²⁴ Ebu Hayyan, a.g.e., c.2, s.97.

olduğunu söyler. Bu harfin ta'lîl ifâde ettiğini söyleyenlerin bir kısmı da bunu zâid ل ile bitişmesi şartına bağlar.⁵²⁵

ك harfinin ta'lîl ifâde etmesi için zâid ل ile bitişmesi gerektiğini söyleyenler كما أرسلنا فيكم رسولا (Nitekim kendi içinizden bir elçi dönderdik.)⁵²⁶ âyetindeki كما لافzım Ahfeş'in لاجل أرسلنا (gönderdiğimiz için) şeklinde izah ettiğini ittifakla bildirirler. ك harfinin mutlak olarak sebep ifâde edeceğini söyleyenler ise وي كانه لا يفلح الكافرون (Demek gerçekten kâfirle iflah olmaz.)⁵²⁷ âyetini zikrederler ki İbn Hişam ve İrbîlî bu görüşü benimseyenlerdendir. Diğer taraftan ك harfinin bu anlamı ifâde etmeyeceğini söyleyenler de vardır.⁵²⁸

3) İsti'lâ (على) anlamında kullanılması:

ك harfinin isti'lâ anlamını ifâde ettiğini söyleyenler bu görüşü Ahfeş ve Kûfelîlerden naklen Arapların كيف أصبحت (Nasılsın?) sorusuna cevap olarak على خير (İyiyim) sözüne dayandırırlar.⁵²⁹ Bu cevabın takdiri على خيir şeklinde dir.

İbn Hişam Ahfeş'ten naklen Arapların كن كما أنت (neysen öyle ol) sözlerinin de gerçekte ما أنت على كن şeklinde olduğunu heyân eder.⁵³⁰

4) Mübâderet (sür'at) anlamında kullanılması:

Buna "kâfûl müfaceet vel kırân" (Ansızlık ve ânilik bildiren kâf) da denilir.⁵³¹ İbn Hişam, bu anlamı İbn Abbas ve Ebû Said es-Siyrâti'ye atfeder.⁵³²

⁵²⁵ Murâdî, a.g.e. s.84; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.176.

⁵²⁶ Bakara, 2/151.

⁵²⁷ Kassas, 28/82.

⁵²⁸ Murâdî, a.g.e. s.85-86; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.176.

⁵²⁹ İbn Akil, a.g.e., c.2, s.39.

⁵³⁰ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.46.

⁵³¹ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.755.

ك harfinin bu anlamı ifâde etmesi ما lafzıyla bittiği zamandır. Örneğin
صل كما يدخل الوقت (Vakti gelir
gelmez namaz kıl) örneklerinde kullanıldığı gibi.

5) Te'kit için zaid olarak kullanılması:

ك Harfi te'kit amacıyla zâid olarak da kullanılır. ليس كمثله شيء (Ona
benzer hiçbir şey yoktur)⁵³³ âyetinde olduğu gibi.

Bazıları âyetteki ك harfinin değil mecrûru olan مثل kelimesinin zâid
olduğunu söylemişlerdir. Ancak harfin ziyade oluşu ismin ziyade oluşundan daha
kuvvetlidir.⁵³⁴ Çünkü Arap dilinde harfi zâid olarak kullanmak cümlevi ikinci kez
tekrar etmek kadar vurgu ifâde eder.⁵³⁵

ك (Kaf) Harfinin İsim Olarak Kullanılması

Sibeveyh ve diğer bazı muhakkikîn bunun şiir zarûretine has olduğu
görüşündedir.⁵³⁶ Ancak nahivcilerin çoğunluğu ك harfinin şiirin dışında da isim
olarak kullanılabileceği görüşündedir. Örneğin Ahfeş, Fârisî ve İbn Mâlik
bunlardır.⁵³⁷ Bundan dolayı انى اخلق لكم من الطين كهيدة

الطير فانفخ فيه فيكون طيرا باذن الله

(Ben çamurdan kuş halinde bir şey yaratır ve ona üflerim; Allâh'ın izniyle hemni
kuş oluverir.)⁵³⁸ âyetindeki هـ zamiri ك harfine râci sayılmıştır.⁵³⁹ Zamir ise
ancak isme döncbilir.

⁵³² İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib, c.1, s.179.

⁵³³ Sûrâ, 42/11.

⁵³⁴ İrbîlî, a.g.e., s.130.

⁵³⁵ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib, c.1, s.180.

⁵³⁶ H. Esad, a.g.e., s.507.

⁵³⁷ İbn Akîl, a.g.e. c.2, s.115; İrbîlî, a.g.e., s.122.

⁵³⁸ Âli İmrân, 3/49

⁵³⁹ el-Calfâyîni, a.g.e., c.3, s.181.

ك harfi isim olarak kullanıldığı zaman kendisinden sonra gelen ismi izâfette lafzen cerredir.⁵⁴⁰ Ancak içerisindeki i'râbi konumu itibarıyla aşağıdaki üç halde biri üzere olabilir:⁵⁴¹

a- Merfû halde: Bu da fâil veya haber olduğu zaman. ما عاقب الحر كنفسه
(Hür adamı hiç kimse kendisi kadar cezalandırmadı); من حذر كمن بشرك
(Seni sakındıran seni müjdeleyen gibidir.) örneklerinde olduğu gibi.

b- Mansûb hali: Bu ise mef'ûl olduğu zamandır. Şâirin:

ولم أر كالمعروف أما مذاقه فحلوا وأما وجهه فجميل
(İyilik gibisini görmedim. Lezzeti tatlı, yüzü ise pek güzeldir.) sözünde olduğu gibi.

c- Meccrûr hali. Bu ise başına harfi cer geldiği zamandır.⁵⁴² Örneğin

بيض ثلاث كنعاج جمّ يضحكن عن كالبرد المنهم
(benim son arzum; güldüklerinde ağızındaki dişleri dolu tansı gibi bembeyaz ortaya çıkan beyaz tenli üç kadındır.) sözünde olduğu gibi.⁵⁴³

XIII- كى (KEY) HARFİ CERRİ

Arap dilinde كى hem harfi cer, hem de muzâri fiili nasbeden edatlar arasında sayılır. Ancak bu harfin nasb edatı olarak kullanılışı, cer harfi olarak kullanılışından daha yaygındır.

⁵⁴⁰ Akdağ, Hasan , Arap Dilinde Edatlar, Tekin Kit., 2b., Konya, 1984, s.97.

⁵⁴¹ M. Zihni, el-Muktedab, s.288; Uralgiray, a.g.e., s.378.

⁵⁴² Mâlekî, a.g.e., s.274

⁵⁴³ İbn Hîşâm, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s54.

Nasp edatı olarak kullanılan **کی**'in başında umumiyetle **اللام** harfi cerri bulunur. **لیکی لا تأسو علی ما فاتکم** (Elinizden çıkana üzülmeylesiniz diye.)⁵⁴⁴ Nahiv alimlerinin hemen hemen hepsi kendisinden önce **ل** harfi bulunan **کی**'in nasp edatı olduğu konusunda görüş birliği hâlinededirler.⁵⁴⁵ Ancak **ل** harfiyle kullanılmadığı zaman harfi cer mi, yoksa nasp edatı mı olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı nahivciler harfi cer olduğunu kabul ederken⁵⁴⁶ bazıları da nasp edatı olduğunu söylerler.⁵⁴⁷

Aşağıdaki durumlarda **کی** harfinin sebebiyet ve ta'lil ifâde eden bir harfi cer olarak kullanıldığı hiç tartışmasız kabul edilmiştir:

a) Soru edatı olan **ما** dan önce geldiği zaman. Bu durumda **کی** cer alameti olarak **ک** harfinin sonundaki elif'i düşürür.⁵⁴⁸ **کیم : کیما**

Vakfedildiği zaman sekte ha'sıyla birleştiği de görülür.⁵⁴⁹ **کیمه** sözünde olduğu gibi.

b) Mastariye **ما**'sı ve sılasından önce geldiği zaman.⁵⁵⁰ Örneğin Nâbiğa ez-Zübyânî'nin:

اذا انت لم تنفع فضررنا
انما يراد الفتى كيما يضرب وينفع

(Sen fayda vermediğin zaman bari zarar ver. Gencin fayda veya zarar vermesi beklenir.) sözünde olduğu gibi.⁵⁵¹

Ancak buradaki **ما** 'nın kâffe' olduğunu söylenler de vardır.⁵⁵²

⁵⁴⁴ Hadid, 57/23.

⁵⁴⁵ Sibeveyh, a.g.e., c.3, s.5; İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.49; İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.13; H. Esad, a.g.e., s.500.

⁵⁴⁶ Sibeveyh, a.g.e., c.4, s.222; İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, s.574.

⁵⁴⁷ İbn Manzur, a.g.e., c.5, s.3971; İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.49.

⁵⁴⁸ Murâdî, a.g.e., s.261.

⁵⁴⁹ M.el-Galâyîrî, a.g.e., c.3, s.189.

⁵⁵⁰ İbn Hişam, Muğnu'l-lebîb, c.1, s.182.

⁵⁵¹ Murâdî, a.g.e., s.262.

c) Nash edatı olan ن^ا ve sılasından önce geldiği zaman. Bu durumda ن^ا ve sonrasında gelen muzâri fiili te'vîli mastar olarak mahallen cemedir. Yalnız buradaki ن^ا genellikle gizlidir. كَيْلَا يَكُونُ دَوْلَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ (Ta ki o mallar içinizde yalnızca zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın.)⁵⁵³ âyetinde görüldüğü gibi. Nâdiren açık olarak kullanıldığı da görülür. Örneğin Cemilü'n Müseyne'nin

فَقَالَتْ أَكْرَمَ النَّاسِ أَصْبَحْتَ مَا نَحَا لَسَاذَكَ كَيْمَا أَنْ تَغْرَّ وَتَخْدَعَا

(o kadın dedi ki aldanıp aldatılmaman için bütün insanlara dilini verdin mi?) sözünde تغرّ fiilinden önce görüldüğü gibi.⁵⁵⁴

XIV- ل (LAM) HARFİ CERRİ

Harfi cerler içersinde en çok kullanılan ve ifâde ettiği anlamları en fazla olanlardan biridir. Sırf bu harfle ilgili olarak bazı kitapların yazıldığına şahit olmaktayız. Örneğin İbn'ül Enbarî'nin yazmış olduğu Kitâb'ul Lâmât⁵⁵⁵, Abdurrahman b. İshak Zeccâcî'nin yazmış olduğu Kitâbü'l-Iâmât⁵⁵⁶ ve Ali b. Muhammed Herevî'nin yazmış olduğu Şerhu Kitâbi'l-Lâmât⁵⁵⁷ bunlardandır.

Arap dilcilerinin çoğu bu harfin asıl olarak "milk" (sahiplik) anlamını ifâde ettiğinde hemfikirlerdir. Harekesinin ise fetha olduğu ancak amelince uygun olması itibariyle kesraya çevrildiği görüşü oldukça yaygındır.⁵⁵⁸ Konuyla ilgili olarak müfret harflerin aslen sâkin olduğunu ancak okunması kolay olsun diye bunların harekelendiğini söyleyen Herevî bu harekenin ise fetha olduğunu

* Kendisiyle bittiği kelimenin irab yönüyle amelini ortadan kaldıran kelimedir.

⁵⁵² İbn Hişam. Muğni'l-İebîb. c.1, s.182.

⁵⁵³ Murâdî, a.g.e., s.262.

⁵⁵⁴ Haşr, 59/7

⁵⁵⁵ Katip Çelebi, Mustafa Bin Abdullah Keşfüzzunun I.II, MEB.Yay. İst. 1991 C.2 s.1453.

⁵⁵⁶ Bkz. Süleymaniye Kütü. Laleli bölümü, 3740/7.

⁵⁵⁷ Bkz. Süleymaniye Kütü. Laleli bölümü, 3701/1.

⁵⁵⁸ Herevî, a.g.e., v.32; Rummânî, a.g.e., v.32.

belirtir. Çünkü fethanın hem damme hem de kesrayla telaffuzu oldukça kolaydır. Kesralı okunması ise ameline uygun olması içindir. Zamirlerle kullanıldığı zaman yine asıl harekesine dönlür.⁵⁵⁹ Sadece mütekellim yasıyla kesralı okunur.⁵⁶⁰ Bu harfin kullanıldığı anlamları şöylece sıralayabiliriz:

1) Milk (aitlik) ifade eder.

Milk للملک harfinin asıl anlamıdır.⁵⁶¹ Milk ifâde eden م memlûkun değil, malikin başında bulunur diyen Zeccâcî, bu Lam'a örnek olarak da قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ... سَيَقُولُونَ لِلَّهِ (De ki, biliyorsanız dünya ve içinde bulunanlar kimindir? Allâh'ındır diyeceklerdir.)⁵⁶² âyetini bu anlam için örnek olarak zikreder.⁵⁶³ Mülkiyeti iki gruba ayırabiliriz:

a- Hakîkî mülkiyet: Bu durum للملک harfinin iki müşahhas isim arasına girererek ikinciyi birinciye gerçek anlamda sahip kılması şeklinde olur. وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (Yerde ve Göklerde olanlar Allâh'ındır.)⁵⁶⁴ إِنَّمَا الصَّادِقَاتُ الْفُقَرَاءُ (Sadakalar fakirlerindir.)⁵⁶⁵ âyetlerinde görüldüğü gibi.

b) Mecâzî (sınırlı) mülkiyet: Nahiv kaynaklarında buna "şibih bi'l-milk" adı verilmektedir. Bu da kendi içinde ikiye ayrılır:

i) İstihkâk (hak ediş): Bu; mânâ ile zât arasında meydana gelir. Birinin diğeri üzerinde gerçek anlamda sahipliği söz konusu değildir.⁵⁶⁶ Örneğin

⁵⁵⁹ Rûmîânî, a.g.e., v.32.

⁵⁶⁰ Zeccâcî, Kitâbu'l-Lâmât, v.133.

⁵⁶¹ Şîbeveyh, a.g.e., s.417; Herevî, a.g.e., v.2; Zeccâcî, Kitâbu'l-Lâmât, v.125.

⁵⁶² Muminin, 23/85-85.

⁵⁶³ Zeccâcî, Kitâbu'l-Lâmât, v.125.

⁵⁶⁴ Necm, 53/31.

⁵⁶⁵ Tevbe, 9/60.

⁵⁶⁶ Mâleki, a.g.e., s.294; Zeccâcî, Kitâbu'l-Lâmât, v.126.

ويل للمطففين (Vay ölçü ve tartıda hile yapanlara!)⁵⁶⁷ âyetinde olduğu gibi.

ii) İhtisas (özgüleme): Bu ise iki zât arasında olur لام harfi her biri zâta işaret eden iki isim arasında bulunur. Fakat birinin diğerine gerçek anlamda sahipliğini sağlamaz.⁵⁶⁸ Murâdî⁵⁶⁹ ve Zemahşeri,⁵⁷⁰ لام harfinin asıl anlamının ihtisas olduğunu söylerler. Örneğin الجنة للمؤمنين (Cennet müminler içindir.) sözündeki لام harfi gibi.

Bazı nahiv kitaplarının milk başlığı altında incelediğimiz bu bölümleri müstakil maddeler hâlinde ele aldıkları görülmektedir. Bu ise okuyucunun kafasını karıştırarak konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu yüzden konuyu yukarıda görüldüğü gibi sınıflandırmayı uygun bulduk. Aynı durum ikinci maddede incelenecek olan temlik (sahip kılma) anlamı için de söz konusudur.

2) Temlik (sahip kılma, ait kılma) anlamında kullanılması:

Birini bir şeye sahipkılmayı ifâde etmek istenildiği zaman kullanılır. Milk anlamında olduğu gibi temlik de ikiye ayrılır.

a- Hakiki temlik: وهبت لزيد دينارا (Zeyd'e bir dinar verdim) sözünde olduğu gibi.

b- Mecâzi temlik:

Nahiv kaynaklarında buna şibhu't-temlik adı verilir.⁵⁷¹ Burada da temlik anlamı olmakla birlikte hükmi bir sahiplik söz konusudur. Örneğin

⁵⁶⁷ Mutiffin, 83/1.

⁵⁶⁸ İbn Hişam, Muğnillebib, c.1, s.208.

⁵⁶⁹ Murâdî, a.g.e., s.96.

⁵⁷⁰ Zemahşeri, a.g.e., s.340. Ayrıca bkz. İbn Yais, a.g.e., c.8, s.25

⁵⁷¹ Murâdî, a.g.e., s.96.

والله جعل لكم من انفسكم ازواجاً (Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı.)⁵⁷² âyetindeک اللام harfi bu türden kabul edilir.

3) Ta'lil (sebepe) anlamında kullanılması:

Maleki اللام harfinin bu anlamda kullanılmasıyla ilgili olarak kendisinden sonra gizli bir ان ile mansûb muzârinin başına geldiğini söyler. Öncesinde bulunan fiil veya isim cümlesi ise kendi başına bir anlam ifâde edebilen cümledir.⁵⁷³ H. Esad اللام harfinin bu anlamda kullanılması hakkında zihni veya harici bir sebebi açıklar diye söz eder. ⁵⁷⁴ اللام harfinin bu anlamda kullanımı oldukça yaygındır. Örneğin ليجعل ما يلقى الشياطين فتنة (Şeytanın attığını ... için bir imtihan yapsın diye.)⁵⁷⁵ ve ليعلم ان قد ابلغوا (Rablerinin kendilerine verdiği bilgileri duyurduklarını bilsin diye.)⁵⁷⁶ âyetlerinde olduğu gibi.

İbn Hişam لا يلاف قريش (Güven sağlayıp Kureyş'i alıstırdığı için.)⁵⁷⁷ ve وانه لحب الخير لشديد (Doğrusu o mal sevgisi için çok şiddetlidir)⁵⁷⁸ âyetlerinde اللام harfinin bu anlamda kullanıldığını söyler. Ayrıca Maleki'nin yukarıda verdiğimiz ta'lil ile ilgili ifâdelerini de cumhurun görüşüne uygun bulur. Öte yandan konuyla ilgili farklı görüşleri de sahiplerinin ismiyle zikreder.⁵⁷⁹

Görünüş ve ameli itibariyle ta'lil benzeyen ancak bazı özellikleri yönünden ondan ayrılan bazı türler daha var ki biz onları da bu konunun bir çeşidi olarak incelemeyi uygun gördük. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

⁵⁷² Nahl, 16/72.

⁵⁷³ Mâlekî, a.g.e., ss.298-299.

⁵⁷⁴ H.Esad, a.g.e., s.493.

⁵⁷⁵ Hac, 22/53.

⁵⁷⁶ Cin, 72/28.

⁵⁷⁷ Kureyş, 106/1.

⁵⁷⁸ Adiyat, 100/8.

⁵⁷⁹ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.209.

a) *Cuhûd* (İnkar) lamı: Buna "*nefiy (olumsuzluk) lamı*",⁵⁸⁰ "*te'kid-i nefiy lamı*"⁵⁸¹ da denilir. Bu اللام da te'vîli mastarda cer amel eden ta'lîl lamı gibidir. Ondan farkı ise, kendisinden önce daima menfi bir كان ve müştakkâtının bulunması, kendisi ile başlayan kısım, yani mecrûru olmadan cümlemin anlamının tamamlanmayışı⁵⁸² ve bu lamdan sonra ان edatının dâimâ gizli olmasıdır.⁵⁸³ Çünkü lam ile başlayan kısım genelde haber konumundadır. Örneğin وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم (Oysa sen onların içinde bulundukca Allah onlara azab edecek değildir.)⁵⁸⁴ âyetinde görüldüğü gibi. Halbuki ta'lîl lam'ında lam'dan önceki kısım kendi başına bir anlam ifade edebilen bir cümledir.⁵⁸⁵ Cuhûd lâmiyle ilgili örnekler oldukça fazladır. Bunların bazılarını zikretmekle yetiniyoruz: وما كان الله ليذر المومنين (Allah müminleri bırakacak değildir.)⁵⁸⁶ ve وما كان الله ليطالعكم على.. (Ve Allah sizi gayba vakıf kılacak değildir.)⁵⁸⁷ âyetlerinde geçen lam harfleri bu türdendir.

b) *Akıbet* (sonuç) lamı:

Buna "*sayrûret (oluş) lamı*" denildiği gibi, "*lamu'l-meâl (varış) lamı*" da denilmektedir.⁵⁸⁸ Zeccâci ise bu lam için لام الغرض المخض "*sırf maksat lamı*" ismini kullanır.

⁵⁸⁰ Mâlekî, a.g.e., s.300.

⁵⁸¹ Zeccâci, Kitâbu'l-Lâmât, v.126.

⁵⁸² Mâlekî, a.g.e., s.300.

⁵⁸³ Zeccâci, Kitâbu'l-Lâmât, v.126.

⁵⁸⁴ Enfal, 8/33.

⁵⁸⁵ Mâlekî, a.g.e., s.300.

⁵⁸⁶ Âli İmrân, 3/179.

⁵⁸⁷ Âli İmrân, 3/179.

⁵⁸⁸ İbn Hişam, Muğni'l-İebîb, sc.1, s.214.

Sonuç lamı da mansûb muzâri fiilin başına gelmesi ve te'vîli mastarda onu cerretmesi açısından ta'lil lamı gibidir.⁵⁸⁹ Cenâb-ı Hakkın .. **فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدواً و حزناً ..** (Nihâyet onu Firavun ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına bir dert olsun.)⁵⁹⁰ ayeti bu anlamda kullanılan lam için hemen her nahiv kaynağında örnek olarak kullanılır. Ayrıca Hz. Ali'ye atfedilen

لدوا للموت وابتنوا للخراب فكلكم يصير الى ذهاب
(Ölüm için doğun, yok olması için binalar inşa edin. Hepiniz zaten yok olmaya doğru gidiyorsunuz)⁵⁹¹ beyti de bu lam harfinin anlaşılması için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

4) İntihâü'l-gâye(الى) anlamında kullanılması:

Arap dilcisi Maleki harflerin kıyâsi olarak birbiri yerine kullanılmayacağını söyler. Ancak iki harfin lafız ve anlamlarında bir yakınlık olması ve başına geldikleri kelimenin de aynı olması durumunda bunu mümkün görür. Örneğin اللام ve الى harflerinin lafız ve anlam yönüyle birbirine yakınlığı sebebiyle اللام harfinin الى anlamında kullanılacağını ifade eder.⁵⁹² Zeccâci⁵⁹³ ve Herevi'nin⁵⁹⁴ de اللام harfinin الحمد لله الذى هدانا لهذا (Lutfedip bizi buraya getiren Allah'a hamdolsun.)⁵⁹⁵ âyetini de bu anlamda kullanma örnek verir. Bu görüşünü yine Allah Teâlâ'nın **وهديناهم الى صراط ..** (Ve onları doğru yola ilettik.)⁵⁹⁶ âyetiyle delillendiren Maleki. âyetteki هدى fiilinin

⁵⁸⁹ Mâlekî, a.g.e., s.301.

⁵⁹⁰ Kasas, 28/8

⁵⁹¹ İbn Hişam, Evdabu'l-Mesâlik, c.3, s.32.

⁵⁹² Mâlekî, a.g.e., ss.97-98.

⁵⁹³ Zeccâci, Kitâbu'l-İâmât, v.142.

⁵⁹⁴ Herevî, a.g.e., v.5

⁵⁹⁵ A'râf, 7/43

⁵⁹⁶ En'âm, 6/87.

اللام harfi cerrriyle müteaddî olduğunu dolayısıyla yukarıdaki âyette geçen اللام harfinin anlamında kullanıldığını söyler.⁵⁹⁷

Konuyla ilgili başka bir örnek ise **بأن ربك أوحى لها** (Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.)⁵⁹⁸ âyetidir. Nitekim **واوحى ربك إلى النمل** (Rabbin bal arısına vahyetti.)⁵⁹⁹ âyetinde **واوحى** fiilini **لى** harfi cerrriyle kullanıldığı görülür.

Konuyla ilgili olarak yukarıdaki âyetleri örnek veren Murâdî de **ل** harfinin .. anlamında kullanılmasının bir hayli yaygın olduğuna dikkat çeker.⁶⁰⁰

5) İsti'lâ (على) anlamında kullanılması:

اللام harfinin isti'lâ anlamında kullanıldığını söyleyen Herevî, konuyla ilgili bir şiir ve pek çok da âyet zikreder. Örneğin **ولقد سبقت كلما تنالعبادنا** ... (Gönderilen elçi kullanıma şu sözümüz geçmişti.)⁶⁰¹ âyetini zikreden Heravi, bu âyetin İbn Mes'ûd'un kıraatinde **على عبادنا** şeklinde geçtiğini nakleder.⁶⁰²

Lam harfinin bu anlamda kullanılmasının semâî olduğunu söyleyen Mâleki ise Heravinin de delilleri arasında zikrettiği **ويخرون للاذقان** (Çeneleri üstüne secdeye kapanırlar.)⁶⁰³ âyetiyle Eş'as el-Kîndî'nin

تناولت بالرمح الطويل ثيابه **فخر صريحا لليدين والشم** (uzun bir mızrakla elbisesine dürttüm yüzükoyun yere yığılıverdi) beytini lam harfinin bu anlamda kullanımına örnek olarak zikreder.⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ Mâleki, a.g.e., s.289.

⁵⁹⁸ Zelzele, 99/5.

⁵⁹⁹ Nahl, 16/68.

⁶⁰⁰ Murâdî, a.g.e., s.99.

⁶⁰¹ Saiffât, 37/171.

⁶⁰² Herevî, a.g.e., v.5.

⁶⁰³ İsrâ, 17/107.

⁶⁰⁴ Mâleki, a.g.e., s.297.

6) Zarfiyet (فی) anlamında kullanılması:

Herevî, lam harfinin bu anlamda kullanımı için **وضع الموازين القسط** için **يوم القيامة** ⁶⁰⁵ âyetini örnek verir. ⁶⁰⁶ Bu âyetle birlikte Allah Teâlâ'nın **يا ليتني قدمت لحياتي** (Ah keşke ben bu hayatımda iyi şeyler yapıp gönderseydim.) ⁶⁰⁷ âyetindeki lam harfini de **فی** anlamında takdir eden Murâdî, anlamın zahirinin **لجل حياتي** yani "ahiret hayatım için" şeklinde anlaşıldığını söyler. ⁶⁰⁸ Yukarıdaki örneklere diğer nahiv kaynaklarında rastlamak da mümkündür.

7) Mücaveze (عن) anlamında kullanılması:

Lam harfinin bu anlamda kullanımı için "kendisiyle ilgili olarak söyleyenin sözünden hakikaten veya hükmen kaybolanın ismini cenneden lamdır" denilmektedir. ⁶⁰⁹ Örneğin **وقال الذين كفروا للذين آمنوا لو كان خيرا ما سبقونا إليه** (İnkâr edenler inananlar için "Muhammed'in getirdiği iyi bir şey olsaydı -şu zavallı kişiler- ona inanmada bizi geçemezdi" dediler.) ⁶¹⁰ âyetindeki lam harfinin bu şekilde olduğu kabul edilir.

⁶⁰⁵ Enbiyâ, 21/47.

⁶⁰⁶ Herevî, a.g.e., v.6.

⁶⁰⁷ Fecc, 89/24.

⁶⁰⁸ Murâdî, a.g.e., s.99.

⁶⁰⁹ Murâdî, a.g.e., s.99.

İbn Hişam yukarıdaki âyeti zikrettikten sonra lam harfinin bu anlamda kullanımının İbn Hacib'in görüşü olduğunu, İbn Mâlik'in bunu ta'lîl lamı, bazılarının ise tebliğ lamı saydıklarını belirtir.⁶¹¹

8) بعد anlamında kullanılması:

Lam harfinin bu anlamda kullanıldığını söyleyen nahiv kaynaklarının hemen hepsinde buna örnek olarak اقم الصلوة لدلوك الشمس... (Güneşin sarkmasından sonra, gecenin kararmasına kadar namaz kıl.)⁶¹² âyetiyle Hz. Peygamber'in ...صوموا لرؤيته وافطروا لرؤيته (Ramazan orucuna hilali gördükten sonra başlayınız. Tekrar hilali gördükten sonra orucu bozunuz.)⁶¹³ hadisiyle istişhâd edildiği görülmektedir.⁶¹⁴

9) عند anlamında kullanılması:

Murâdî bu kullanımın Arapların ...كتبته لخمس خلون من... (Ayın bitimine beş gün kalması sırasında) sözlerine atfeder. Cenâb'î Hakkın ..بل كذبوا بالحق لما جاؤهم. (Doğrusu onlar hak kendilerine geldiği anda yalancıldılar.)⁶¹⁵ ..لما جاؤهم şeklinde talsif ile okuyanların kıraatinde buradaki lam harfinin عند anlamına geldiğini de İbnü Cinni'ye atfetmektedir.⁶¹⁶

....وخمعت الاصوات للرحمن.. Zeccâcî ise bu kullanıma örnek olarak (Rahmân'ın huzurunda sesler kısılır.)⁶¹⁷ âyetiyle istişhâd eder.⁶¹⁸

⁶¹⁰ Ahkâf, 46/11.

⁶¹¹ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.213.

⁶¹² İsrâ, 17/78.

⁶¹³ Müslim, Sıyam, 4 (2/759); Nesai, Sıyam, 8 (2/133).

⁶¹⁴ İlcrevî, a.g.e., v.6; II. Esad, a.g.e., s.493.

⁶¹⁵ Kaf, 50/5.

⁶¹⁶ Murâdî, a.g.e., s.101.

⁶¹⁷ Tâhâ, 20/108.

⁶¹⁸ Zeccâcî, Ilurûfu'l-Meânî, s.49.

10) من anlamında kullanılması:

Nahiv kaynaklarında lam harfinin bu anlamda kullanıldığına delil olarak

Cerir'in

لنا الفضل في الدنيا وانفك راغم . ونحن لكم يوم القيامة افضل

(Dünyada üstünlük bizimdir, sen ise sürünmekteisin. Kıyâmet gününde de biz sizden daha üstün olacağız.) beytine rastlamaktayız. Yine Arapların

سمعت منه صراحا . (Ondan bir haykırış duydum) şeklinde takdir edilen سمعت له صراحا sözü de bu anlama uygun olarak zikredilir.⁶¹⁹

11) Tebyîn (açıklama) için kullanılması:

Buna beyan lamı da denilir.⁶²⁰ Bu lam isim fiiller ve buna benzeyen mastarlardan sonra kullanılır.⁶²¹ ميتلك (Haydi gelsene).⁶²²

..... اشد حبا لله (inananlar ise en çok Allah'ı severler).⁶²³ âyetlerinde görüldüğü gibi.

Nahiv kaynaklarında tebyîn anlamının yeteri kadar izah edilmediğini söyleyen İbn Hişam, bunu üçe ayırır:

a- Mef'ûlü fâilden ayırmak için kullanılan tebyîn lamı:

Bu lam taaccub fiili ile, sevgi veya nefret ifâde eden ismi tafdilden sonra kullanılır. Murâdî, bu görüşü İbn Mâlik'e atfeder.⁶²⁴ والذين

امنوا . اشد حبا لله (İnananlar ise en çok Allah'ı severler).⁶²⁵ âyetinde olduğu gibi.

⁶¹⁹ Herevî, a.g.e., v.6; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb. c.1, s213.

⁶²⁰ İrbîlî, a.g.e., s.73

⁶²¹ Ilerevî, a.g.e., v.8.

⁶²² Yûsuf, 12/23.

⁶²³ Bakara, 2/165.

⁶²⁴ Murâdî, a.g.e., s.97.

⁶²⁵ Bakara, 2/165.

b- Yalnızca fâili açıklayan tebyîn lamı:

Örneğin **تَبَا لَزِيدَ وَوَيْحَا لِه** (Zeyd'in eli kurusun, vay onun haline) cümlelerindeki lam harfi gibi.

c- Yalnız mef'ûlü açıklayan tebyîn lamı:

Örneğin **سَقِيماً لَزِيدَ** (Allah Zeyd'e yağmur versin.) ve **جَدْعاً لِه** (Hayır görmesin.) sözlerindeki lam harfi gibi.⁶²⁶

12) مع anlamında kullanılması:

Mâleki, **لِلَامِ** ve **مَعَ** harflerinin lafız ve anlamlarındaki uzaklık sebebiyle **اللام** harfinin bu anlamda kullanılışının semai olduğunu belirtir. Gerek Zaccâcî, gerek diğer nahiv alimlerinin pek çoğu, söz konusu anlamla ilgili olarak Mütemmim b. Nüveyre'nin

فَلَمَّا تَفَرَّقْنَا كَانِي وَمَالِكَا لِدَاوُلِ اجْتِمَاعِ لَمْ نَبْتَ لَيْلَةَ مَعَا

(Uzun bir birliktelikle beraber ben ve Malik sanki bir gece bile kalmamış gibi olduk.) beytiyle istişhâd ederler.⁶²⁷

13) Ta'diye (geçişlilik) için kullanılması:

Bir mef'ule muteaddi olan fiillerin ikinci mef'ûlüne geçişi sağlamak için kullanılır.⁶²⁸ Örneğin **مَا أَضْرَبَ زَيْدًا لِعَمْرٍ** (Zeyd Amr'a öyle bir vurdu ki) sözünde olduğu gibi. Lam harfinin bu anlamda kullanılması İbn Mâlik'e atfedilmektedir.⁶²⁹ Zerkeşi de İbn Mâlik'e atfen **قَوْلِ** fiilinin mef'ûlüne geçişi sağlamak için kullanılan lam harfinin bu türden olduğunu söyler.⁶³⁰ Örneğin

⁶²⁶ İbn Hîşâm, Muğni'l-İcîbî, c.1, s.220-22.

⁶²⁷ Herevî, a.g.e., v.5, İrbîlî, a.g.e., s.75.

⁶²⁸ Herevî, a.g.e., v.7.

⁶²⁹ Murâdî, a.g.e., s.98.

⁶³⁰ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.42-43.

وقالوا لآخوانهم⁶³¹ قولوا لهم قولا معروفا
(Kardeşlerine dediler ki)⁶³² âyetlerinde görüldüğü gibi.

14) Taaccub anlamında kullanılması:

Bir şeyin çokluğuna hayret edildiği zaman veya övgü ya da yergiyi belirtmek için kullanılır.⁶³³ Daha çok nidâ harfiyle birlikte söylendiği görülür. Hem zamir, hem de zâhir isimlerle fethah olarak okunur.⁶³⁴ Örneğin ekin çok olduğunda يا لك رجلا عالما (Ekin ne kadar da çok) veya يا لك رجلا جاهلا (Ne kadar da bilgili adamsın) sözlerinde olduğu gibi.

15) Yemin ve taaccub anlamında kullanılması:

Yalnızca الله (Allah) lafzıyla birlikte söylenilip dâimâ, hayret ve şaşkınlık ifâdesi için kullanılır.⁶³⁵ İbn Hişam bu lam harfini yemin تامة hâle kabul eder. Buna delil olarak da Ebi Zueyb'in

لله لا يبقى على الأيام نو حيد بمشخر به الطيان والاس

(Andolsun ki dağ keçisi bitki ve dikenli yapraklı ağaçları olan yüksek dağlarda günlerce kalmaz..) beytini örnek verir.⁶³⁶

⁶³¹ Nisâ, 4/R.

⁶³² Âli İmrân, 3/156.

⁶³³ Mâlekî, a.g.e., s.298.

⁶³⁴ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.214.

⁶³⁵ İbn Hişam, Fvdahu'l-Mesâlik, c.3, s.32.

⁶³⁶ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.214.

16) Te'kit için zaid olarak kullanılması

Te'kit amacıyla zaid olarak kullanılan lam harfinin aşağıdaki yerlerde geldiğini görüyoruz:

a- Fiil ile mef'ûlü arasına girer.⁶³⁷

Zayıf olan âmili güçlendirmek amacına yönelik olduğu için bu lama "takviye lamı" denilir.⁶³⁸ Nahivciler âmildeki zayıflığı iki sebebe bağlı görürler:

i- Te'hir, yani fiilin mef'ûlünden sonra gelmesi:⁶³⁹ **ان كنتم للروء يا تعبرون** (Eğer siz rüya tâbir ediyorsanız.)⁶⁴⁰ âyetinde olduğu gibi.

ii- Âmilin fer' olması (yani harfi cerin müteallaki olan kelimenin şibih fiili olması):⁶⁴¹ Örneğin **مصدقاً لما معهم** (Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak.)⁶⁴² **فما ل ما يريد** (İstedigini yapandır.)⁶⁴³ âyetlerinde olduğu gibi.

İbn Mâlik takviye lamının müteallakının bir mef'ûle müteaddî olmasını gerekli görür. Aynı görüşün Murâdî tarafından da ifâde edildiğini görmekteyiz.⁶⁴⁴

b- Muzaf ve muzafun ileyh arasına girer.⁶⁴⁵

Buna "*lamu'l-mukhame*" de denilir.⁶⁴⁶ **يا ويسح لزيد** (Vay Zeyd'e) sözünde olduğu gibi.

c- İstiğâse cümlesine girer:

⁶³⁷ Mâlekî, a.g.e., s.319.

⁶³⁸ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.217.

⁶³⁹ Murâdî, a.g.e., s.106.

⁶⁴⁰ Yûsuf, 12/43.

⁶⁴¹ Murâdî, a.g.e., s.106.

⁶⁴² Bakara, 2/41.

⁶⁴³ Hûd, 11/107.

⁶⁴⁴ Murâdî, a.g.e., s.106.

⁶⁴⁵ Mâlekî, a.g.e., s.318.

⁶⁴⁶ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.216.

Bu görüş Müberred'e aittir.⁶⁴⁷ İbn Harûf da bu görüşü desteklemektedir. İstiğâse cümlesinden lam harfinin kaldırılması durumunda anlamın bozulmayışı buradaki lamın zâid olduğuna delil sayılır.⁶⁴⁸ Murâdî istiğase lamının mütekellim yası dışında devamlı fetha ile kullanılacağını söyleyerek şâirin

تَكَنَّفَنِي الْوَيْشَاءُ فَازْعَجُونِي فِيَا لِلنَّاسِ لِلْوَيْشَاءِ الْمَطَاعِ

(Jurnalçiler beni çepeçevre kuşattılar ve beni rahatsız ettiler. Bu jurnalçilerin sözlerine göre hareket edenlerin vay haline!) beytini istiğase lamına örnek olarak gösterir.⁶⁴⁹

XV- لَمَل (LEALLE) HARFİ CERRİ

"umulur ki, belki, olaki" gibi anlamlar ifâde eder. Daha ziyade ismini nasp haberini ref eden nevâsıhdan biri olarak kullanılır.⁶⁵⁰ Harfi cer olarak kullanımı konusunda ise tam bir fikir birliği yoktur. Sîbeveyh لَمَل'i yalnızca zamiri cerreden şebih bi'z-zâid harfi cer olarak kabul eder. Bu harfin harfi cer olarak kullanımına örnek olarak da İmran b. Hattan'ın:

وَلِي نَفْسٍ أَقُولُ لَهَا إِذَا مَا تَنَازَعَنِي لَعَلِّي أَوْ عَسَا نَسِي

(Benim bir nefsim var ki dünya sevgisini bana süsleyip beni ölümden korkuttuğu zaman ona derim ki senin bu söylediklerinden dolayı belkide ben kötü yola düşerim)⁶⁵¹ beytini örnek verir.

Rummân لَمَل ile yapılan cerri şâz kabul ederken⁶⁵² nahiv alimlerinin büyük çoğunluğu bu harfin Ukayl lugatında ismi de cerrettiğini söylerler. Bu konudaki delil ise Ukayl kabilesinin şâirlerinden Ka'b b. Said el-Ganavi'nin

⁶⁴⁷ H. Esad, a.g.e., s.494.

⁶⁴⁸ H. Esad, a.g.e., s.494.

⁶⁴⁹ Murâdî, a.g.e., s.103.

⁶⁵⁰ Rummânî, a.g.e., v.57.

فقلت ادع اخبرني وارفع الصوت ثانيا لعل ابي المنوار عنك قريب
(Dedim ki, bir kere daha çağır ve sesini ikinci bir kez yükselt. Belki de Ebu'l-
Miğ'var senin yakınında olabilir.)⁶⁵³ şiirinde geçen kullanılışıdır.

ل'nin başındaki ل harfi hazfedilerek ع şeklinde kullanıldığı da görülür.

Örneğin Azbet b. Kari'nin

لا تهين الفقير عليك أن تركع يوما والدمر قد رفعه

(Sakın fakiri hor görüp küçümseme, zaman onu yüceltip zengin kıldığı zaman belki de sen fakir düşersin.)⁶⁵⁴ beytinde olduğu gibi. Nitekim Zeccâcî⁶⁵⁵ ve Heravî⁶⁵⁶ ل'nin başındaki ل harfinin te'kit için kullanılan zâid bir harf olduğu görüşündedirler. Ayrıca bu harfin okunuşuyla ilgili değişik şekiller mevcuttur. Bunlar لعل (lealle), لعن (leanne), عن (anne) ve عل (alle) şeklindeki okuyuşlardır.⁶⁵⁷ ki bunlar bu harflerin değişik kabileler tarafından telaffuz edilmesinden kaynaklanmaktadır.

XVI- لولا (LEVLA) HARFİ CERRİ

لولا harfi Arap dilinde imkansızlık yani şartının varoluşu sebebiyle cevabının mümkün olmayışını ifâde etmek; teşvik etmek, azarlamak ve soru için olmak üzere değişik bir kaç şekilde kullanılır.⁶⁵⁸

Bazı nahiv alimleri imkansızlık ifâde eden لولanın bazı kullanımlarında harfi cer olduğu görüşündedirler.

651 Sîbeveyh, a.g.e., c.2, s.375.

652 Rummânî, a.g.e., v.57.

653 Bağdadi, a.g.e., c.4, s370.

654 İbn Hişam, a.g.e., c.3, ss.8-9.

655 Zeccâcî, Kitâbu'l-lâmât, v.141.

656 Herevî, a.g.e., v.10.

657 Rummânî, a.g.e., v.57.

658 Mâlekî, a.g.e., s.361-365.

İsimler ve munfasıl zamirlerle kullanıldığı zaman ..'nın başlangıç harfi, sonraki ismin de mübtedâ olduğu hemen hemen bütün nahivciler tarafından kabul edilir. Örneğin لولا فلان لا كرمتك (Falanca olmasaydı sana yardım ederdim) sözünde ve لولا انتم لكانا مومنين (Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk.)⁶⁵⁹ ayetindeki لولا ve فلان kelimelerinde olduğu gibi. Ancak لولا 'dan sonra kullanılan bitişik zamirlerin (ي ه ا ك)'i'râbında nahivciler arasında tartışmalara tanık olmaktayız. Basra ekolünü temsil eden Yunus, el-Halil, Sîbeveyh ve Rummânî gibi dilciler bu zamirlerle kullanılan لولا'nın harfi cer, zamirlerin ise ...'nın mecrûru olduğunu söylerler. Sîbeveyh'in bu konudaki delili Yezid b. Ümmi'l-Hakem'in:

وكم موطن لولاى طحت كما هوى باجرامه من قلة النيق منهوى

(Nice yer var ki eğer ben olmasaydım, sen bir dağın zirvesinden aşağı tüm vücuduyla tepe taklak kayıp yuvarlanmış gibi helak olmuşsun.) beytidir.⁶⁶⁰

İbn Yaîş de لولا'nın söz konusu kullanımında harfi cer olduğunu söyler ve bu görüşünü Yunus, el-Halil ve Sîbeveyh'e atfeder.⁶⁶¹

Buna karşılık Kûfeli dilciler ve Ahfeş ise bitişik zamirlerle kullanılan لولا'nın da başlangıç harfi zamirlerin ise munfasıl zamirler gibi, mahallen merfû mübtedâ olduğu görüşündedirler.⁶⁶² Maleki kendisinin de kabul ettiği bu görüşü Ahfeş'e atfetmektedir.⁶⁶³ Nahiv alimlerinden pek çoğunun da bu görüşü benimsediklerini görmekteyiz. Örneğin İbnü'l-Enbarî,⁶⁶⁴ Murâdî⁶⁶⁵ ve İbn Hişam⁶⁶⁶ söz konusu

⁶⁵⁹ Sebe, 34/31.

⁶⁶⁰ Sîbeveyh, a.g.e., c.2, ss.,344, 374.

⁶⁶¹ İbn Yaîş, a.g.e., c.8, s.44.

⁶⁶² Murâdî, a.g.e., s.604.

⁶⁶³ Mâlekî, a.g.e., s.364;

⁶⁶⁴ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, ss.687-689.

⁶⁶⁵ Murâdî, a.g.e., s.599.

⁶⁶⁶ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s274.

kullanımında **مَتَى**'nın başlangıç harfi, muttasıl zanirlerin ise mübteda olduğunu kabul ederler.

XVII- مَتَى (META) HARFİ CERRİ

Ashında şart ve soru edatı olarak kullanılan **مَتَى** sadece Hüzeyl lügatına göre harfi cer olarak kullanılmıştır.⁶⁶⁷ Mevcut nahiv kaynaklarının hemen hepsi **مَتَى**'nin harfi cer olarak kullanılmasına Ebi Züeyb el-Hüzeyli'nin

شربن بماء البحر ثم ترفعت متى ابيج خضر لهينئد لهين نثيج

(bulutlar kana kana deniz suyundan içtiler. Sonra da homurtulu yemyeşil dalgalardan su alıp yükseldiler.) beytini örnek verirler. Yine onlardan nakledilen

مَتَى kelimesi de (Onu kolunun yeninden çıkardı) **مَتَى** sözündeki **مَتَى** kelimesi de anlamında harfi cer olarak kullanılmıştır.⁶⁶⁸

Ancak **مَتَى**'nin bu anlamda harfi cer olarak kullanılması daha önce de belirttiğimiz gibi yaygın değildir.

مَتَى harfi bazı Araplar tarafından **وسط** (orta) anlamında bir isim olarak da kullanılmıştır. Nitekim Ebu'l-Bekâ bazı Arapların **مَتَى** (Onu kolunun ortasından çıkardı sözlerindeki **مَتَى** kelimesinin bu anlamda kullanıldığını belirtmektedir.⁶⁶⁹

XVIII/XIX- مَتَى (MÜZ) ve مَتَى (MÜNZÜ) HARFİ CERLERİ

Türkçemizde " ...'den beri, ...'den bu yana, ...'dır" gibi anlamlara gelen bu iki harf yalnızca zahir isimleri cerreden birer harfi cer olarak kullanılırlar. Ayrıca zaman zarfı şeklinde isim gibi de kullanılışları vardır.

⁶⁶⁷ İrbilî, a.g.e., ss.378-379; Murâdî, a.g.e., s.505..

⁶⁶⁸ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.6.

⁶⁶⁹ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.839.

Harfi cer olarak kullanılmaları için kendilerinden sonra gelen mecrûr ismin saat, vakit, gün, an gibi belirli bir zamanı belirtmesi gerekir.⁶⁷⁰

Belirtilen zaman geçmişe işaret eden marife bir isimse **مد** ve **منذ** harfleri başlangıç ifâde eden **من** anlamındadır.⁶⁷¹ **ما را ایتہ مذ یوم الخمیس** (Geçen perşembe günden beri onu görmedim) sözünde olduğu gibi. Belirtilen zaman dilimlerinden herhangi birine karşılık gelen isim şimdiki zamana işaret eden marife bir isim olduğunda ise **مد** ve **منذ** harfleri zarfiyet (içinde) anlamını ifâde eden **فی** mânâsına gelir.⁶⁷² Örneğin **ما را ایتہ مذ/منذ یومنا** (Bugün onu hiç görmedim.) sözünde olduğu gibi **فی یومنا** takdirindedir.

مد ve **منذ** harflerinin mecrûru sayılabilen nekra bir isim olduğunda ise bu iki harf başlangıç ve bitiş ifâde eden **من-ال** (den .e kadar) anlamına gelir.⁶⁷³ **ما را ایتہ مذ یومین** (İki günden şu ana kadar onu görmedim) sözünde olduğu gibi.

Bu iki harfin müteallâkı olan fiilden önce mutlaka bir olumsuzluk ifâdesi, ya da fiilin sürekli olarak olumluluk ifâde etmesi de şart koşulmaktadır.⁶⁷⁴ Örneğin **ما را ایتہ مذ یومنا** (Bugün onu hiç görmedim.) ve **سرت مذ یومنا** (Günboyu yürüdüm.) sözlerinde olduğu gibi.

⁶⁷⁰ Mâlekî, a.g.e., s.393; Murâdî, a.g.e., s.304.; İbn Manzur, a.g.e., c.6, s.4275-4276.

⁶⁷¹ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.48.

⁶⁷² İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.50.

⁶⁷³ İsbir, a.g.e., s.825.

⁶⁷⁴ Mâlekî, a.g.e., s.393.

منذ ve منذün isim olarak kullanılmaları:

منذ ve منذden sonra merfû bir isim geldiği zaman bu harfler isim kabul edilirler. Bu durumda **منذ veya منذ** mübteda, sonraki merfû isim de haber olur.⁶⁷⁵ **ما رآته منذ يومان** (İki gündün bu yana onu görmedim.) sözünde olduğu gibi.

Bazan da **منذ** veya **منذ**den sonra fiil ya da isim cümlesi gelebilir. Örneğin Farazdak'ın:

ما زال منذ عقدت يدها أزاره فما فادرك حمسة الأشبار

(Kendini tanıyıp peştemalını bağlayacak yaşa geldiğinden bu yana kendisinde yiğitlik ve kahramanlık belirtileri görülüyor.)⁶⁷⁶ beytinde fiil cümlesi, Aşa Meymun b. Kays'ın

ما زلت ابغى المال مذ أنا يافع وليدا وكهلا حين هبت وامردا

(Ben çocukluğumdan gençliğimden saçlarım ağırıp ihtiyarlayıncaya kadar mal heveslisi olmadım.)⁶⁷⁷ sözünde ise isim cümlesi yer almıştır. Bu durumlarda **منذ** veya **منذ** cümleye muzaf birer zarf olarak izah edilirler.⁶⁷⁸ **منذ** ve **منذ** ister harf isterse isim olarak kullanılsın anlam bakımından aralarında bir farklılık yoktur. Sadece irabı yönünden değişiklik arzederler.

İsim olarak kullanılan **منذ** harfinin **منذ**'den kısaltılarak yapıldığı söylenilmektedir. Maleki bu konuda delil olarak **منذ**'ün ismi tasğîrinin **منذ** "müneyzü" geldiğini gösterir. Ayrıca **منذ**'den sonra sâkin bir harf geldiği zaman **منذ** müzü şeklinde dammeli okunmasını da **منذ** harfinin **منذ**'den türetildiğine bir delil sayar.⁶⁷⁹ **منذ** **منذ** sözünde olduğu gibi.

⁶⁷⁵ Rummânî, a.g.e., s.49.; İrbilî, s.380.

⁶⁷⁶ Murâdî, a.g.e., s.504.

⁶⁷⁷ Süyûtî, el-Behcetü'l-Merdiyye, c.1, s.252.

⁶⁷⁸ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.336.

⁶⁷⁹ Mâlekî, a.g.e., s.387.

Öte yandan İbn Hişam, مَد' den sonra gelen kelime harekeli olduğunda bile مَد şeklinde dammeli okuyarlardan bahsetmektedir.⁶⁸⁰

Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki مَد' nin مَد harfine oranla kullanımı daha yaygındır.⁶⁸¹

XX- مَن (MİN) HARFİ CERRİ

Sükûn üzere mebnî مَ harf en çok kullanılan aslî harfi cerlerden biridir. Asıl olarak "ibtidâü'l-ğâye" (hedefin başlangıcı) ifâde eder.⁶⁸²

Zahir isimlerin yanında zamirleri de cerreden مَن harfi pekiştirme (te'kit) amacıyla zâid olarak da kullanılır. Bazen de kendisine ل harfi bitişir. Fakat onu amelden alıkoymaz.

Şimdi bu harfin asıl anlamı ve ifâde ettiği ileri sürülen diğer anlamları inceleyelim.

1- İbtidâü'l-ğâye (Hedefin başlangıcı) ifâde eder.

Bütün nahivciler tarafından da belirtildiği gibi مَن harfinin gerçek anlamıdır. Ancak bu başlangıcın yalnız mekan için mi yoksa hem zaman, hem de mekan için mi olduğu konusunda iki farklı görüş mevcuttur.

a) Yalnızca mekanda ğâyenin başlangıcı için diyenler:

Başta Sibeveyh olmak üzere Basri nahivcilerinin pek çoğu bu görüştedir.⁶⁸³

Örneğin سَبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى

⁶⁸⁰ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.336.

⁶⁸¹ Bkz. Mâlekî, a.g.e., s.393.

⁶⁸² Zeccâcî, Hurûfu'l-Meânî, s.56; Murâdî, a.g.e., s.308; İbn Manzur, a.g.e., c.6, s.4281.

⁶⁸³ Sibeveyh, a.g.e., c.4, s.224; Zerkeşî, a.g.e., c.4, s.415; Murâdî, a.g.e., s.308.

(Geceleyin kulunu Mescidi Haramdan Mescidi Aksaya yürüten O Allah eksiklikten uzaktır.)⁶⁸⁴ âyetinde görüldüğü gibi.

Bu görüş sahipleri zamanda başlangıç için مذ yada منذ harfini kullanmayı daha uygun görmekte-dirler.

Maleki bu harfin zamanda başlangıç için kullanıldığı söylenen ifâdeler hakkında bir mastarın takdirini gerekli görür.⁶⁸⁵ Örneğin aşağıda gelecek olan tevbe,108 ayetinde من اول ifadesindeki من harfinden sonra تأسس (kurmak) mastarının takdiri gibi yani . . تأسس من اول يوم demektir.

b) Hem mekan hem de zamanda başlangıç için diyenler:

Bu görüş Müberred ve Kûfelilere aittir.⁶⁸⁶

Radi⁶⁸⁷ bu anlam için لمسجد أسس على التقوى من اول يوم (Ta ilk günden takva üzere kurulan mescit...)⁶⁸⁸ âyetini örnek verir.

İrbili⁶⁸⁹ ve İbn Hişam⁶⁹⁰ من harfinin zamanda başlangıç için kullanıldığı söylenen ifâdeler hakkında bir mastarın takdirini gerekli gören Maleki'nin bu fikrine katılmazlar. Onlara göre bu takdir gerçeğe çok uzaktır.

2- Teb'iz (kısım, parça) anlamında kullanılması:

من harfinden önce kısım من ile mecrûr isminden bir kısmı-parçası- olduğu zaman bu anlamı ifâde eder. Bunun için من harfi kaldırılıp yerine بعض kelimesi konulduğu zaman anlam yine doğru oluyorsa bu من teb'iz içindir, denilmiştir.⁶⁹¹

⁶⁸⁴ İsrâ, 17/1.

⁶⁸⁵ Mâlekî, a.g.e., s.388.

⁶⁸⁶ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.415; İbn Yaiş, a.g.e., c.8, s.10-11.

⁶⁸⁷ Radî, a.g.e., c.2, s.321.

⁶⁸⁸ Tевbe, 9/108.

⁶⁸⁹ İrbilî, a.g.e., s.270.

⁶⁹⁰ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, ss.318-319.

⁶⁹¹ Mâlekî, a.g.e., s.389; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.319

Cenâbı Hakkın *... حتى تنفقوا مما تحبون* (Sevdiğiniz şeylerden bir kısmını Allah için harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz.)⁶⁹² âyeti bu anlam için güzel bir örnek teşkil eder. Maleki bu âyetin İbn Mes'ûd'un kıraatinde *... حتى تنفقوا بعض ما تحبون* (Sevdiğiniz şeylerden bir kısmını harcamadıkça) şeklinde okunduğunu bildirir.⁶⁹³

من harfinin bu anlamda kullanımı oldukça yaygındır. Bu yüzden Sîbeveyh ve diğer bazı nahivciler bunu *من* harfinin ikinci anlamı olarak kabul ederler.⁶⁹⁴

3- Beyanu'l-cins (açıklama) anlamında kullanılması:

من harfinin açıklama için kullanıldığı durumda kendisinden öncesinin sonrasını da kapsayan genel bir cins olduğu görülür.⁶⁹⁵ Buna "*min el-beyaniyye*" ("açıklama" *min*'i) diyenler de vardır.⁶⁹⁶ Açıklama bildiren *من* gizli ve kapalı oluşları nedeniyle daha çok *ما* ve *مهلما* dan sonra kullanılır.⁶⁹⁷ Ba'ziyet ifade eden *من* ile beyaniye ifade eden *من* arasındaki farkları açıklamak için yazdığı risalesinde konuya işaret eden İbn Kemal Paşa; Beyaniyet ifade eden *من* harfinden önce veya sonra müphem bir ismin bulunduğunu belirtir.⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ *ما ننسخ من آية أو ننسها* (Biz bir âyeti siler veya unutturursak) ⁷⁰⁰ *ما ننسخ من آية أو ننسها* (Ne kadar mucize getirirsen getir.)⁷⁰⁰ âyetlerinde kullanıldığı gibi.

⁶⁹² Âli İmrân, 3/93.

⁶⁹³ Mâlekî, a.g.e., s.389; İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.319.

⁶⁹⁴ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.225; İbn Yâiş, a.g.e., c.8, s.12; İrbilî, a.g.e., s.27; Mâlekî, a.g.e., s.389.

Seyyid Şerif ise *من* in öncesinin sonrasından daha az olduğunu söyler.

Örnek olarak da *وقال رجل من آل فرعون* (Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.831.) Halbuki tebyîn için olan *من* de durumu tamı teftinedir. .

⁶⁹⁵ A. Hasan, a.g.e., c.2, s.425.

⁶⁹⁶ H. Es'ad, a.g.e., s.483; Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.832.

⁶⁹⁷ İbn Hişam, Evdahu'll-Mesâlik, c.3, s.21, İbn Hişam, Muğnilebib, c.1, s.319.

⁶⁹⁸ İbn-ü Kemal Paşa, Selâsü Resâil Filluğa, Mektebetü-Lübnan Beyrut 1993, s.133.

⁶⁹⁹ Bakara, 2/106.

⁷⁰⁰ A'raf, 7/132.

Bu harflerle beraber olmadan kullanıldığı da olur. Örneğin **فاجتنبوا الرجس** (Artık o pis putlardan kaçınınız...) ⁷⁰¹ âyeti de bu anlam için kullanılan bir örnektir. ⁷⁰²

harfinin açıklama anlamı ifâde ettiğini kabul etmeyenler de vardır. ⁷⁰³

4- Ta'lîl ifade eden **اللام** anlamında kullanılması:

Buna "*min es-sebebiyye*" de denilir. ⁷⁰⁴ irbilli, **من** harfinin bu anlamda kullanımı için **من** lafzının **سبب** yerine getirilmesi uygun olmalıdır, der. ⁷⁰⁵

İbn Hişam buna örnek olarak Cenâb-ı Hakkın **مما خطيئاتهم اشرفوا** (Hatalarından dolayı boğuldular) ⁷⁰⁶ âyeti ile Farazdak'ın

يُفَضُّ حَيَاءً وَيُغْضَى مِنْ مَهَابَتِهِ **فَمَا يُكَلِّمُ إِلَّا حِينَ يَبْتَسِمُ**

(Utancından gözlerini önüne eğer. Onun heybetinden gözler öne eğilir. Ancak tebessüm ettiği zaman kendisiyle konuşulur.) şiirini verir. ⁷⁰⁷

Yine Cenâb-ı Hakkın **يَجْمَلُونَ أَمَا بَعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاتِقِ** (Yıldırım seslerinden dolayı parmaklarını kulaklarına tıkırlar.) ⁷⁰⁸ âyeti, Murâdî ⁷⁰⁹ ve İrbilî'nin ⁷¹⁰ bu anlam için kullandığı bir örnektir. Murâdî ayrıca **وانّ منها لما يهبط من خفية الله** (Bundan dolayı İsrâiloğullarına şöyle yazdık) ⁷¹¹ âyetinde ki **من** harfini **لجل ذلك** şeklinde,

⁷⁰¹ Hac, 22/30.

⁷⁰² İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.319; İrbilî, a.g.e., s.271.

⁷⁰³ Muğni'l-lebîb, c.1, s.319.

Zerkeşî bu âyetteki **من** için bir nevi sıfata işaret eden diye söz eder ve âyeti **فاجتنبوا الرجس** şeklinde izah eder. Hurûfûl meânî s. 57

⁷⁰⁴ Fahr, a.g.e., s.64.

⁷⁰⁵ İrbilî, a.g.e., s.272.

⁷⁰⁶ Nuh, 71/25.

⁷⁰⁷ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.320; Zerkeşî, a.g.e., c.4, s.420.

⁷⁰⁸ Bakara, 2/19

⁷⁰⁹ Murâdî, a.g.e., s.310.

⁷¹⁰ İrbilî, a.g.e., s.272.

⁷¹¹ Mâide, 5/32.

...لما يهبط من خيبة الله (Öylesi de vardır ki Allah korkusundan dolayı aşağı düşer.)⁷¹² ayetindeki من harfini ise لخبية الله şeklinde izah eder.⁷¹³

5- بدل anlamında kullanılması:

بدل kelimesi uygun yerine بدل kullanımını için harfinin bu anlamda kullanımı düşündür, denilmiştir.⁷¹⁴ Bu yüzden Kâfiye şârihi Radîرضيتم بالحياة الدنيا Radîرضيتم بالحياة الدنيا من لآخره (Ahiret yerine dünya hayatına mı razı oldunuz)⁷¹⁵ âyetindeki من harfini بدل kelimesiyle izah eder.⁷¹⁶

(Eğer ولونشاً لجلنا منكم ملكة (Eğer dileseydik sizin yerinize melekler yapardık.)⁷¹⁷ âyetini de bu anlam için örnek olarak kullanır.⁷¹⁸

6- Mücavezet (عن) anlamında kullanılması:

من harfinin bu anlamda kullanılması pek çok nahivci tarafından zikredilmiştir.⁷¹⁹ Zerkeşi bu anlamla ilgili olarak يا ويلنا قد كنا في غفلة من هذا (Vah bize, biz bundan gaflet içinde idik; bunun doğru olacağını düşünmüyorduk.)⁷²⁰ âyetindeki من harfini عن şeklinde ifâde eder.⁷²¹ Yine (Onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan gücüne kavuşturdu.)⁷²² âyetindeki من harflerinin hem Murâdî,⁷²³ hem de Maleki⁷²⁴ tarafından عن şeklinde izah edildiğini görmekteyiz.

⁷¹² Bakara, 2/74.

⁷¹³ Murâdî, a.g.e., s.310.

⁷¹⁴ A. Hasan, c.2, s.428.

⁷¹⁵ Tevbe, 9/37

⁷¹⁶ Radî, a.g.e., c.2, s.322.

⁷¹⁷ Zuhuf, 43/60.

⁷¹⁸ İrbilî, a.g.e., s.272. Ayrıca bkz. Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.419.

⁷¹⁹ İrbilî, a.g.e., s.274.

⁷²⁰ Enbiyâ, 21/97.

⁷²¹ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.420; Murâdî, a.g.e., s.311.

⁷²² Kureyş, 106/4.

Nahivcilerin pek çoğu ismi tafdil ifâde eden **فعل** ıvezninden sonra kullanılan **من** harfinin de **عن** anlamında kullanıldığını söylerler.⁷²⁵

7- İlsâk (با) anlamında kullanılması:

من harfî cerrinin bu anlamda kullanımını Kûfelilere atfedilir. Bağavi de bu kullanımını Yunus'tan nakleder. Zeccâcî, Cenâb-ı Hakkın **من امر الله** (Onu Allâh'ın emriyle korurlar.)⁷²⁶ ve **يلقى الروح من امره** (Ruhu Allâh'ın emriyle indirir.)⁷²⁷ âyetlerindeki **من** harfinin **با** anlamında kullanıldığını söyler.⁷²⁸

8- İsti'lâ(على) anlamında kullanılması:

من harfinin bu anlamda kullanımını söyleyenler **ونصرناه من القوم** (Onu kavimden koruduk.)⁷²⁹ âyetini delil gösterirler.⁷³⁰ Fakat Murâdî,⁷³¹ söz konusu âyette tazmîn olduğunu ifâde ederek âyeti **منعناه من القوم** şeklinde takdir eder. İbn Hişam da bu anlamla ilgili olarak yukarıdaki âyeti verdikten sonra isim zikretmeksizin "âyette tazmîn olduğunu söyleyenler vardır" ifâdesini kullanır.⁷³²

⁷²³ Murâdî, a.g.e., s.311.

⁷²⁴ Mâlekî, a.g.e., s.389.

⁷²⁵ Murâdî, a.g.e., s.311.

⁷²⁶ Ra'd, 13/11.

⁷²⁷ Gafir, 40/15.

⁷²⁸ Zeccacî, Kitâbu'l-Meânî, ss.57,77.

⁷²⁹ Enbiyâ, 21/77.

⁷³⁰ İrbilî, a.g.e., 2774; Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.832.

⁷³¹ Murâdî, a.g.e., s.314.

⁷³² İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.322.

9- İntihâul Ğaye(الى) anlamında kullanılması:

Sıbeveyh Arapların رأيته من ذلك الموضع (Onu bu yerden itibaren gördüm) sözündeki من harfinin başlangıç ve bitiş anlamını ifâde ettiğini söyler.⁷³³ Bu görüşten hareket eden Murâdî⁷³⁴ ve İbn Hişam⁷³⁵ من harfinin anlamına geldiğini belirtirler.

İrbilî ise قربت من زيد (Zeyde yaklaştım) sözünde kullanılan الى harfini anlamında kabul eder.⁷³⁶ Nitekim الى fiili قروب harfi ile de kullanılmaktadır.

10- Zarfiyet (في) anlamında kullanılması:

من harfinin bu anlamda kullanıldığını söyleyenler, Allah Teâlâ'nın اذا نودى للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا الى ذكر الله (Cuma günü namaz için çağrıldığınızda Allah'ı anmaya koşun.)⁷³⁷ âyetindeki من harfinin bu neviden olduğunu ifâde ediyorlar.⁷³⁸ Murâdî من harfinin zarfiyet anlamıyla ilgili olarak şâirin:

عسى سائل ذوا حاجة ان منعه من اليوم سؤالا ان يبسر في غد
(Bugün senden bir şey isteyen ihtiyaç sahibi bir kimseyi reddedersen belki de o yarın bolluğa kavuşabilir.) beytinde bu anlamda kullanıldığını söyler.⁷³⁹

11- عند anlamında kullanılması:

İbn Hişam bu anlamda kullanımı Ebû Ubeyde'ye atfederek onun لن تغنى عنهم اموالهم ولا اولادهم من الله شيئا (Allah katında onlara ne malları ne de çocukları bir yarar sağlar.)⁷⁴⁰ âyetindeki عند harfini kelimesiyle

⁷³³ Sıbeveyh, a.g.e., c.4, s.225.

⁷³⁴ Murâdî, a.g.e, s.312-313.

⁷³⁵ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.322.

⁷³⁶ İrbilî, a.g.e., s.274.

⁷³⁷ Cuma, 62/9.

⁷³⁸ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.321; Zerkeşî, a.g.e., c.4, s.420; Üşmûnî, a.g.e., c.2, s.288.

⁷³⁹ Murâdî, a.g.e., s.314.

⁷⁴⁰ Âli İmrân, 3/10.

izah ettiğini söyler. Kendisi de عند takdiri ile âyetin anlamının daha güzel olduğunu söyleyerek bu görüşe katıldığını bildirir.⁷⁴¹

12- Fasl (ayırma) anlamında kullanılması:

İbn Mâlik, harfinin iki zıd şey arasına girerek bunları birbirinden ayırmak için kullanıldığını beyan etmektedir.⁷⁴² Murâdî, Allah Teâlâ'nın ayırmak için kullanıldığını beyan etmektedir.⁷⁴³ Allah bozanı düzeltenden ayırır.⁷⁴⁴ ve (Allah bozanı düzeltenden ayırır.)⁷⁴³ ve (Temizi pisten ayıracaktır.)⁷⁴⁴ âyetlerindeki harfinin bu anlamda kullanıldığını söyler. Maleki ise Murâdî'nin aksine buradaki fasl anlamının harfinden değil, fiilden anlaşıldığını söyleyerek yukarıdaki görüşü reddeder. Ona göre birinci âyetteki harfi başlangıç ya da mücâvezet anlamında ikincide ise mücâvezet anlamında kullanılmıştır.⁷⁴⁵

13- Yemin için kullanılması:

Murâdî bu harfin yemin için de kullanıldığını söyler.⁷⁴⁶ Sözgelimi من الله لا أقاوم الباطل (Allah'a andolsun ki batıla karşı direneceğim.) sözünde .. harfi yemin için kullanılmıştır. Bu harf, yeminde daha çok الله (Allah) lafzıyla kullanılır.⁷⁴⁷ Ancak من ile yapılan yemin şâz bir kullanımdır.

⁷⁴¹ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.321; Ayrıca bkz. Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.832.

⁷⁴² Murâdî, a.g.e., s.313.

⁷⁴³ Bakara, 2/220.

⁷⁴⁴ Ali-İmran, 3/179.

⁷⁴⁵ Mâleki, a.g.e., s.390

⁷⁴⁶ Murâdî, a.g.e., s.315.

⁷⁴⁷ Uralgiray, a.g.e., s.374

14-ربما anlamında kullanılması:

من harfinin bu anlamda kullanıldığı görüşü Siyrâfî, İbn Hanef, İbn Tâhir ve A'lem eş-Şentameri'ye aittir.⁷⁴⁸ Ancak من harfinin bu anlamı ifâde etmesi için ما ile bitişik olması gerekir. Şâirin:

وَأَنَا لَمَّا نَضْرِبُ الْكَبْشَ ضَرْبَةً عَلَى رَأْسِهِ تَلْقَى اللِّسَانَ مِنَ الْفَمِ
(Biz koçun başına öyle bir vururuz ki dilini ağzından dışarı atar.)⁷⁴⁹ beytinde olduğu gibi. Buradaki من harfinin başlangıç ifâde ettiğini söyleyenler de vardır.⁷⁵⁰

15- Te'kit için zâid olarak kullanılması:

Sîbeveyh من harfinin te'kit için kullanılabileceğini söyleyerek bu harfin bulunmaması hâlinde anlamın yine doğru olacağını belirtir.⁷⁵¹

من harfinin te'kit için zâid olarak kullanılması iki şarta bağlıdır:

a) Kendisinden önce nefiy (olumsuzluk), nehiy (yasak) ya da istifhâm (soru) edatı olmalıdır.⁷⁵² Sözelimi ما في الدار من أحد (Evde kimse yoktur.), هل للواشي من صديق. (Hiç kimseye vurma.) ve لا تضرب من أحد مخلص (Dedikoducunun hiç samimi bir arkadaşı olur mu? cümlelerinde olduğu gibi.

Fârisî ve Siyrâfî bu konuda şartı da nefiy gibi kabul ederken⁷⁵³ Kûfeliler birinci maddede öne sürülen bu şartı gerekli görmezler. Kisaî buna delil olarak Hz. Peygamber'in ان من اعد الناس عذاباً يوم القيامة....

⁷⁴⁸ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.832.

⁷⁴⁹ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.322.

⁷⁵⁰ H. Esad, a.g.e., s.485.

⁷⁵¹ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.225.

⁷⁵² İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.322-323.

⁷⁵³ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.27.

(Kıyâmet günü insanların içinde azabı en şiddetli olanların bir kısmı da ..)⁷⁵⁴
hadisindeki من harfinin kullanılmasını gösterir.⁷⁵⁵

Sözü edilen açıklamalardan anlaşıldığına göre olumlu cümlede zâid من harfi kullanılmaz.

b) ile mecrûr olan ismin nekre olması gerekir.⁷⁵⁶ Örneğin
.. من خالق غير الله يرزقكم من ال.. (Allah'tan başka size gökten ve yerden
rızk verecek bir yaratıcı var mı?)⁷⁵⁷ âyetindeki خالق kelimesi gibi.

Nahiv alimlerinden Ahfeş zâid من harfinin marife ismi de cerrettiği görüşündedir. Ona göre a şıkında sayılan şartlar da gerekli değildir.⁷⁵⁸ Ahfeş'in bu konuda delil olarak kullandığı örnekler ise Cenâb-ı Hakkın
يففر لكم من ذنوبكم (Günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın diye...),⁷⁵⁹
ولقد جاءك من نبي المرسلين. (Sana da elçilerin haberinden bir parça gelmiştir.)⁷⁶⁰ ve ويكفر عنكم من سيئاتكم (Sizin günahlarınızdan bir kısmını kapatır.)⁷⁶¹ âyetleridir.

Halbuki Ahfeş'in من harfinin zâid olarak kullanıldığını söylediği bu âyetlerin hepsinde de من harfi aslî olarak kullanılmış olup teb' iz (kısım, bölüm) ifade etmektedir.

⁷⁵⁴ Müslim Libâs, 91.

⁷⁵⁵ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.325.

⁷⁵⁶ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.1, s.323.

⁷⁵⁷ Fâtr, 35/3.

⁷⁵⁸ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.26-28.

⁷⁵⁹ Ahkâf, 46/31.

⁷⁶⁰ En'âm, 6/34.

⁷⁶¹ Bakara, 2/271.

Zâid من harf-i cerrinin mecrûrunun i'râb durumu:

Zâid من harfinin mecrûru ise cümle içinde aşağıdaki durumlardan biri üzere olabilir.⁷⁶²

a- Fâil ya da nâibi fâil olur. Örneğin ما ياتيه من ذكر من ربهم (Kendilerine Rablerinden gelen her yeni ikaz...) ⁷⁶³ âyetindeki ذكر kelimesi gibi.

b- Mef'ûlün bih olur. Örneğin هل تحس منهم من احد (Şimdi onlardan hiçbirini duyuyor musun?) ⁷⁶⁴ âyetinde هم zamiri gibi.

İbn Hişam zâid من harfinin mef'ûlü mutlak ile de kullanılabileceğini söyler.⁷⁶⁵ Ebu'l-Bekâ ise bunun daha da fazlasını kabul eder. Örneğin ما فرطنا في الكتاب من شيء (Biz kitap da hiçbir şeyi eksik bırakmamızdır.) ⁷⁶⁶ ve وما ينرونك من شيء (Sana hiçbir zarar veremezler.) ⁷⁶⁷ âyetlerindeki شيء kelimesi birinci ayette تفریط ikincide ise ضرو anlamında kabul eder.⁷⁶⁸

Bunlardan başka ظن (zannetti), علم (bildirdi), اعدى (verdi) fiillerinin birinci mef'ûlü ile علم fiilinin ikinci mef'ûlünden önce من harfi zâid olarak kullanılır.⁷⁶⁹

c- Mübtedâ ya da 'nin ismi olur. Örneğin هل من خالق غير الله (Allah'tan başka size rızık verecek bir yaratıcı var mı?) ⁷⁷⁰ ve وما كان على النبي من خرخ خرج فيما... (Allâh'ın kendisine takdir ettiği her

⁷⁶² İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.27.

⁷⁶³ Enbiyâ, 21/2

⁷⁶⁴ Meryem, 19/98.

⁷⁶⁵ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.28.

⁷⁶⁶ En'âm, 6/38.

⁷⁶⁷ Nisâ, 4/113.

⁷⁶⁸ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.832.

⁷⁶⁹ İbn Hişam, Evdahu'l-Mesâlik, c.3, s.25.

⁷⁷⁰ Fâtr, 35/3.

şeyi yerine getirmekte Peygamber'e herhangi bir güçlük yoktur.)⁷⁷¹ âyetlerindeki **خرج** ve **خالق** kelimeleri gibi.

Fâil ve mef'ûlle birlikte nefiy, nehiy ve istifhâm belirten sigalar kullanılır. Mübtedâ ise sadece nefiy ve istifhâm belirten siga ile kullanılır; nehiy sigasıyla kullanılmaz.⁷⁷²

XI- **واو والقسم** (YEMİN VAVI):

Arap dilinde yemin için **ب** (ba) harfinden sonra en çok kullanılan harf **واو** "vav" dır. Ancak bu harf yalnız zahir isimlerle kullanılır. Vav ile kurulan yemin cümlelerinde vavdan önce gelen yemin fiili hafzedilir.⁷⁷³ Maleki, bu hafzin sebebini, yemin vavının çok kullanılmasıyla açıklar.⁷⁷⁴

Yemin için kullanılan vav harfinin söz ve anlam yönünden birbirlerine benzemeleri nedeniyle **ب** harfinden çevrildiği söylenilmektedir.⁷⁷⁵ Şöyleki; bu iki harf de aynı mahreçten yani dudaktan çıktığı için lafzi yönden benzeşme gösterir. Anlam yönünden benzeşmesi ise **ب** harfinin bitişirme, **واو** harfinin de beraberlik ifâde etmesi sebebiyledir.⁷⁷⁶

والله ربنا ما كنا مشركين Allah Teâlâ'nın ez-Zerkeşi, yemin vav'ına (Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik.)⁷⁷⁷ âyetini örnek verir.⁷⁷⁸

⁷⁷¹ Ahzâb, 33/38.

⁷⁷² Mâlekî, a.g.e, s.390.

⁷⁷³ Murâdî, a.g.e., s.154.

⁷⁷⁴ Mâlekî, a.g.e., ss.482-483.

⁷⁷⁵ Sîbeveyh, a.g.e., c.4, s.217.; İrbilî, a.g.e., s.165.

⁷⁷⁶ İrbilî, a.g.e., s.165.

⁷⁷⁷ Enam, 6/23.

⁷⁷⁸ Zerkeşi, a.g.e., c.4, s.435.

Yeminden sonra kullanılan ikinci bir vav harfi atf içindir. Aksi halde her iki isim için de cevap cümlesi gerekli olur.⁷⁷⁹ والتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ وَطُورِ سَيْنِينَ وَمَذَا⁷⁸⁰ (İncire, zeytine, Sina dağına ve bu güvenli Mekke şehrine andolsun ki..)âyetlerinde görüldüğü gibi. Yemin vav'ı gibi zahîr isimleri cerreden bir de ر vav'ı vardır. Bu konu ر ile ilgili bölümde daha önce ele alınmıştır.

⁷⁷⁹ İbn Hişam, Muğni'l-lebîb, c.2, s.361.

⁷⁸⁰ Tîn, 95/1-3.

SONUÇ

Arap dilinde kelime çeşitlerinden biri olan harfler; tek başına bir anlam ifade etmeyip ancak kelimenin diğer çeşitleri olan isim ve fiillerle kullanıldığı zaman anlam ifade ederler. Harflerin önemli bir bölümünü oluşturan harfi cerler, kendilerinden önce geçen fiil veya fiil gibi amel eden isimlerin anlamlarını, başlarına geldikleri isimlere ileten bir grup kelime çeşididir.

Bir müteallaka ihtiyacı olup olmayışları yönünden harfi cerler; aslî, zâid, ve zâide benzeyen harfi cerler diye üçe ayrılırlar.

Aslî harfi cerler zorunlu olarak bir müteallâka bağlı olup, cümlede anlam bütünlüğünün sağlanması için kullanılması gereken harfi cerlerdir.

Zâid harfi cerler ise, sözün güzelleştirilmesi, cümlenin anlamının vurgulanması, zayıf âmilin güçlendirilmesi, şiirde vezin ve secinin sağlanması gibi amaçlara yönelik olarak kullanılırlar. Zâid harfi cerler bir müteallaka bağlı oluşları yönüyle aslî harfi cerlere benzerler.

Aslî ve zâid harfi cerlerin dışında bir de zâide benzeyen harfi cerler vardır. Bunlar cümlede bir anlam ifade etmelerine rağmen herhangi bir müteallaka bağlı olmayan harflerdir.

Harfi cerlerden bazıları hem zâhir isim hem de zamirlerin başında kullanılırken bazı harfler sadece zâhir isimlerin başında, bazıları ise yalnızca muttasıl zamirlerin başında bulunur.

Harfi cerlerin bu üç türünün de mecrurları, duruma göre cümlede mahallen merfû veya mansub bir konumda bulunurlar.

Harfi cerler bâzen kıyâsî bâzen de semâî olarak hazfedilirler. Harfi cerrin mecrûruyla birlikte hazfi de mümkündür.

Harfi cerlerin en çok kullanılanları ise **على، عن، الى، منه، با، ز** harfleridir. Harflerin birbiri yerine kullanılmaları da en çok kullanıldığını söylediğimiz bu harfler üzerinde odaklaşır. Harflerin asıl anlamları yanında bazı tâfi anlamlar ifade etmesi ise Arap diline bir canlılık, çeşitlilik ve incelik kazandırmaktadır.

Arap dilcileri harflerin birbiri yerine kullanılmalarını aslında genel kural olarak kabul etmezler. Böyle bir şeyin kabulü bu harfler arasında belki de bir kaosa yol açabilir. Ancak lâfız ve anlam yönüyle benzerliği bulunan harflerin birbiri yerine kullanılması mümkündür. **الى ve اللام، عن ve من** harfleri gibi.

Harflerin birbiri yerine kullanılması konusunda nahiv kaynaklarında serdedilen örneklerin bir kısmının şaz kullanımlar, diğer bir kısmının ise tartışmadan uzak olmayan kişisel yorumlamalardan ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

Harflerin birbiri yerine kullanılmalarının karşısında yer alan tazmîn görüşü de inceleme ve araştırmaya muhtaçtır. Zira bazı durumlarda harflerin birbiri yerine kullanılmaları için söz konusu olan kişisel yorum ve tercihler ve bu konuda belirleyici kesin kuralların olmayışı, tazmîn konusu için de geçerlidir. Diğer bir deyişle tazmîn konusunda da kesin olarak belirleyici kurallar mevcut değildir.

Harflerin asıl anlamları yanında diğer bir takım anlamları ifade etmeleri, bunların birlikte kullanıldıkları fiil ve isimler yoluyla. Yoksa harflerin tek başlarına sözünü ettiğimiz anlamları ifade etmeleri diye bir husus söz konusu

değildir. Çünkü değil sadece Arap dilinde hiçbir dilde tek bir lâfız bütün kullanılışlarında aynı mânâyâ delâlet etmez. Nitekim bazı fiiller mefûllerini sadece bir harfi cerle alırken bazı fiiller de değişik anlamlar ifade etmek için değişik harfi cerlerle kullanılırlar. Bu tür fiillerin anlaşılmasında beraber kullanılan harfi cerri ayrı olarak düşünmek değil, fiille birlikte düşünmek daha sağlıklıdır. Örneğin **رغب** fiili **عن** harfi ile kullanıldığında "aramak", **فی** harfi ile kullanıldığında ise "kazmak" anlamını ifade eder. Aynı şekilde **بحث** fiili **فی** (fi) ile kullanıldığında "istemek", **عن** (an) harfi ile kullanıldığında "istememek", "vazgeçmek" gibi birbirine zıt anlamlar ifade eder. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak söylemek istediğimiz şey bazen harfleri tek tek almak yerine birlikte kullanıldıkları fiil ve isimlerle değerlendirmenin daha sağlıklı olacaktır.

İstisnâ için kullanılan **خلا**, **حاشا**, **لعل**, **متى**, **کی** harfleri gibi **لولا** harflerinin de harfi cer olarak kullanılışları son derece azdır. Nitekim bu harfler, Arap dilinin bir şâheseri olan Kur'ân-ı Kerîm'de geçmelerine rağmen harfi cer olarak kullanılmamışlardır. Bugün bu harflerin harfi cer olarak kullanılmaları nerede ise terkedilmiş gibidir. Bu yüzden olmalı ki bazı nahiv alimleri, bu harflerin bir kısmına harfi cerler arasında yer vermemişlerdir.

Netice olarak söylemek gerekirse harflerin ifade ettiği asıl anlamları konusunda dilciler hemfikir olup, harfi cerlerle ilgili temel konularda bunlar arasında aşırı denebilecek görüş ayrılıkları yoktur. Harfi cerlerin ikinci ve üçüncü dereceden anlamlar ifade etmeleri; bu harflerin birlikte kullanıldıkları fiillerle değerlendirildiğinde meydana gelir. Arap dili ile ilgili ilk kaynaklarda bir harfle ilgili olarak iki veya üç anlamda kullanımdan söz edilirken daha sonra bu anlamlar özellikle Kûfeli dilciler tarafından çoğaltılmıştır. Fakat bu örneklerin önemli bir

kısmı asıl anlama dönücü örneklerden oluşmaktadır. Bir bölümü ise şâz nev'inden örneklerden oluşmuştur. Bu yüzden bunlara kıyasla genel kurallar koymak mümkün değildir. Harfi cerlerle ilgili olarak teferruata ait konularda göze çarpan görüş ayrılıkları ise genel bütünlüğü zedeleyici nitelikte değildir.

KAYNAKLAR

Abbas Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, I-IV, Daru'l-Fikr, 3.b, Mısır, trs.,

Ahmedî, Musa b. Muhammed el-Melyânî, Mu'cemü'l-Ef'âli'l-Müteaddiyeti bi Harfin, Daru'l Ilm li'l-Melâyîn, 3.b., Beyrut, 1986.

Ali el-Carim-Mustafa Emin, en-Nahvu'l-Vâzih fi Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye li Medarisi'l-Merhaleti'l-ûlâ, Dairetü'l-Mearif, Kahire, 1964,

Avvad, Muhammed Hasan, Tenâvübü Hurûfi'l-Cerri fi Lüğati'l-Kur'ân, Daru'l-Furkan, Amman, 1982,

el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisâni'l-Arab, Daru Sadr, Beyrut, trs.,

Birgivi, Muhyiddin Muhammed Pir Ali, İzhâru'l-Esrâr, Salah Bilici Kit, İst, trs.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, es-Sahîh, Çağrı Yay., İst., 1992,

Dakr, Abdulgani, Mu'cemü'l-Kavâidi'l-Arabiye, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1986,

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, es-Sünen, Çağrı Yay., İst., 1992,

Ebu Hayyân el-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhît, I-VIII, Metâbiu'n-Nasri'l-Hadîse, Riyad, trs.

Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa, el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahâtî ve'l Furdki'l-Lügaviyye, nşr. Adnan Derviş Muhammed el-Mısırî, Müessesetü'r-Risale, 3.b., Beyrut, 1993,

Fahr, Abdulaziz Muhammed Tavdihu'n-Nahv, Kahire, trs.,

Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, Meâni'l-Kur'ân, I-II, Alemü'l-Kütüb, 2.b., Beyrut, 1980,

Firûzâbâdi, Meccduddin Muhammed b. Yakub, el-Kâmûsu'l-Muhît, nşr. Mektebetü Tahkiki't-Türâs, Müessesetü'r-Risale, 2.b., Beyrut, 1987

Galâyîni, Mustafa b. Muhammed Selim, Camiu'd-Durusi'l-Arabiyye, I-III, nşr. Abdül-Mün'im Haffâce-Abdülaziz Seyyid el-Ehl, 16. b., Beyrut, 1982,

Goldziher, Ignaz , Klasik Arap Literatürü, trc., Azmi Yüksel, Rahmi Er, İmaj Yay., İst., 1993,

Halil. Es'ad, Hulasat's-Şuruh, Dersecadet, İst., 1305.

Herevî, Ali b. Muhammed, Şerhu Kitâbi'l-Lâmât, Yazma, Laleli 3701/1, Süleymaniye ktb. İst.

İbn Akîl, Bahauddin Abdullah:Şerhu İbn Akîl, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 14.b, Mısır, 1964.

İbnü-Cinnî, Ebu'l-Feth Osman,

a)-el-Hasâis, I-III, nşr. M. Ali en-Neccâr, Daru'l-Hüda, trs.,

b)-Sirru Sınâati'l-İ'râb, I-II, nşr. Hasan Hindâvî, Daru'l-Kalem, 2.b., Beyrut, 1993.

İbnü'l-Enbâri, Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf, el-Mektebetü't-Ticariyye, 4.b, Mısır, 1961

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf:

- a)-Şerhu Katrı'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ, Arslan Yay., İst., trs.,
 b)-Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik,, I-IV, Daru'l-Cıl, 5.b., Beyrut, 1979,
 c)-Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab, el-Mektebetü'l-Ticariyye, 9.b., Mısır, 1963.
 d)-Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî, nşr. Ali Muhsin İsa, Alemü'l-Kütüp, Mektebetü'n-Nahzati'l-Arabiyye, Beyrut, 1986,
 e)-Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb, Kahire, trs.,

İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed b. Süleyman, Selâsü Rasâil fî'l-Luga, nşr. M. Hasan Ebu'l-Fettûh, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1993.

İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, I-VI, nşr. A. Ali el-Kebîr vd., Daru'l-Meârif, Kahire, 1119.

İbn Yaiş, Ali b. Yaiş en-Nahvi, Şerhu'l-Mufasssal, I-X., Alemü'l-Kütüb, Beyrut, trs.,

İrbîlî, Alaaddîn b. Ali, Cevâhıru'l-Edeb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab, nşr. İmil Bedî' Ya'kub, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1991.

İsbir, Muhammed Said , eş-Şâmil, Daru'l-Avde, Beyrut, 1985,

Luis Ma'luf, el-Müncid, Beyrut, 1986,

Mâlekî, Ahmed b. Abdunnûr, Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Meânî, nşr. A. Muhammed Harrât, Daru'l-İlm, Beyrut, 1985,

Mehmet Zihni:

- a)-el-Müntehab ve'l-Muktedad, Marifet Yay., İst., 1981,
 b)-el-Müşezzeb, Şamil Mat., İst., 1980,

Mevlüt Sarı, el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat , Bahar Yay., İst., 1982.

el-Mu'cemü'l-Vasît, Çağrı yay., İst., 1986.

Murâdî, el-Hasan b. Kasım, el-Ceneddânî fi Hurûfî'l-Meânî, nşr. Fahreddin Kabave-M. Nedim Fazıl, Daru'l-Kütübi'İlmiyye, Beyrut, 1992

Müberred Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, el-Kamil, Darul-Fikr, Kahire, trs.,

Radî, Muhammed b. el-Hasan, Şerhu'l-Kâfiye, İst., h.1300

Reşit, Şertûnî, Mebâdiü'l-Arabiyye, el-Kâlsülikeyye Mat., İst.,

Rummânî, Ali b. İsa, Risâle fi Hurûfî'l-Meânî, Yazma, Esad Efendi 3145/3, Süleymaniye ktb., İst..

Salahaddin, Za'belavi, "Tazmin", Mecelletü Mecmei'l-Lugati'l-Arabiyye, sayı: 55, Dımeşk, 1980.

Seâlebî, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed, Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-Arabiyye, Matbaatu'l-İstikame, Mısır, trs.,

Serahsî, Muhammed b. Ahmed , Usûlü's-Serahsî, Kahraman Yay., İst., 1984,

Sîbeveyh, Ebu Biş Amr, el-Kitâb, nşr. A. Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancı, 2.b., Kahire, 1982,

Suyûtî, Celâleddin,

a)-el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

b)-el-Behcetü'l-Merdiyye ilâ Elfiyyeti İbn Malik, trs

c)-Mu'teraku'l-Ekrân fi İ'câzi'l-Kur'ân, I-III, nşr. alî Muhammed el-Yehâvî, Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1969.

Üşmûnî, Ali b. Muhammed, Şerhu'l-Üşmûnî, I-IV, Daru'l-Fikr, h. 1193.

Zeccâcî, Abdurrahma b. İshak,

a)- Kitabu Hurûfi'l-Meânî ve's-Sifât, nşr. Hasan Şâzeli Ferhûd, Daru'l-Ulûm, 1982.

b)-Kitâbu'l-Lâmât, Yazma,Şehid Ali Paşa 2511/3. Süleymaniye ktb. İst.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Amr, el-Mufasssal fî İlmî'l-Lüga, nşr. M. İzzeddin es-Saîdî, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1990.

Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an, I-IV, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, 2.b, Kahire, 1972

